

๑๑๘. สัจจญาณบริสุทธิ์แห่งสัจจวิถีในนิพพาน

Purified Perception as the True Path of Nirvana

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2015

ความสำคัญของบทความ

ในคำว่า “การศึกษาตลอดชีวิต” นั้น เป็นสัจจธรรมอย่างแท้จริง เพราะร่างกายและจิตต้องมีอาหารหล่อเลี้ยงด้วยกัน อาหารของร่างกายนั้น คือ คำข้าว-กวมพิงการอาหาร นั่นคือ อาหารสามัญที่กลืนกินดูดซึมเข้าไปหล่อเลี้ยงร่างกาย เมื่อกำหนดรู้ “กวมพิงการอาหาร” ได้แล้ว [เกิดศึกษาเรียนรู้-ญาณทัสสนะกับญาณ] ก็เป็นอันกำหนดรู้โรคที่เกิดจาก “เบญจกามคุณ” ได้ด้วย ส่วนอาหารของใจแห่งนามจันท์ทั้งหลายนั้น ก็มี ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) “ผัสสาหาร” คือ การบรรจบแห่ง *อายตนะภายใน-อายตนะภายนอก-และ-วิญญาณ* ก็เป็นปัจจัยให้เกิด “เวทนา ๖” พร้อมทั้ง “เจตสิก” ทั้งหลายที่จะเกิดตามมา เมื่อกำหนดรู้ “ผัสสาหาร” ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ “เวทนา ๓” ได้ด้วย (๒) “มโนสัจเจตนาหาร” คือ ความจงใจ เป็นปัจจัยแห่งการทำ พุทฺ คิถ ซึ่งเรียกว่า “กรรม” [กรรม ๓: *กายกรรม-วจีกรรม-มโนกรรม*] เป็นตัวชักนำมาซึ่ง “ภพ” คือ ให้เกิดปฏิสนธิในภพทั้งหลาย [อุปตติภพ = วิถีจิต] เมื่อกำหนดรู้ “มโนสัจเจตนาหาร” ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ “ตัณหา ๓: *กามตัณหา-ภวตัณหา-วิภวตัณหา*” [ความอยากในเบญจกามคุณ-อยากเป็นนั่น-ไม่อยากเป็นนี่] ได้ด้วย และ (๓) “วิญญาณาหาร” คือ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิด “นามรูป” เมื่อกำหนดรู้ “วิญญาณาหาร” ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ “นามรูป” [อุปาทานจันท์ ๕ เป็นทุกข] ได้ด้วย ฉะนั้น การศึกษาในทางพระพุทธศาสนานั้น คือ “ไตรสิกขา: *ศีล-สมาธิ-ปัญญา*” เพื่อให้ละเว้นความชั่ว ๑ เพื่อทำความดีให้ถึงพร้อม ๑ เพื่อชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ ๑ ด้วยข้อประพฤติปฏิบัติตาม “อริยมรรคมีองค์ ๘” ฉะนั้น การพิจารณาธรรมทั้งหลายในทุกช่วงขณะแห่งชีวิตนั้น ก็คือ “การปฏิบัติธรรมถูกหลัก-ธัมมานุष्ठมปฏิบัติ” [โยนิโสมนสิการจนเกิดปัญญาเห็นธรรมทั้งหลายได้ตามเป็นจริง = *ธรรมจักขุ*] การชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ หมายถึง จิตเป็นสมาธิด้วย *ปริสุทธอุเบกขา* ทำให้สติบริสุทธิ์ เป็น *ญาณทัสสนะ* มีสัมปชัญญะแก่กล้า เป็นปัญญาตามเป็นจริง เป็น *ญาณในวิปัสสนา* ได้ในกระบวนการคิดดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นใน “หน่วยความจำ” [ฐานข้อมูล-ความรู้-ทักษะ-ประสบการณ์-เจตนา] กับ “หน่วยประมวลผล” [การนึกคิด-สร้างสรรค์-ดัดแปลง-โยนิโสมนสิการ-การให้คุณค่า] นั่นคือ “สัจจญาณ” [Perception] เพราะฉะนั้น จิตเป็นสมาธิปราศจากนิวรณ์ “จิตประภัสสร” [สว่างไสวด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นจากความรู้ที่สะสมไว้และต่อ ยอดขึ้นมา] ก็หมายถึง “สัจจญาณบริสุทธิ์” [ฝ่ายเจตสิก] ในความบริสุทธิ์ที่ว่านี้ “ไตรสิกขา” ก็บริสุทธิ์ด้วย “วิสุทธิ ๗” และบริสุทธิ์ด้วย “โลกุตตรธรรม ๘” [อริยมรรค ๔-อริยผล ๔ - (ปัจจุเวกขณะมี ๑๘ ประการ-อัสวักขะมีอาการ ๖๔) -นิพพาน ๑] จากนั้น ก็ดับ “สัจจญาณบริสุทธิ์” นั้น ที่ประกอบด้วย “สมุทธรรมแห่งความสงบ” [ธรรม ๓๗ ประการ] กับ “สี่สละ-ธรรมอันเป็นประธาน” ที่ต้องสงบ “ปัจจนิกธรรม” [ปฏิบัติกัษธรรมต่อ ธรรม ๓๗ ประการ] ทั้งปวง และบุคคลคนนั้น จะได้ชื่อว่า *บุคคลผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับสิ้นชีวิต* ที่เรียกว่า “ชีวิตสมถีสีบุคคล” ผู้ถึงพร้อมด้วย “อนุภาทิเสตนิพพาน” ดังนี้.

บทความที่ ๑๑๘ ประจำปี ๒๕๕๘ – สัจญาณปริสัทธที่แห่งสัจจวิถีในนิพพาน

ความสำคัญของ “ความจำ-ความทรงจำ-ความระลึกได้-ความรู้ในอดีต” สำหรับการเจริญภาวนากรรมฐาน ที่เรียกว่า “สัจญาณ” [Perception] นั้น ในทางปฏิบัติ ก็มีผู้ปฏิบัติธรรมบางคนมองข้ามประเด็นนี้ไปอย่างเช่น “อาโลกสัจญาณ” หมายถึง สัจญาณอันปริสัทธที่ปราศจากนิรวณ สามารถจำหมายแสงสว่างที่เห็นทั้งกลางคืนทั้งกลางวัน นั่นคือ การเจริญจิตตภาวนาคด้วย “อาโลกสัจญาณ” นั้น ย่อมดับ “ถิ่นมิทระ-ความหคหุ์และเชื่องซึม” ได้ ซึ่งเป็นธรรมไม่อุปการะแก่สมภาคือ เพราะในสัจญาณนั้นๆ ประกอบด้วย “สติและญาณ-สติสัมปชัญญะ-สติปัญญา” ดังนี้ เป็นต้น คำว่า “สัจญาณ” [Perception] มีความสัมพันธ์โดยตรงกับสมณะและวิปัสสนา เพราะเกี่ยวกับขั้นตอน (๑) การให้เกิดมี “สัจญาณ” ในฝ่าย “อานัญชาธรรม-โวทานธรรม” ซึ่งเป็นปฏิบัติกับ (๒) การไม่เกิดมี “สัจญาณ” ในฝ่าย “อกุศลธรรม-สังกิเลสธรรม” ดังรายละเอียดเพิ่มเติมต่อไปนี้

[๑] “สังกิเลส” [สังกิเลสิกะ-สังกิเลสธรรม] หมายถึง ความเศร้าหมอง ความสกปรก สิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง ธรรมที่อยู่ใน “หวนภาค” คือ ในฝ่ายข้างเสื่อม ได้แก่ ธรรมจำพวกที่ทำให้ตกต่ำเสื่อมทราม เช่น “อโยนิโสมนสิการ-อคติ-คัมทา-มานะ-ทิฏฐิ-อวิชชา” รวมทั้ง นิรวณ ๕ และอุปกิเลส ๑๖ [จิตตอุปกิเลส -ปริยฎฐานกิเลส คือ กิเลสอย่างกลางที่กลุ่มมจิดใจ] หรือการอยู่ปราศจากสติใน “กุศลธรรม ๑๐” เป็นผู้มีใจเศร้าหมอง หรือ ธรรมที่เป็นทั้ง “กิเลส” และ “สังกิเลสิกธรรม” เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย คือ “โมหะ-ทิฏฐิ-ถิ่นะ-อุทระจจะ-อหิริกะ-อโนตตปุระ” สัมปยุตตขันธทั้งหลาย และจิตตสมุฎฐานรูป อาศัย “โลภะ” โดยรวมแล้ว ปัจจัยแห่งความเศร้าหมองแห่งสังกิเลสธรรมทั้งหลาย คือ “อกุศลกรรมบถ ๑๐”

[๒] “โวทาน” [โวทาน-โวทานธรรม] หมายถึง ความบริสุทธิ์ ความผ่องแผ้ว การชำระล้าง การทำให้สะอาด ธรรมที่อยู่ใน “วิเสสภาค” คือในฝ่ายข้างวิเศษ ได้แก่ ธรรมจำพวกที่ทำให้เจริญงอกงามดียิ่งขึ้นไปจนปลอดพ้นจากประคาสิ่งมัวหมองบริสุทธิ์บริบูรณ์ เช่น โยนิโสมนสิการ กุศลมูล สมณะและวิปัสสนา ตลอดถึง นิพพาน โดยรวมแล้ว ปัจจัยแห่งความบริสุทธิ์แห่งโวทานธรรมทั้งหลาย คือ “กุศลกรรมบถ ๑๐”

ฉะนั้น ในการปฏิบัติธรรมอันสื่อถึงการบำเพ็ญเพียรภาวนาจิตใจให้สูงขึ้น เพื่อให้เป็นมนุษย์ผู้มีคุณธรรม ก็อย่างน้อยก็ต้องมี “ศีล ๕ บริสัทธที่” ก่อนจะเข้ามา “เจริญสมภาภาวนา” [สมณะกับวิปัสสนา] ต่อไป นั้น ก็อุปมาอุปไมยเช่นเดียวกับการล้างแผ่นดิสค์ใหม่ในเครื่องคอมพิวเตอร์ เพื่อกำจัดไวรัส [Virus Infections] คือ “อกุศลจิต-อกุศลธรรมทั้งหลาย” หรือ พวกโปรแกรมก่อกวน [Malware] คือ “กิเลสทั้งหลาย” หรือ พวกโปรแกรมสอดแนม [Spyware] คือ “อุปกิเลสทั้งหลาย” เพื่อ โปรแกรมดำเนินการ [Disk-Operation-System (DOS) Application Packages such as Microsoft Windows, etc.] ทำงานได้อย่างเสถียร รวดเร็ว และ แม่นยำ

ถูกต้อง ในการประมวลผลข้อมูลที่หลากหลาย [ความนึกคิดในใจ นั่นคือ อารมณ์แห่งกรรมฐานในขณะที่เจริญภาวนาอยู่] ในล้างฮาร์ดดิสก์ใหม่นั้น ถ้าเลือกชั้น Low Format [ลบข้อมูลอย่างสิ้นซากกู้ข้อมูลใหม่อีกไม่ได้ ดิสก์สะอาดเท่ากับตอนออกจากโรงงานใหม่ๆ ไม่เคยใช้งาน เหมาะกับลงโปรแกรม Windows ใหม่] ก็เท่ากับ “การเจริญรูปฌาน ๔” คือ “จิตประภัสสร” [จิตปราศจากนิวรณ์] ถ้าเลือกแบบ Quick Format [ล้างข้อมูลออกและสามารถกู้ข้อมูลกลับมาใหม่ได้] ก็เท่ากับ “การเจริญสติปัฏฐาน ๔” [มีสติชัดสัมปชัญญะรู้รอบเป็นสมาธิ เช่น อานาปานสติสมาธิ เป็นต้น] ดังนี้ เป็นต้น สาเหตุที่ยกตัวอย่างการเจริญภาวนาเปรียบเทียบกับเรื่องคอมพิวเตอร์นั้น เพราะคอมพิวเตอร์ก็คือหุ่นจำลองสมองของมนุษย์ดีๆ นั่นเอง ถ้าหน่วยความจำคอมพิวเตอร์คิดไวรัส การประมวลผลก็แสดงออกมาไม่เที่ยง สร้างความเสียหายให้แก่ผู้ใช้ได้ นั่นเอง ยิ่งผู้ปฏิบัติธรรมเข้าใจขั้นตอนการทำงานของคอมพิวเตอร์ดีเท่าไร ก็ยิ่งเข้าใจขั้นตอนการทำงานของจิตในตนเองดีเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่เป็นนักเขียนชุดคำสั่งหรือผู้เป็นพวก โปรแกรมเมอร์ [Computer Programmers] ได้ แต่ไม่ได้หมายความว่า ไม่รู้เรื่องคอมพิวเตอร์จะไม่สามารถบรรลุคุณวิเศษได้ เพราะในสมัยอินเดียครั้งพุทธกาลนั้น ก็ไม่มีเครื่องคอมพิวเตอร์ใช้ สมองล้วนๆ นี้เอง ที่ทำให้บรรลุคุณวิเศษได้จริงๆ ในการปฏิบัติธรรมนั้น ก็อย่าลืมว่า ตัวผู้ปฏิบัติธรรมนั้น ควรจะเป็นแหล่งรวมสรรพปัญญาความรู้ในศาสตร์ ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) พระพุทธศาสนา [Buddhism] –หลักธรรม–กฎกรรมชาติ–ญาณทัสสนะ–ญาณในวิปัสสนา = “อริยบุคคล–โศภณบุรุษ” (๒) ปรัชญา [Philosophy] –พุทธปรัชญา [แนววิถีชีวิตแบบชาวพุทธที่ถูกต้องตามธรรม ความเชื่อและทัศนคติ กรอบความคิดที่มองโลก โลกทัศน์ หรือ กระบวนทัศน์] = “ปราชญ์มุนี–สัตบุรุษ” และ (๓) วิทยาศาสตร์ [Science] –ทักษะการคิดแบบโยนิโสมนสิการ–อริยสังข์ ๔–ระเบียบวิธีวิจัย [วิธีการทางวิทยาศาสตร์] –พุทธเทคโนโลยี [ข้อคิดในการใช้แก้ปัญหาทางสังคม] = “นักคิดนักสร้าง–กัลยาณบุรุษ” และเป้าหมายสุดท้ายแห่งการปฏิบัติธรรมหรือสมาธิภาวนา ก็ให้ได้เป็นบุคคลที่ชื่อว่า “พหูสูต” คือ เป็นผู้ที่มีปัญญามาก ได้บรรลุเสขปฏิบัติสัมภีทา หรือ ผู้ได้ยินได้ฟังมา มาก นั่นคือ ทรงจำธรรมและรู้ศิลปวิทยามาก [พหูสังข์จะ] ผู้เล่าเรียนมาก–ผู้ศึกษามาก–ผู้คงแก่เรียน หรืออย่างเช่น “องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า” ที่ทรงพระนามว่า “องค์สัตัพัญญู” [สัตัพัญญุพุทธะ] หมายถึง “สัตัพัญญู–Omniscience” คือ ผู้รู้ธรรมทั้งปวง ผู้รู้ทั่วทั้งหมดยุค หรือ “สรรเพชญ์” หมายถึง ผู้รู้ทั่ว ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง [ทางโลกตะวันตกใช้คำว่า “Scholar” [Prodigy–อัจฉริยบุคคลทางโลกียวิสัย] คือ ผู้รู้–ผู้ทรงคุณวุฒิ–ผู้สันตถกรรมิ] กล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้ปฏิบัติธรรมต้องเป็นผู้สำเร็จรูปแบบ “3 In One” หรือ “All in One” [อุปมา เปรียบเช่น ธรรมสามัคคี–องค์รวม–Holism] แต่ไม่ใช่พวกกาแฟสำเร็จรูปบรรจุซองเด็ดขาด เพราะฉะนั้น ผู้เป็นพระอรหันต์ย่อมเป็นผู้มีปัญญาแตกฉาน ที่เรียกว่า “จตุปฏิบัติสัมภีทาญาณ” [อรรถปฏิบัติสัมภีทา–ธัมมปฏิบัติสัมภีทา–นิรุตติปฏิบัติสัมภีทา–ปฏิบัติสัมภีทา] หรือ คุณบทแห่งบุคคลที่เรียกว่า “ปฏิบัติสัมภีทัปัตตะ” [ข้อ ๕ ในอรหันต์ ๕] ไม่ว่าศาสตร์ใดในโลกนี้ ก็ไม่น่าจะเกินความรู้ความสามารถของพระอรหันต์ไปได้ ไม่ใช่เป็นบุคคลไม่มีแววแห่งปัญญา ซึ่งเป็นภาวะที่ตรงกันข้าม อย่างสิ้นเชิงอริยสาวกของพระตถาคตกับ คำว่า “พุทธะ” ฟังสังวรให้ดี ที่กล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายถึง การไปโอ้อวดศักดิ์สิทธิ์อำนาจแห่งปัญญา ดังเช่น ผู้ลึกลับ แต่เป็นเรื่องกรณต่อสัตว์โลกผู้หลงทึสมากกว่า

ด้วยเหตุนี้ “ปัญญาทั้งหลาย” [ปัญญาในสมาธิ-ปัญญาในวิปัสสนา] ในพระพุทธศาสนานั้น ไม่ได้แสวงหามาไว้เบียดเบียนผู้อื่น หรือสอบเทียบชั้น ปรับเงินเดือน แต่เป็นหามาด้วย “โวทานจริยา” [ความประพฤติสะอาด ผ่องแผ้ว-ความผ่องแผ้วบริสุทธิ์-การกระทำที่บริสุทธิ์ = สัมมาอาชีพะ] เพื่อการดำรงชีวิตหรือมีความเป็นอยู่อย่างบริสุทธิ์ มีความเมตตากรุณาต่อสัตว์โลกทั้งหลาย ด้วยหวังใยและไมตรีอยากให้สัตว์ทั้งหลายพ้นทุกข์ไปด้วย [ข้อสำคัญคนต้องหลุดพ้นก่อน ไม่ใช่ไปหวังคนอื่นจนเสียธรรม กลายเป็นหลงไหลและมกมายอย่าง โสๆ ได้] อย่าลืมสังวรเตือนตนก็แล้วกัน ไม่ว่าจะอยู่ในตำแหน่งหน้าที่ใดใน “พุทธบริษัท ๔: ภิกษุ-ภิกษุณี-อุบาสก-อุบาสิกา” โดยเฉพาะในยุคดิจิทัลนี้แล้ว ต้องพัฒนาตนให้ถึงพร้อมด้วยศาสตร์ ๓ ประการ [พาหุสังจะให้มากยิ่งขึ้น] ได้แก่ (๑) **อริยบุคคลแห่งพระพุทธศาสนา** (๒) **ปราชญ์มุณีแห่งปรัชญา** (๓) **ผู้เชี่ยวชาญในวิทยาศาสตร์** นั่นคือ ก็ให้เป็น “พหุสูต” ให้ได้นั้นแหละ อย่ากินข้าวให้เสียของ อย่าหายใจให้เสียเปล่า แม้แต่กินหรือหายใจ ก็ต้องใช้ปัญญาตรัสรู้ที่พ้นอารมณ์ [วิตก-วิจารณ์] กินอาหารก็ต้องกำหนดรู้ว่าทำให้เกิด “กามคุณ ๕” [กิเลสตัณหาแห่งกามพิงการอาหาร คือ **คำข้าว-อาหารที่กิน** ไม่ใช่กินแบบคลังไคล้เมามัน ค้ำรามไปด้วย ก็ให้กำหนดรู้เป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน นั่นคือ] ได้ ก็ให้พิจารณาเป็น “**อาหารปฏิภูมัตถุยา**” (ข้อ ๕ ในกรรมฐาน ๔๐) หมายถึง กำหนดพิจารณาความเป็นปฏิภูมัตถุยาในอาหาร ก็ได้ และให้พิจารณา คำว่า “**อาหาร ๔**” [Nutriment] ดังนี้

“**อาหาร ๔**” หมายถึง **สภาพที่นำมาซึ่งผลโดยความเป็นปัจจัยจำจุนรูปธรรมและนามธรรมทั้งหลาย-เครื่องก่อกวนชีวิต-สิ่งที่หล่อเลี้ยงร่างกายและจิตใจ ทำให้เกิดกำลังเจริญเติบโตและวิวัฒนาการได้** ได้แก่

- (๑) “**กวมพิงการอาหาร**” คือ **อาหารคือคำข้าว** ได้แก่ อาหารสามัญที่กลืนกินดูดซึมเข้าไปหล่อเลี้ยงร่างกาย เมื่อกำหนดรู้ “**กวมพิงการอาหาร**” ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ “**ราคะ**” [ความกำหนัดติดใจ] ที่เกิดจาก “**เบญจกามคุณ**” ได้ด้วย
- (๒) “**ผัสสาหาร**” คือ **อาหารคือผัสสะ** ได้แก่ การบรรจบแห่ง **อายตนะภายใน** **อายตนะภายนอก** และ **วิญญาณ** เป็นปัจจัยให้เกิด “**เวทนา**” [การรับรู้ความรู้สึก] พร้อมทั้ง “**เจตสิก**” [**เวทนา-สัญญา-สังขาร** คือ อาการลักษณะย่อยของ **จิต-วิญญาณ**] ทั้งหมด ที่จะเกิดตามมา เมื่อกำหนดรู้ “**ผัสสาหาร**” ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ “**เวทนา ๓**” ได้ด้วย
- (๓) “**มโนสัญเจตนาหาร**” คือ **อาหารคือมโนสัญเจตนา** ได้แก่ ความจงใจ เป็นปัจจัยแห่งการทำ พุค คิด ซึ่งเรียกว่า “**กรรม**” เป็นตัวชักนำมาซึ่ง “**ภพ**” [กรรมภพ] คือ ให้เกิดปฏิสนธิในภพทั้งหลาย [อุปตติภพ] เมื่อกำหนดรู้ “**มโนสัญเจตนาหาร**” ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ “**ตัณหา ๓**” ได้ด้วย
- (๔) “**วิญญาณาหาร**” คือ **อาหารคือวิญญาณ** ได้แก่ “**วิญญาณ**” เป็นปัจจัยให้เกิด “**นามรูป**” เมื่อกำหนดรู้ “**วิญญาณาหาร**” ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ “**นามรูปแห่งขันธ ๕**” ได้ด้วย

ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “การกินที่มีประโยชน์” พอกพบปัญญาให้รุ่งเรืองได้ [อาหารแต่ละอย่างก็คือกิเลสทั้งหลายนั่นเอง] ในทำนองเดียวกัน “การหายใจที่มีประโยชน์” นั้น คือ อย่าหายใจทิ้งไปเปล่า ต้องหายใจแบบผู้เจริญแล้ว [ภาวนา ๔-ภาวิต ๔] ที่พวกเขาทำกันจริงๆ ในการบำเพ็ญเพียรภาวนากรรมฐาน [สมณะ] ที่เรียกว่า “อานาปานสติสมาธิ” (ข้อ ๑ ในกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน) หมายถึง การกำหนดสติในการพิจารณาถึงลักษณะลมหายใจเข้ากับลมหายใจออก [อัสสาสะ-ปัสสาสะ] ให้สติเข้าไปตั้งอยู่ด้วยสามารถ “ลมอัสสาสะปัสสาสะ” [“ลมอัสสาสะ” ชื่อว่า “อานะ” กับ “ลมปัสสาสะ” ชื่อว่า “อปานะ”] เพื่อให้เห็นประโยชน์แห่งการหายใจที่ทำให้จิตเป็นสมาธิ “จิตตสมาธิ-เอกัคคตา” ให้พิจารณาคำกล่าวข้างล่างนี้

“ผู้ใดไม่บำเพ็ญ ไม่เจริญอานาปานสติ กายและจิตของผู้นั้นย่อมหวั่นไหว ดิ้นรน

ผู้ใดบำเพ็ญ เจริญอานาปานสติ กายและจิตของผู้นั้น ย่อมไม่หวั่นไหว ไม่ดิ้นรน”

(พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๒ - หน้าที่ 91 FILE 69)

เพราะฉะนั้น ก็อย่าใช้ (๑) ร่างกาย (๒) จิตใจ และ (๓) ปัญญา อย่างฟุ่มเฟือย ไม่สติสัมปชัญญะ ลุ่มหลงขาดสติไตร่ตรอง [วิจารณ์] คือ โดยไม่คิดหน้าคิดหลัง [ประมาณ] ก็ให้เปลี่ยนแร่แปรธาตุไปเป็น “ไตรสิกขา-สิกขา ๓” ได้แก่ (๑) **ร่างกาย** คือ **ศีล-อริศีลสิกขา** หมายถึง ศีลอันยิ่ง ประกอบด้วยของคัมภรรค ๓ ได้แก่ **สัมมาวาจา-สัมมากรรม-สัมมาชีวะ** (๒) **จิตใจ** คือ **สมาธิ-อริจิตตสิกขา** หมายถึง จิตอันยิ่ง ประกอบด้วยของคัมภรรค ๓ ได้แก่ **สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ** และ (๓) **ปัญญา** คือ **ปัญญา-อริปัญญาลิกขา** หมายถึง ปัญญาอันยิ่ง ประกอบด้วยของคัมภรรค ๒ ได้แก่ **สัมมาทิฐิ-สัมมาสังกัปปะ** หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ให้ถือประพฤติปฏิบัติตาม “หลักมัชฌิมาปฏิทา” [ทางสายกลาง = เริ่มต้นด้วยปัญญา (อริศีล) - ดำเนินด้วยปัญญา (อริจิตต์) - นำไปสู่ปัญญา (อริปัญญา)] โดยให้ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย น้อมเอาข้อปฏิบัติตาม “อริยอัฏฐังคิกมรรค-อริยมรรคมีองค์ ๘” มาใส่ตนอย่างจริงจัง นั่นเอง ดังนั้น **ไม่ว่าจะอยู่ใน “อิริยาบถ”** (ข้อ ๒ ในกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน ข้อ ๑ ในสติปัฏฐาน ๔) **ใดๆ ก็ตาม ก็กำหนดรู้ทันอิริยาบถนั้นๆ ได้อย่างเท่าทัน** เพื่อให้เกิด “**สติ-ทัตสนะ-ญาณทัตสนะ = หยั่งรู้-หยั่งเห็น-Knowledge and Insight**” [Mindfulness] และ “**สัมปชัญญะ-ปัญญา-ญาณ-ยถาคตญาณ = รู้รอบ-Knowledge**” [Awareness] นั่นคือ “**สัมปชัญญะ**” (ข้อ ๓ ในกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน ข้อ ๑ ในสติปัฏฐาน ๔) หมายถึง สร้างสัมปชัญญะในการกระทำความเคลื่อนไหวทุกอย่าง โดยรวมแล้ว เรียกว่า “**สติสัมปชัญญะ**” [Temperance] คือ **ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ** นั่นคือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิด รู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ และไม่ควรรทำ “**ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาณ**” [สติสังวร-อินทริยสังวร] ด้วยเหตุนี้ การกำหนดหมายรู้จดจำและนำมาประยุกต์ดัดแปลงใช้ความนึกคิดนั้นๆ เรียกว่า “**สัญญา-Perception**” ซึ่งต้องประกอบด้วย “**สติกับสัมปชัญญะ**” [สติกับปัญญา-สติกับญาณ = เห็นกับรู้] อยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น คำว่า “**เห็น**” [ทัตสนะ-Vision] กับ “**รู้**” [สัมปชัญญะ-Knowledge จนเกิดเป็น ญาณ-Insight] คนเราส่วนใหญ่ที่นิยมโง่กันแล้วคิดว่า ไร้เดียงสา นั้น เพราะขาดคำทั้งสองคำนี้ แล้วยังไปหลงเชื่อศรัทธาในสถาบันการศึกษาว่าเป็นแหล่งความรู้เพียงแหล่งเดียว ทั้งที่เครื่องมือการเรียนรู้คือ “**ตัวเอง**” คือ

ศักยภาพทาง “สมอง” [สติปัญญา-สัมปชัญญะ] ที่ตนเองทั้งนั้น “ผู้สอน” [Instructors] ก็แค่คนที่ เป็น “บุรุษ ไปรษณีย์จ๋า” [Mr. Postman] ที่คอยบอกว่ามีหนังสือตำราเล่มไหนบ้างที่ควรอ่าน [คือ เปิดซองจดหมาย ดังสำนวนที่ว่า “ยิ้มก่อนอ่าน-ตาหวานก่อนเปิด” นั่นคือ ให้เกิดปีติปราโมทย์ในการอ่านค้นคว้า ขอมเจริญอกงามในปัญญาเท่านั้น ก็อุปนิสัยของตนเองอีกนั่นแหละ] และ “ผู้เรียน” [Learners] ส่วนใหญ่ก็มักจะไม่ใช่สติปัญญาในการเรียนรู้ ก็เข้าทำนอง “กลับลงหม้อ-กลับบ้านเก่า” [Return to the Senders] และวัฒนธรรมกลับลงหม้อถ้าเจริญพอกพูนในบุคคลใด บุคคลนั้นย่อมเสื่อมลงในสติปัญญา นั่นคือ หากความเจริญก้าวหน้าทางปัญญาได้ยากขึ้น “พอแก่มากขึ้น” [ทางพระเรียกว่า “เถระ” คือ ผู้บวชอยู่นานแก่พรรษามากขึ้น เช่น พระเถระผู้ใหญ่ พระมหาเถระ เป็นต้น ไม่มีคำว่า “พระเถระกำนัน” แต่เป็นผู้ไม่รู้ราตรีในความรอบรู้อันชัดเจนในธรรมทั้งหลาย ภาษาชาวบ้านบอกว่า “พระแก่สอนยาก-คือเหมือนแมว” (ผู้ข่าใหญ่ อันเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมศรัทธา ไม่รับคำดีข้อแต่คำชอบ ถึงผู้ข่าน้อยจะเตือนก็ไม่ฟัง คือมีนจริง ๆ) ดังขึ้นก็จะลง ดังลงก็จะขึ้น ดังไปข้างหน้า ก็จะถอยหลัง ก็ดังไปข้างหลังก็จะเดินหน้า] และมักชอบปิดกันปัญญาหรือความรู้ใหม่ๆ ที่จะได้รับจากคนรุ่นหลังได้ยาก เพราะมีทิฏฐิสูง [ทะนงตัวและหยิ่งจองหองเป็นนักหนา กระเบื้องชนิดหนา โดยเชื่อว่า “เกิดก่อน อาบน้ำร้อนก่อน” แต่ไม่มีปัญญาต่างหาก หรือพวกครูแก่สอนยาก ก็เข้าสำนวนว่า “อย่าวัดรอยตีน” อีกเช่นกัน เพราะคิดว่าได้สอนมานาน ไม่ค่อยคิดว่า “สอนให้ชาวบ้าน โง่ซบซ้อน โง่ลงไปอีก” จนถอดสมการเลขยกกำลังไม่ออกเลย เป็นปรากฏการณ์ที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยสูตรสถิติ “อยู่นอกตำรา” ถ้าทางไสยศาสตร์ ท่านกล่าวว่า “คนเขามือองค์” ของเขาคือจริงๆ นะ...!] กล่าวโดยย่อ ฝักนิสัยให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง อย่าไปถึงคนอื่นมากเกินไป จะฟังคนอื่นผู้รู้หรือผู้กัลยาณมิตร ก็ตอนมีปัญหามาทางออกไม่ได้ชัดเจน ค่อยขอคำปรึกษาหรือกันตามสมควร ตอนตรัสรู้ธรรมทั้งหลายก็ทำอยู่คนเดียว ไม่ใช่อยู่กลางหมู่คณะอันไม่สงบสงัดจากกิเลสทั้งหลาย

ดังนั้น ผู้ที่มีปัญญาไม่บริสุทธิ์ [ความจำที่คอยมาปรุงแต่งความนึกคิดในใจไม่ชัดเจนถูกต้อง] นั้น ย่อมเกิดจากความหลงใหลไม่มีสติ คือ ไม่มีสติสัมปชัญญะอยู่เรื่อย ไหลไปเรื่อยๆ อุปมาเช่นลำธารในป่าลึก และไหลมารวมกันจนกลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา ทำเหมือนกันก็ไม่อยู่ หาประโยชน์ไม่ได้ ความนึกคิดที่ไหลไปเรื่อยๆ ก็มีอาการบกร่องเช่นนี้เหมือนกัน ไหลลงต่ำ คิดลงต่ำ นึกใฝ่ต่ำ ไม่ ไหลทวนกระแสสังคมที่คิดอย่างผิดๆ หรือคิดทวนกระแสสังคม-คตินอกกรอบ [กบนอกกะลา-ความคิดสร้างสรรค์] สภาวะปัญหาดังกล่าวนี้อ ก็สามารรถแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้นได้ในทางปฏิบัติธรรม คือ “การเจริญสติปัฏฐาน ๔” โดยต้องดำเนินปฏิบัติอย่างถูกต้องตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรียก “สติกับสัมปชัญญะ” คืนกลับมา [ทำพิธีสู่ขวัญครั้งใหญ่ ขวัญไม่อยู่กับเนื้อกับตัว ภูมิปัญญาชาวบ้านแบบนี้ อยาทั้งไปก็แล้วกัน ถึงขนาดคนตายที่อื่น ไม่ใช่บ้าน พวกญาติๆ ต้องไปเก็บไปซ่อนขวัญ (วิญญาณ) ของผู้ตายกลับบ้าน ผู้บรรยายเคยเห็นที่หน้าโรงเรียนอนุบาลเลย เพราะมีรถชนกันตายแถวนั้น เพราะกลัวผียังไม่มีความสติสัมปชัญญะ (ตายโหง-เพราะผู้ตายไม่รู้ตัวหมดสติทันทีทันใด ไม่ตั้งใจตายจริงๆ เช่น ป่วยเจ็บไข้ ต้องมีสติว่า ต้องตายแน่ ให้ทำใจ ให้ญาติๆ มาดูใจ ว่าตายแน่แล้ว จะตายด้วยความสงบ อย่าตายด้วยความวุ่นวายเพราะมรดก ก็แบ่งให้ยุติธรรม ระวังพวกเขยสะใภ้เท่านั้น ชอบคิด

นอกกรอบ แบบนี้ตายแล้วเดือดร้อนคนข้างหลัง ทำพินัยกรรมมีพยานรับรองเอกสารให้เรียบร้อย ก็ระวัง พวกทนายตัวแสบอีกเช่นกัน ตัวอันตรายอีกพวกหนึ่ง! ถ้าวรายน้อยก็ไม่ต้องคิดมา แต่ถ้ามีที่นามรดกเยอะๆ ให้คิดหนักหน่อย เพราะมันคือกิเลสจริงๆ ลองใคร่ครวญดู แต่อย่านึกบริจาควัดโดยไม่รู้ประวัติวัด เท่ากับ เสียกรรมอีก ทุกอย่างต้องใช้สติสัมปชัญญะ ไม่ว่าจะคนหรือผี) แต่พอฝึกกลับมาบ้านมีสติยังไม่เข้าใจว่าตายไปแล้ว เลยทำให้เห็นตัว ก็ต้องทำพิธีอีกโดยหมอผีขาใหญ่มือโปร คือ “ทำพิธีไล่ผี” ผีก็เป็นงงอีกเช่นกัน] เรื่องเล่าเหล่านี้ ดูแล้วเหมือนเรื่องไร้สาระ แต่เป็นเรื่องจริงในวิถีชีวิตมนุษย์ ถ้าเรื่องเช่นนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมยังคิดไม่ออก อธิบายไม่ได้ จะคิดอวดศกคาไปตรัสรู้ธรรมทั้งหลายได้อย่างไร เพราะการปฏิบัติธรรม คือ การพิจารณาเรื่องทั้งหลายของตนเอง ไม่ใช่เรื่องชาวบ้านคนอื่นที่ไหน เรื่อง “ตัวกู-ของกู” [อัตตา-อัตตนิยะ = อุปาทานขันธ] คำว่า “อัตตนิยะ” หมายถึง สิ่งที่เกิดด้วยตน สิ่งที่เป็นของตน ในภาษาไทย มักพูดให้สะดากปากเป็น “อัตตนิยา” หรือ “อัตตนิยา” เป็นคำประกอบที่ใช้ในการอธิบายหรือถกเถียงเรื่อง “อัตตา-อนัตตา” เช่นว่า “เมื่อมีอัตตา ก็มีอัตตนิยา จะมีอัตตนิยา ก็ต้องมีอัตตา” ดังนี้ นั่นคือ เมื่อไหร่ก็ตาม จะทำอะไรในทุกอิริยาบถ ก็ให้นึกถึงหลักธรรมอันเป็นกิจธุระหรือกิจกรรมในวิถีชีวิตของตน ที่จะชำระให้ความนึกคิดนั้นบริสุทธิ์จากนิเวศน์ได้อย่างไร คำว่า “ธรรม” [States-Things-Phenomena = Ultimate Reality] ก็หมายถึง ธรรมดา-กำหนดตามธรรมดา-กฎธรรมชาติ-สิ่งที่ถูกต้อง-เรื่องที่เป็นธรรม-ความจริงแห่งสังขารใน ชีวิตของตน โดยใช้ปัญญาพิจารณาถกเถียงตามที่เป็นจริง นั่นเอง โดยให้ถือปฏิบัติในการเจริญธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่เรื่องนึกคิดบนฟ้าบนสวรรค์ ไปเปิดขุมมรดกที่ไหน ทุกอย่างทั้งหลายไม่ว่าสิ่งใดๆ มันอยู่ในใจพื้นจิตตสันดานของคนนี้แหละ ไม่ต้องไปขุดคุ้ยหาที่ไหน ขุดจิตใจตนเองขึ้นมาดูพิจารณาให้มันดำเนินไปตามความเป็นจริงในธรรมชาติ ธรรมนี้ไม่ได้คงอยู่ที่แคนาดาหรือบราซิล ไม่อยู่ที่สเปนหรือคูโบ มันอยู่ที่ตัวของเราเอง ท่านเรียกว่า “สัญญา” ที่คนส่วนใหญ่มองข้ามไป แทนที่จะมองเข้าไปให้รู้เห็นตามเป็นจริง อย่าให้มันไปปรุงแต่งความนึกคิดที่สนองตัณหาอารมณ์อย่างผิดๆ เท่านั้นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเจริญสติด้วย “กายนุปัสสนาสติปัฏฐาน” ที่ประกอบด้วยอาการ ๖ อย่าง ได้แก่ (๑) “อานาปานสติ” กำหนดลักษณะลมหายใจเข้าออก “อัสสาสะ-ปัสสาสะ” ซึ่งควรใช้เจริญมานในขั้นแรก (๒) “อิริยาบถ” กำหนดรู้ทันอิริยาบถ (๓) “สัมปชัญญะ” สร้างสัมปชัญญะในการกระทำความเคลื่อนไหวทุกอย่าง (๔) “ปฏิกุสมนสิการ” พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประชุมเข้าเป็นร่างกายนี้ (๕) “ธาตุมนสิการ” พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่างๆ และ (๖) “นิวาสวิถิกา” พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ อันแปลกกันไป ใน ๕ ระยะเวลา ให้เห็นคติธรรมดาของร่างกาย ของผู้อื่นเช่นใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น ถึงขั้นนี้แล้ว ยังคืออีกเพราะเป็นผู้มีอายุมาก ก็ช่วยอะไรกันไม่ได้อีกแล้ว ที่บรรยายแนะนำกันมาก็เหนื่อยพอสมควรแล้ว อย่าให้หนักใจไปด้วยเลย เต็มวันจะเป็นเศษกรรมตามกันเปล่าๆ ก็ถือโอกาสเรียนเชิญอีกครั้ง อย่างเป็นทางการ ให้ท่านปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิเดี๋ยวนี้เลย อย่าไปรอฤกษ์อะไรดีกว่า เอามืออภัยปลายจุมดู ว่าทางเดินลมหายใจมันยังสะดากเป็นปกติคืออยู่หรือเปล่า ถ้าถึงคลองตันเมื่อไหร่ งานเข้า หมดเวลาโอกาสที่จะได้ปฏิบัติธรรมอันประเสริฐ งานนี้ห้ามเข้าวัด ไปวัดใจกับขมบาลก็แล้วกัน จะไปเอ่ย พุทฺโธ-ธัมโม-สังโฆ อีก ขอแสดงความเสียใจมากด้วย มันไม่ทันการแล้ว เวลาของคุณหมดแล้ว...! ไปๆ ... เป็นต้น

ดังที่บรรยายมาข้างต้นนั้น ยังอยู่ในบริบทของคำว่า “กิน-หายใจ” อย่างสร้างสรรค์และเป็นประโยชน์แก่ตน
 ย่อมไม่มีนิยามในวาทภาษิตที่ว่า “กินเพื่อเธอ-หายใจเพื่อเธอ” ก็น่าจะไปคิดมากจนถึงขั้น ใสบาตรเพื่อเก็บไว้
 กินในปรโลกข้างหน้าหรือโลกปัจจุบันนี้ให้หนักใจมากเกินไป บัญง่าย ๆ อย่างเห็นพันทตา ทุกคำข้าวที่กินแล้วก็
 ออกไป ทุกลมหายใจเข้าออก ถ้าใช้ปัญญาไตร่ตรองพิจารณา ให้เข้าใจตามความเป็นจริงแห่งชีวิต ที่เรียกว่า
 “สัมมาทิฐิ-ทิฐิสัมปทา” ได้ นี้แหละ ที่เรียกว่า “มหากุศล-บุญยิ่ง” จริงๆ เทวดาทวยเทพทั้งหลาย [พระ
 อรหันต์-วิสุทธิเทพ-พระอริยสงฆ์] ต่างสรรเสริญท่าน ที่ได้ทะยานเข้าวังโคจรแห่งการปฏิบัติธรรม [โคจร
 สัมปชัญญะ คือ รู้ชัดว่าเป็นโคจร หรือตระหนักในแผนงานของตน] ในนามของพระสังฆกรรม ผู้ปฏิบัติธรรม
 ได้ทำถูกต้องแล้ว ทำของดีจริงๆ เป็นเรื่อง “พาหุสัจจะ” ผู้คงแก่เรียน คั่นคว้าวิจัยธรรมทั้งหลายด้วยตนเอง
 (๑) รู้จิตใจตนเอง [สัมปชัญญะ-รู้รอบทั่ว] (๒) ดูจิตใจตนเอง [สติ-ระลึกได้] (๓) คิดเข้าใจจิตใจตนเอง
 [โยนิโสมนสิการ] ย่อมเกิดเกิดปัญญา [สติปัญญาน ๔ คือ ปัญญาในสมาธิ-อนุปัสสนา ๗ คือ ปัญญาใน
 วิปัสสนา] ก็ตั้งใจให้ถูกฐานวิถิ ตั้งนโมให้ได้ ถ้า ๓ จบ ยังมีอาการไม่ดีขึ้น ตั้งหลายๆ จบก็ได้ ให้เกิด “อุปปฏิ
 ฐาน” [อุ = หนักมาก-ฉกรรจ์ ปฏิฐาน = ฐานที่ตั้ง] หมายถึง สติชัดมากอย่างหนักๆ ฝึลลอกก็ไม่กลัว จึงจก
 ทักก็ไม่ใส่ใจเพราะมันเรื่องของเรัจจามันร้องเอง อย่าไปยุ่งกับเรื่องกรรมของสัตว์ทั้งหลาย ตามนัยของคำ
 ว่า “อุปปฏิฐาน” เกิดจาก “อธิโมกข์” คือ ความเชื่อ ความศรัทธา ความเลื่อมใส ในธรรมที่ตนปฏิบัติว่าเป็นจริง
 อย่างประจักษ์แล้ว จึงเกิด ปราโมทย์-ปีติ-ปีสัทธิ-สุข-สมาธิ [ธรรมสมาธิ ๕] กับ “มนสิการ” คือ ความ
 ยินดีปราโมทย์ในที่ต้องใส่ใจในการพิจารณาธรรมทั้งหลายตามเป็นจริงครอบคลุมทั้งเหตุและผล ไม่ว่าจะ
 เป็นเชิงอนุมาน [Deduction คิดจากเหตุไปหาผล = ฝ่ายสมุทัย-อนุโลมปฏิจจสมุปบาท-การค้นหาสาเหตุหรือ
 วินิจฉัยอาการ-ปริญา-ปหานะ (ข้อ ๑-๒ ในกิจในอริยสัจ ๔)] หรือเชิงอุปมาน [Induction คิดจากผล
 ย้อนกลับไปหาเหตุ = ฝ่ายนิโรธ-ปฏิโลมปฏิจจสมุปบาท-เมื่อรู้อาการดีแล้ว ก็ค้นหาเหตุ นั้น ทำให้ประจักษ์
 แจ่ม-ลัจฉิกิริยา-ภาวนา (ข้อ ๓-๔ ในกิจในอริยสัจ ๔)] ก็ตาม ที่เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” หมายถึง การใช้
 ความคิดถูกวิธี คือ การทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สวหา
 เหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธี ให้เห็นสิ่งนั้นๆ
 หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย [ปัจจัยการ-ปัจจัย ๒๔: ลักษณะหรือ
 อาการแห่งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย ที่สิ่งหนึ่งหรือสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง เป็นองค์ประกอบที่ช่วย
 เอื้อ เกื้อหนุน คำจุน เป็นเหตุ หรือเป็นเงื่อนไข ให้สิ่งอื่น หรือสภาวะธรรมอย่างอื่น เกิดขึ้น คงอยู่ หรือเป็นไป
 อย่างใดอย่างหนึ่ง] เพราะฉะนั้น ที่บรรยายมาทั้งหมด เพราะมี “กิน-หายใจ” เป็น “สมุฏฐานแห่งธรรมที่เกิด
 และดับขึ้น” ในครั้งนี้ ลองนึกคิดเองสิว่า จะอธิบายบรรยายอะไรต่อ [ตอบว่า คือ ธรรมจักขุ] คำตอบบอกไป
 แล้ว “ก็คิดให้ทัน-รู้ให้เท่าทัน-ในจิตของตน-ในใจของตน” ฉะนั้น เมื่อตนเองรู้ตนเองดีแล้ว รู้เห็นภายใน ๑
 ย่อมรู้คนอื่นได้ รู้เห็นภายนอก ๑ นี้คือ เริ่มมีตาทิพย์ ที่เรียกว่า “ทิพจักขุ-ทิพจักขุญาณ-จตุปปาตญาณ-
 ปัจจยปริคคญาณ-ธัมมัญญิตินญาณ-กังขาวิตรณญาณ” [ญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย] เป็นคำไวพจน์
 ในนัยเดียวกัน ให้ระวังเรื่อง “ศัพท์บัญญัติ” [Technical Terminology] ด้านสาขาพุทธศาสตร์ ให้ดีด้วย จะได้
 ไม่พ่นเพื่อน มีสติเลอะเลือนไป เป็นเหตุให้เสียกำลังพลทางพระศาสนาไปอีกหนึ่ง นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม มนุษย์เก็บความรู้สึก อารมณ์ ประการณ์ ความนึกคิด จินตนาการ ไว้ที่ “ความทรงจำ-สัญญา” [พินิจิต-สันดาน-Memory] ให้พิจารณาคำเหมือนของคำว่า “Memory” ดังนี้

- (๑) [Memory] คือ ความจำ-ความทรงจำ-บุคคลหรือสิ่งที่จำไว้-หน่วยความจำของเครื่องคอมพิวเตอร์
Synonyms: Remembrance, Recollection, Retrospection
- (๒) [Remembrance] คือ ความทรงจำ-ความคิดถึง-การจำ-การรำลึก-ความรำลึก *Synonyms:*
Recollection, Recall, Retrieval, Review, Retrospect, Commemoration, Memorization
- (๓) [Commemoration] คือ การระลึก-ที่ระลึก-สิ่งที่เป็นอนุสรณ์ *Synonyms:* Jubilee, Celebration, Anniversary, Honoring, Solemnization, Keeping
- (๔) [Reminiscence] คือ เหตุการณ์ในอดีตที่จำได้-การรำลึกถึงอดีต-บันทึกความทรงจำ *Synonyms:*
Review, Recall, Memoir, Nostalgia, Diary, Autobiography, Journal, Chronicle
- (๕) [Nostalgia] คือ การครุ่นคิดอยากให้อะไรกลับมาซึ่งประสบการณ์-สิ่งของหรือความคุ้นเคยในอดีต
Synonyms: Homesickness, Reminiscence, Wistfulness, Longing, Melancholy
- (๖) [Retention] คือ การสงวนไว้-การกันไว้-สิ่งที่สงวนไว้-ความทรงจำ *Synonyms:* Keeping, Possession, Safekeeping, Holding, Reservation, Hoarding, Hold, Grip
- (๗) [Retentiveness] คือ ความซึ่งสงวนไว้-การมีอำนาจกันไว้-สถานะที่มีความทรงจำดี
- (๘) [Tenacity] คือ ความดื้อรั้น-ความดื้อดึง-การยืนหยัด-การถือทิฐิ-ความเหนียว-ความเหนียว เหนือ *Synonyms:* Stubbornness, Power, Grasp, Diligence, Force
- (๙) [Tablets of the Memory] คือ แผ่นความจำ-ชุดความทรงจำ-เรื่องทรงจำ-เม็ดความจำ-ป้ายความจำ
- (๑๐) [Readiness] คือ ความพร้อมทางความคิด

แต่ในทางหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้น จะใช้คำว่า “สัญญา ๖” ที่เกี่ยวข้องกับความจำได้หมายรู้ ดังนี้

“สัญญา ๖” หมายถึง ความกำหนดได้หมายรู้-ความหมายรู้อารมณ์-ความจำได้หมายรู้ ได้แก่

- (๑) “รูปสัญญา” คือ ความหมายรู้อารมณ์ เช่นว่า ดำ แดง เขียว ขาว เป็นต้น
- (๒) “สัทสัญญา” คือ ความหมายรู้เสียง เช่นว่า ดัง เบา หูม แหลม เป็นต้น
- (๓) “คันธสัญญา” คือ ความหมายรู้กลิ่น เช่นว่า หอมเหม็น เป็นต้น
- (๔) “รสสัญญา” คือ ความหมายรู้รส เช่นว่า หวาน เปรี้ยว ขม เค็ม เป็นต้น
- (๕) “โผฏฐัพพสัญญา” คือ ความหมายรู้สัมผัสทางกาย เช่นว่า อ่อน แข็ง หยาบ ละเอียด ร้อน เย็น เป็นต้น
- (๖) “ัมมสัญญา” คือ ความหมายรู้อารมณ์ทางใจ เช่นว่า งาม น่าเกลียด เทียง ไม่เทียง เป็นต้น

นอกจากนี้ ควรคำนึงถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความจำหรือประสบการณ์ที่สั่งสมมานั้น ย่อมสพรคตด้วยเจตนา หรือความตั้งใจที่ทำให้เกิดความนึกคิดในความทรงจำนั้นๆ โดยมีส่วนประกอบสำคัญ ๒ ส่วน ได้แก่ (๑) “**รูปคำศัพท์**” [Form = Words] คือ สัญลักษณ์ที่เป็นหน่วยความจำ (๒) “**ความหมาย**” คือ ต้องมีเรื่องราวมีประวัติประกอบด้วย [Content = Meanings] ที่ทำให้ระลึกย้อนกลับไปในอดีตนั้นได้ [Tracking–Recall] ฉะนั้น คำว่า “**เจตนา–ความตั้งใจ**” [Volitions] คือ ธรรมชาติที่ทำหน้าที่ปรุงแต่งความนึกคิดในปัจจุบัน ให้เป็นไปตามความตั้งใจปรารถนาแห่งกิเลสตัณหา เพราะความไม่รู้จริงแห่งอวิชชา ทำให้เกิดความยึดมั่นในสิ่งที่คิดขึ้นนั้นในกระแสวิถีที่จิตคิดขึ้น [วิถีจิต–อุปาทานชั้น ๑–อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์] ด้วย “**กระบวนการนิยามความหมาย**” [Significations] หรือ การสร้างความใฝ่ฝัน การสร้างจินตนาการ การสร้างมโนภาพ โดยกระบวนการทั้งหมดนั้น เกิดขึ้นในปัจจุบันก่อน แล้วกลายเป็นอดีต เมื่อบุคคลนั้นหวนย้อนมาถึงเรื่องในอดีตจากปัจจุบัน ก็จะสร้างนโยบาย แผนการ ความนึกคิดใหม่ วิสัยทัศน์ แรงกระตุ้น แรงผลักดันจิตใจ อุดมการณ์ ในกำหนดไว้ในอนาคต ที่หมายถึง “**การพยากรณ์–การคาดคะเน–การกะเกณฑ์**” อันแสดงถึง (๑) “**ความเป็นไปได้**” [Feasibility] หาประโยชน์ตอบสนองความอยากได้ ไม่ว่าจะในทางเจริญที่ประเสริฐ หรือในทางเสื่อมอันไม่ประเสริฐ ก็ตาม กับ (๒) “**ความเป็นไปไม่ได้**” [Impossibility] ไม่มีประโยชน์พึงได้เสียในนั้น และ (๓) “**หนทาง–อุบายวิธี–ทางเลือก**” [Alternatives] ที่พยายามทำความฝันหรือความหวังนั้น ให้เป็นไปได้อันเนื่องมาจากการปรุงแต่งความนึกคิด [มโนวิญญาณธาตุ] ไปตามกิเลสตัณหาจะเกิดขึ้นระหว่างการสัมผัส (๑) อินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา–หู–จมูก–ลิ้น–กาย–ใจ กับ (๒) อารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป–เสียง–กลิ่น–รส–โผฏฐัพพะ–ธรรมารมณ์ ที่ก่อให้เกิด “**นามรูปแห่งขั้น ๕**” ที่มีตัณหาและทิฐฐิครอบครองดำรงอยู่ในกระแสแห่งวัฏฏะ [กิเลส–กรรม–วิบาก] ที่เรียกว่า “**ปิยรูป–สาตรูป ๑๐**” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“**เจตนา ๖–สัตถเจตนา ๖**” หมายถึง **ความตั้งใจ–ความตั้งใจ–ความจำนง–ความแสวงหาอารมณ์** เรียกเต็มตามศัพท์ว่า “**เจตนา ๖–สัตถเจตนา ๖**” คือ กองเจตนา–หมวดเจตนา ได้แก่

- (๑) “**รูปสัตถเจตนา**” คือ ความจำนงรูป
- (๒) “**สัตถเจตนา**” คือ ความจำนงเสียง
- (๓) “**กลิ่นสัตถเจตนา**” คือ ความจำนงกลิ่น
- (๔) “**รสสัตถเจตนา**” คือ ความจำนงรส
- (๕) “**โผฏฐัพพสัตถเจตนา**” คือ ความจำนงโผฏฐัพพะ
- (๖) “**ธรรมสัตถเจตนา**” คือ ความจำนงธรรมารมณ์

“ปิยรูป-สาตรูป ๑๐” หมายถึง **สิ่งที่มีสภาวะน่ารักน่าชื่นใจ เป็นที่เกิดและเป็นทีดับของตัณหา หรือมุ่งเอา ส่วนที่เป็นอิฏฐารมณ์ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งตัณหา ซึ่งทำให้เกิด “อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข์”** [รูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ] เพราะความไม่รู้แจ้งแห่ง “อวิชชา” ที่เรียกว่า “**วิถุญะ ๑**” [ปฏิจจสมุปปันนธรรม] หมายถึง วงจร ๓ ส่วนประกอบแห่งองค์ ๑๒ อย่าง ในปฏิจจสมุปบาท ซึ่งหมุนเวียนสืบทอดต่อกันไป ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิด หรือวงจรแห่งทุกข์ นั่นคือ (๑) “**กิเลสวิถุญ์**: อวิชชา-ตัณหา-อุปาทาน” (๒) “**กรรมวิถุญ์**: สังขาร-ภพ” และ (๓) “**วิปากวิถุญ์**: วิญญาณ-นามรูป-สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา-ชาติ-ชรา-มรณะ” และพร้อมด้วยอกุศลวิบากผลที่ตามมา นั่นคือ “**โสกะ-ปริทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส**” ดังนี้

- (๑) “**อายตนะภายใน ๖**” ได้แก่ จักขุ-โสต-ฆานะ-ชีวาหา-กาย-ใจ
- (๒) “**อายตนะภายนอก ๖**” ได้แก่ รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ-ธรรมารมณ์
- (๓) “**วิญญาณ ๖**” ได้แก่ จักขุวิญญาณ-โสตวิญญาณ-ฆานวิญญาณ-ชีวาหาวิญญาณ-กายวิญญาณ-มโนวิญญาณ
- (๔) “**สัมผัส ๖**” ได้แก่ จักขุสัมผัส-โสตสัมผัส-ฆานสัมผัส-ชีวาหาสัมผัส-กายสัมผัส-มโนสัมผัส
- (๕) “**เวทนา ๖**” ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเวทนา-โสตสัมผัสสชาเวทนา-ฆานสัมผัสสชาเวทนา-ชีวาหาสัมผัสสชาเวทนา-กายสัมผัสสชาเวทนา-มโนสัมผัสสชาเวทนา
- (๖) “**สัญญา ๖**” ได้แก่ รูปสัญญา-สัททสัญญา-คันธสัญญา-รสสัญญา-โผฏฐัพพสัญญา-ธรรมสัญญา
- (๗) “**สัญญาเจตนา ๖**” ได้แก่ รูปสัญญาเจตนา-สัททสัญญาเจตนา-คันธสัญญาเจตนา-รสสัญญาเจตนา-โผฏฐัพพสัญญาเจตนา-ธรรมสัญญาเจตนา
- (๘) “**ตัณหา ๖**” ได้แก่ รูปตัณหา-สัททตัณหา-คันธตัณหา-รสตัณหา-โผฏฐัพพตัณหา-ธรรมตัณหา
- (๙) “**วิตก ๖**” ได้แก่ รูปวิตก-สัททวิตก-คันธวิตก-รสวิตก-โผฏฐัพพวิตก-ธัมมวิตก
- (๑๐) “**วิจาร์ ๖**” ได้แก่ รูปวิจาร์-สัททวิจาร์-คันธวิจาร์-รสวิจาร์-โผฏฐัพพวิจาร์-ธัมมวิจาร์

นอกจากนี้ ยังต้องทำความเข้าใจถึง (๑) “**เอกุตตรธรรม**” หมวดธรรมที่ควรทำให้แจ้งทั้งหมด ๑๐ ข้อ และ (๒) “**อภิญญธรรม**” หมวดธรรมที่ควรรู้อย่างทั้งหมด ๒๒ ข้อ ดังนี้

สังฆิกัตัพพนิตเทศ

(พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑ - หน้าที่ 391-395 FILE 68)

[๗๗] ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดซึ่งธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า **ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง** ซึ่ง “**สังฆิกรณะ-สังฆิกิริยา**” หมายถึง การทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน นั่นคือ **บรรลุนิพพาน** ชื่อว่า “**สุตมยญาณ**” อย่างไร ในอันดับต่อไปนี้ พระสารีบุตรกล่าววิสาขนา “**เอกุตตรธรรม**” มี ๑๐ ข้อ ด้วยการทำให้แจ้งถึงการได้เฉพาะ ดังนี้

- “**ธรรม ๑**” ควรทำให้แจ้ง คือ **เจโตวิมุตติ ๑** อันไม่กำเริบ คือ ความพ้นแห่งใจ ได้แก่ อรหัตผลวิมุตติ นอกจากนี้ ยังหมายถึง เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขาเจโตวิมุตติ
- “**ธรรม ๒**” ควรทำให้แจ้ง คือ **วิชา ๑** คือ วิชา ๓ ได้แก่ บุปเพณิวาसानุสติญาณ จตุปปาตญาณ อาสวักขญาณ **วิมุตติ ๑** คือ พ้นจากปัจฉินิกรรมทั้งหลาย [นิวรรณ์ ๕ วิตก ๖ วิจาร ๖ เป็นต้น] และน้อมไปในอารมณ์ ได้แก่ วิมุตติ ๒ คือ การน้อมจิตไป – **จิตตสส จ อธิมุตติ ๑** และ **นิพพาน ๑**
- “**ธรรม ๓**” ควรทำให้แจ้ง คือ **วิชา ๓** คือ ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ ได้แก่ บุปเพณิวาसानุสติญาณ ๑ จตุปปาตญาณ ๑ อาสวักขญาณ ๑
- “**ธรรม ๔**” ควรทำให้แจ้ง คือ **สามัญญผล ๔** คือ ความเป็นสมณะ ได้แก่ โสดาปัตติผล ๑ สกทาคามิผล ๑ อนาคามิผล ๑ อรหัตผล ๑
- “**ธรรม ๕**” ควรทำให้แจ้ง คือ **ธรรมขั้น ๕** ได้แก่ สิลขั้น ๑ สมาธิขั้น ๑ ปัญญาขั้น ๑ วิมุตติขั้น ๑ วิมุตติญาณทัสนขั้น ๑
- “**ธรรม ๖**” ควรทำให้แจ้ง คือ **อภิญา ๖** คือ ญาณอันยิ่ง ได้แก่ อทิวิธญาณ ๑ ทิพโสตราตญาณ ๑ บุปเพณิวาसानุสติญาณ ๑ เจโตปริยญาณ ๑ ทิพจักขุญาณ ๑ อาสวักขญาณ ๑
- “**ธรรม ๗**” ควรทำให้แจ้ง คือ **กำลังของพระขีณาสพ ๗** ได้แก่ ปัญญาเห็นสังขารไม่เที่ยง ๑ ปัญญาเห็นความเป็นหลุมถ่านเพลิง ๑ เนกขัมมะ วิเวก ๓ สติปฏิฐาน ๔ อินทรีย์ ๕ โพชฃงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘
- “**ธรรม ๘**” ควรทำให้แจ้ง คือ **วิโมกข์ ๘** ได้แก่ ภิกษุมิรูปย่อมเห็นรูป นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๑ ภิกษุมิรูป ความสำคัญในรูปภายใน ย่อมเห็นรูปภายนอก นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๒ ภิกษุน้อมใจไปว่า นี้งาม เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๓ ภิกษุเข้าถึง **อากาสนัญญาตนะ** ว่า **อนนโต อากาโส** – อากาศไม่มีที่สุดอยู่ เพราะล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวงดับปฏิขสัญญา ไม่ใส่ใจถึงนันทตสัญญา นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๔ ภิกษุเข้าถึง **วิญญาณัญญาตนะ** ว่า **อนนตฺ วิญญาณํ** – วิญญาณไม่มีที่สุดอยู่ เพราะล่วง **อากาสนัญญาตนะ** โดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๕ ภิกษุเข้าถึง **อากิญจัญญาตนะ** ว่า **นคฺฉิ กิญฺจิ** – อะไรๆ ไม่มีอยู่ เพราะล่วง **วิญญาณัญญาตนะ** โดยประการทั้งปวง เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๖ ภิกษุเข้าถึง **เนวสัณฺญาณาสัญญาตนะ** อยู่ เพราะล่วง **อากิญจัญญาตนะ** โดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๗ ภิกษุเข้าถึง **สัณฺญาณาวทิตฺติโรธ** อยู่ เพราะล่วง **เนวสัณฺญาณาสัญญาตนะ** โดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๘
- “**ธรรม ๙**” ควรทำให้แจ้ง คือ **อนุปพฺพนิโรธ ๙** หรือ นิโรธ ๙ ได้แก่ กามสัญญาของผู้เข้าปฐมฌาน ย่อมดับไป ๑ วิตกวิจารณ์ของผู้เข้าถึงทุติยฌาน ย่อมดับไป ๑ ปีติของผู้เข้าถึงคตติยฌาน ย่อมดับไป ๑ ลมอัสสาสะปีตสาสะของผู้เข้าถึงจตุตถฌาน ย่อมดับไป ๑ รูปสัญญาของผู้เข้าถึงอากาสนัญญาตนะ ย่อมดับไป ๑ อากาสนัญญาตนะสัญญาของผู้เข้าถึงวิญญาณัญญาตนะ ย่อมดับไป ๑ วิญญาณัญญาตนะสัญญาของผู้เข้าถึงอากิญจัญญาตนะ ย่อมดับไป ๑ อากิญจัญญาตนะสัญญา

ของผู้เข้าถึงเนวสัญญาเนวสัญญาคนะ ย่อมดับไป ๑ สัญญาและเวทนาของผู้เข้าถึงสัญญาเวทียิต
นิโรธ ย่อมดับไป ๑

“**ธรรม ๑๐**” ควรทำให้แจ้ง คือ **อเสกขธรรม ๑๐** ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ๑ สัมมาสังกัปปะ ๑ สัมมาวาจา ๑
สัมมากัมมันตะ ๑ สัมมาอาชีวะ ๑ สัมมาวาชามะ ๑ สัมมาสติ ๑ สัมมาสมาธิ ๑ สัมมาญาณะ ๑
สัมมาวิมุตติ ๑

[๗๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงควรทำให้แจ้ง คุก่อนภิกษุทั้งหลายก็สิ่งทั้งปวงควรทำให้แจ้ง คือ อะไร

(๑) จักขุ รูป จักขุวิญญาณ **จักขุสัมผัส** สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือเมื่อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น
เพราะ **จักขุสัมผัส** เป็นปัจจัย *ควรทำให้แจ้งทุกอย่าง*

(๒) หู เสียง โสตวิญญาณ **โสตสัมผัส** สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือเมื่อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น
เพราะ **โสตสัมผัส** เป็นปัจจัย *ควรทำให้แจ้งทุกอย่าง*

(๓) จมูก กลิ่น ฆานวิญญาณ **ฆานสัมผัส** สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือเมื่อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น
เพราะ **ฆานสัมผัส** เป็นปัจจัย *ควรทำให้แจ้งทุกอย่าง*

(๔) ลิ้น รส ชิวหาวิญญาณ **ชิวหาสัมผัส** สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือเมื่อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น
เพราะ **ชิวหาสัมผัส** เป็นปัจจัย *ควรทำให้แจ้งทุกอย่าง*

(๕) กาย โสภฐัพพะ กายวิญญาณ **กายสัมผัส** สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือเมื่อทุกขมสุขเวทนา ที่
เกิดขึ้นเพราะ **กายสัมผัส** เป็นปัจจัย *ควรทำให้แจ้งทุกอย่าง*

(๖) ใจ ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณ **มโนสัมผัส** สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือเมื่อทุกขมสุขเวทนาที่
เกิดขึ้นเพราะ **มโนสัมผัส** เป็นปัจจัย *ควรทำให้แจ้งทุกอย่าง*

พระโยคาวจรเมื่อพิจารณาเห็น **รูป** ย่อมทำให้แจ้งโดยทำให้เป็นอารมณ์ (ตั้งแต่ข้อนี้เป็นต้นไป คือ
ความหมายเกี่ยวกับ “**ทุกข์**” แต่การถือมั่นยึดมั่นในธรรมก็ย่อมเป็นทุกข์เช่นกัน เพราะธรรมทั้งหลายไม่มี
ตัวตน) โดยมีลำดับต่อไปนี้

“**จันท์ ๕**”

เมื่อพิจารณาเห็น **รูป** ย่อมทำให้แจ้งโดยทำให้เป็นอารมณ์

เมื่อพิจารณาเห็น **เวทนา** ย่อมทำให้แจ้งโดยทำให้เป็นอารมณ์

เมื่อพิจารณาเห็น **สัญญา** ย่อมทำให้แจ้งโดยทำให้เป็นอารมณ์

เมื่อพิจารณาเห็น **สังขาร** ย่อมทำให้แจ้งโดยทำให้เป็นอารมณ์

เมื่อพิจารณาเห็น **วิญญาณ** ย่อมทำให้แจ้งโดยทำให้เป็นอารมณ์

“อภิญาญธรรม”

- (๑) “**ขันธุ์ ๕**” = รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
- (๒) “**อายตนะภายใน ๖-อินทรีย์ ๖-สพายตนะ**” = จักขุ โสตตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ
- (๓) “**อายตนะภายนอก ๖-อารมณ ๖**” = รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ
- (๔) “**วิญญาณ ๖**” = จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโน
วิญญาณ
- (๕) “**ผัสสะ ๖**” = จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส
- (๖) “**เวทนา ๖**” = จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสส
ชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา
- (๗) “**สัญญา ๖**” = รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธรรมสัญญา
- (๘) “**เจตนา ๖**” = รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา
ธรรมสัญญาเจตนา
- (๙) “**ตัณหา ๖**” = รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา
- (๑๐) “**วิตก ๖**” = รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โผฏฐัพพวิตก ธรรมวิตก
- (๑๑) “**วิจารณ์ ๖**” = รูปวิจารณ์ สัททวิจารณ์ คันธวิจารณ์ รสวิจารณ์ โผฏฐัพพวิจารณ์ ธรรมวิจารณ์
- (๑๒) “**ธาตุกัมมัญฐาน ๑๖**” = ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ ปฐวี
กถิน อาโปกถิน เตโชกถิน วาโยกถิน นีลกถิน ปิตกถิน โลหิตกถิน โอทาทกถิน อากาศกถิน
วิญญาณกถิน
- (๑๓) “**อาการ ๓๒-ทวัตติงสาร**” = ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม
หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ใส้ใหญ่ ใส้ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ
มันขี้้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร สมอสงศีระษะ
- (๑๔) “**อายตนะ ๑๒**” = จักขวตนะ รูปรายตนะ โสตตนะ สัททตนะ ฆานตนะ คันธตนะ
ชิวหาตนะ รสตนะ กายตนะ โผฏฐัพพตนะ มนตนะ ธรรมตนะ
- (๑๕) “**ธาตุ ๑๘**” = จักขุธาตุ รูปรธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานธาตุ
คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กาย
วิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ
- (๑๖) “**อินทรีย์ ๒๒**” = จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์
ชีวิตินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ สุนินทรีย์ ทุกจินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมณัสสินทรีย์
อุเบกจินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อนัญญัตถัญญัสถามีติ
นทรีย์ [อินทรีย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมโนการว่า เราจักรู้ธรรมที่ยังไม่รู้ อินทรีย์นี้เป็นชื่อของ โสคา
ปัตติมรรคญาณ] อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ของผู้รู้จุดสังขารด้วยมรรคนั้น อินทรีย์นี้เป็นชื่อของ
ญาณในฐานะ ๖ คือ โสคาปัตติผลถึงอรหัตมรรคญาณ] อัญญาตาวินทรีย์ [อินทรีย์ของพระ

จิณาสพผู้รู้จบแล้ว อินทรีย์นี้เป็นชื่อของอรหัตผลญาณ]

(๑๗) “**ธาตุ ๓**” = กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ

(๑๘) “**ภพ ๕**” = กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัตถุภพ อสัตถุภพ เหนวสัตถุภพ สัตถุภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ

(๑๙) “**ฌาน ๔**” = ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน

(๒๐) “**อัปมัถญา ๔**” = เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขาเจโตวิมุตติ

(๒๑) “**อรุปสมวัตติ ๔**” = อากาसानัญญาตนสมวัตติ วิญญาณัญญาตนสมวัตติ อากิญจัญญาตนสมวัตติ เหนวสัตถุภพ สัตถุภพตนสมวัตติ

(๒๒) “**ปฏิจจสมุปบาท ๑๒**” [อิทัปปัจจยตา-ปัจจยการ-ตตตา] = อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ

ฉะนั้น ในขั้นต่อไปนี้ จะเป็นการพิจารณาถึง “**ญาณสัมปยุตต์แห่งธรรมทั้งหลาย**” ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกัน ในขั้นตอนของการปฏิบัติธรรม ที่ประกอบด้วย ๓ อากาโร ได้แก่ (๑) **ให้มี-โวทานธรรม-ศีลเลขธรรม-สมชรรณ** [สมณชรรณ-เนกขัมมะ คือ ปลีกออกจากกามคุณ] คือ การทำลายอุปานันธ์ทั้งหลาย การขัดเกลากิเลสและอกุศลธรรมทั้งหลาย (๒) **ไม่มีให้มี-สังกัเสชรรณ-วิภูฏะ** คือ พ้นจิตตสันดานที่กิเลสหรือนิเวศน์กุ่มรุมในจิตใจ และ (๓) **เพื่อไม่มี-เพื่อปล่อยวาง-อมตธาตุ-นิพพาน-วิภูฏะ** คือ สันติบทแห่งความสงบสะงัด โดยนัยแล้ว เรียกว่า “**วิเวก ๓**” ดังนี้

“**วิเวก ๓**” หมายถึง **ความสงบ-ความปลีกออก** ได้แก่

(๑) “**กายวิเวก**” คือ **ความสงบกาย** ได้แก่ อยู่ในที่สงบที่ดี ดำรงอิริยาบถและเที่ยวไปผู้เดียวที่ดี

(๒) “**จิตตวิเวก**” คือ **ความสงบใจ** ได้แก่ ทำจิตใจให้สงบผ่องใส สงัดจากนิเวศน์ สังโยชน์ และ อนุสัย เป็นต้น หมายถึงจิตแห่งท่านผู้บรรลุฌาน [สมถพละ] และ อริยมรรค-อริยผล [วิปัสสนาพละ]

(๓) “**อุปธิวิเวก**” คือ **ความสงบอุปธิ** ได้แก่ ธรรมเป็นที่สงบระงับสังขารทั้งปวง ปราศจากกิเลสที่ดี ชันชกัที่ดี อภิสังขารที่ดี ที่เรียกว่า “**อุปธิ**” หมายถึง “**พระนิพพาน**” [นิพพาน ๒ คือ สภาวะที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอสรภาพสมบูรณ์] ได้แก่ (๑) **สอุปาทิเสสนิพพาน-นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ** และ (๒) **อนุปาทิเสสนิพพาน-นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ**

หมายเหตุ: ในการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องเกิดสัมมาทิฐิและทิฐิสัมปทานั้น ต้องเป็นไปตามพระสัตตสุตตันต์ หรือ คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่กลวิธีหรืออุบายวิธีของแต่ละบุคคลนั้น ก็หาวิธีให้ตรงกับจริตของตน ค้นหาสิ่งที่เป็น “**สัมมาปฏิบัติ**” [การปฏิบัติธรรมถูกหลัก] โดยเฉพาะบุคคลผู้มีกิเลสชนิดหนามากๆ นั้น ย่อมเกิดความยากลำบากเป็นหลายเท่าตัว เพราะขัดกับความคุ้นเคยในวิถีชีวิตที่พอกพูนด้วยกิเลสมาก่อน การจะเหล่าขัดเกลาเอากิเลสทั้งหลายออกไปนั้น จึงต้องยากและรู้ผลได้ช้าๆ ก็อย่าท้อใจถอยหนีก็แล้วกัน ภาสิตแห่งพระตถาคตผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า การปฏิบัติธรรมในพระธรรมวินัยนี้ ให้ถือเป็นขึ้น “**ทุกขาปฏิบัติ ทนุราภิญญา**” หมายถึง “**ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า**” นั่นเอง ดังเช่น ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะแรงกล้า ต้องเสวยทุกข์โศกนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นนี้อยู่เนืองๆ หรือ เจริญกรรมฐานที่มีอารมณ์ไม่น่าชื่นใจ เช่น อสุภะ เป็นต้น อีกทั้งอินทรีย์ก็อ่อน จึงบรรลุ “**โลกุตตรมรรค**” ได้ช้า ดังนี้

“**ภาสิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๗ ประการ**” [ลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๗]

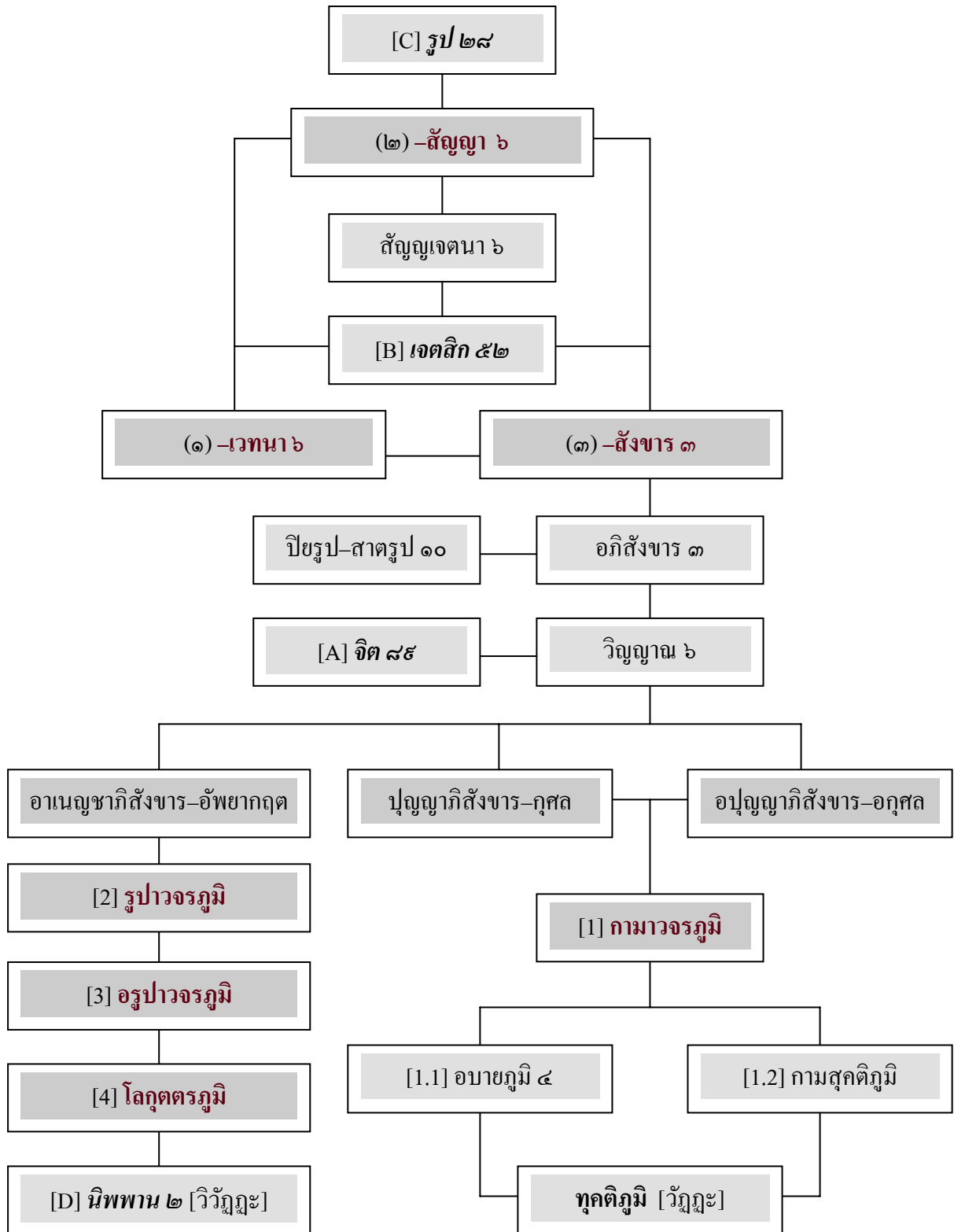
- (๑) “**เอกัณตนิพพิทา**” คือ ความหน่ายสิ้นเชิง
- (๒) “**วิราคะ**” คือ ความคลายกำหนด
- (๓) “**นิโรธ**” คือ ความดับ–หมดกิเลสหมดทุกข์
- (๔) “**อุปสมะ**” คือ ความสงบ
- (๕) “**อภิญญา**” คือ ความรู้ยิ่ง–ความรู้ชัด
- (๖) “**สัมโพธิ**” คือ ความตรัสรู้
- (๗) “**นิพพาน**” คือ สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว

“**ภาสิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๘ ประการ**” [ลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๘]

- (๑) “**วิราคะ**” คือ ความคลายกำหนด มิใช่เพื่อความกำหนดข่มใจ หรือเสริมความติดใจ
- (๒) “**วิสังโยค**” คือ ความหมดเครื่องผูกมัด ความไม่ประกอบทุกข์ มิใช่เพื่อผูกมัด หรือประกอบทุกข์
- (๓) “**อปัจจัยะ**” คือ ความไม่พอกพูนกิเลส มิใช่เพื่อพอกพูนกิเลส
- (๔) “**อัปปิจจตา**” คือ ความอยากอันน้อย ความมักน้อย มิใช่เพื่อความอยากอันใหญ่
- (๕) “**สันตมุขี**” คือ ความสันโดษ มิใช่เพื่อความไม่สันโดษ
- (๖) “**ปวิเวก**” คือ ความสงัด มิใช่เพื่อความคลุกคลีอยู่ในหมู่
- (๗) “**วิริยารัมภะ**” คือ การประกอบความเพียร มิใช่เพื่อความเกียจคร้าน
- (๘) “**สุภรตา**” คือ ความเลี้ยงง่าย มิใช่เพื่อความเลี้ยงยาก

ในอันดับถัดไปนี้ ให้พิจารณาการเกิดอุปาทานขั้นทั้งหลาย และการทำลายสภาวะดังกล่าวนี้ จนก้าวไปสู่การตรัสรู้ซึ่ง “**สัจจภาวะแห่งพระนิพพาน**” ได้ ดังนี้

ภาพประกอบ ๑: ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับเจตสิกและภูมิแห่งจิต

หมายเหตุ: กามาวจรภูมิ-รูปาวจรภูมิ-อรูปาวจรภูมิ-โสดาบัน-สกทาคามี-อนาคามี จัดอยู่ในวิฏฐะ ๓

ดังนั้น ในการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องเป็นผู้สังเกต พิจารณา ตามความจริงในการเจริญภาวนาทุกขั้นตอน คือ “อาการแห่งจิตทั้งหลาย” ที่สามารถนิยามเป็นข้อธรรมทั้งหลายได้จริง [ปรมัตถสังขะ] ซึ่งจะจำแนกแจกธรรมออกเป็น “ธรรม ๒” ได้แก่ (๑) อุปาทินนธรรม-ธรรมที่ถูกยึด กับ (๒) อนุปาทินนธรรม-ธรรมที่ไม่ถูกยึด โดยจะบ่งบอกถึงระดับจิตหรือคุณภาพชีวิต ดังนี้

(๑) “**อุปาทินนธรรม**” หมายถึง **ธรรมที่ถูกยึด** ธรรมที่กรรมอันสัมปยุตด้วยตัณหาและทิฏฐิเข้ายึดครอง ได้แก่ “นามขันธ์ ๕” ที่เป็นวิบาก และรูปที่เกิดแต่กรรมทั้งหมด ซึ่งเป็น “**กัมมิแห่งวัฏฏะ ๑**” ที่เรียกว่า “**ทุกติ**”

(๑.๑) “**กามาวจรกัมมิ**” (ข้อ ๑ ในกัมมิ ๔ และ กามาวจรจิต ๕๔ โดยกัมมิประเภท) คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม ระดับจิตใจที่ยังปรารถนากามเป็นอารมณ์ คือยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ ระดับจิตใจของสัตว์ในกามภพทั้ง ๑๑ ชั้น กัมมิทั้ง ๑๑ ใน ๒ หมวดนี้ รวมเป็น “**กามาวจรกัมมิ ๑๑**”

๑. “**อบายกัมมิ ๔**” (ข้อ ๑ ในกัมมิ ๔-กัมมิ ๑๑) คือ กัมมิที่ปราศจากความเจริญ

- ๑) นีรยะ (นรก)
- ๒) ตีรจنان โยนิ (กำเนิดตีรจنان)
- ๓) ปิตติวิสัย (แดนเปรต)
- ๔) อสุรกาย (พวกอสูร)

๒. “**กามสุคติกัมมิ ๗**” (ข้อ ๒ ในกัมมิ ๔-กัมมิ ๑๑) คือ กามาวจรกัมมิที่เป็นสุคติ กัมมิที่เป็นสุคติ ซึ่งยังเกี่ยวข้องกับกาม

- ๑) มนุษย์ (ชาวมนุษย์)
- ๒) จาตุมหาราชิกา (สวรรค์ชั้นที่ห้ามหาราช ๔ ปกครอง)
- ๓) ดาวดึงส์ (แดนแห่งเทพ ๓๑ มีท้าวสักกะเป็นใหญ่)
- ๔) ยามา (แดนแห่งเทพผู้ปราศจากความทุกข์)
- ๕) ดุสิต (แดนแห่งเทพผู้เอบอ้อมด้วยสิริสมบัติของตน)
- ๖) นิมมานรดี (แดนแห่งเทพผู้ยินดีในการนมรมิต)
- ๗) ปรนิมมิตวสวัตดี (แดนแห่งเทพผู้ยังอำนาจให้ขึ้นไปในสมบัติที่ผู้อื่นนมรมิตให้)

[หมายเหตุ: ในอันดับถัดไป คือ สมာธิภาวนา เพื่อกำจัดนิวรณ์ด้วย “**ญาณในธรรมอุปการะแก่สมาธิ ๘**”

ได้แก่ เนกขัมมะ-อภัยบาท-อวิหะปะ-อาโลกสังขยา-ธรรมวัตถาน-ญาณ [ฌาน]-ปราโมทย์-กุศลธรรม ทั้งปวง คำว่า “**กุศลธรรมทั้งปวง**” ได้แก่ รูปฌาน ๔-อรุฌาน ๔-มหาวิปัสสนา ๑๘-โลกุตตรธรรม ๘ และ โพธิปักขิยธรรม ๓๗]

(๑.๒) “**รูปาวจรภูมิ**” (ข้อ ๒ ในภูมิ ๔ และ รูปาวจรจิต ๑๕ โดยภูมิประเภท) คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป ระดับจิตใจที่ปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์ ระดับจิตใจของท่านผู้ได้มานหรือผู้อยู่ในรูปภพ ทั้ง ๑๖ ชั้น

๓. “**รูปาวจรภูมิ ๑๖**” (ข้อ ๓ ในภูมิ ๔–ภูมิ ๓๑) คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป ชั้นรูปพรหม

ก. “**ปฐมฌานภูมิ ๓**” (ระดับปฐมฌาน = วิตก–วิจารณ์–ปีติ–สุข–เอกัคคตา)

๑) พรหมปาริสีชชา (พวกบริษัทบริวารมหาพรหม)

๒) พรหมปุโรหิตา (พวกปุโรหิตมหาพรหม)

๓) มหาพรหมา (พวกท้าวมหาพรหม)

ข. “**ทุติยฌานภูมิ ๓**” (ระดับทุติยฌาน = ปีติ–สุข–เอกัคคตา)

๔) ปริตตภา (พวกมีรัศมีน้อย)

๕) อัปปรมาณภา (พวกมีรัศมีประมาณไม่ได้)

๖) อากัสสรา (พวกมีรัศมีสุกปลั่งชันไป)

ค. “**ตติยฌานภูมิ ๓**” (ระดับตติยฌาน = สุข–เอกัคคตา)

๗) ปริตตสุภา (พวกมีลำรัศมีงามน้อย)

๘) อัปปรมาณสุภา (พวกมีลำรัศมีงามประมาณมิได้)

๙) สุภกิญหา (พวกมีลำรัศมีงามกระจ่างจ้า)

ง. “**จตุตถฌานภูมิ ๓–๗**” (ระดับจตุตถฌาน = อุเบกขา–เอกัคคตา)

๑๐) เวหัพผลา (พวกมีผลไพบูลย์)

๑๑) อัสัญญีสัตว์ (พวกสัตว์ไม่มีสัญญา)

(*) “**สุทธาวาส ๕**” (พวกมีที่อยู่อันบริสุทธิ์ หรือ ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ คือ ที่เกิดของพระอนาคามี) ดังนี้

๑๒) อวิหา (เหล่าท่านผู้ไม่เสื่อมจากสมบัติของตน หรือผู้ไม่ละไปเร็ว–ผู้คงอยู่นาน)

๑๓) อตปปา (เหล่าท่านผู้ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ใคร หรือผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร)

๑๔) สุทัสสา (เหล่าท่านผู้คงงามน่าทัศนา)

๑๕) สุทัสสี (เหล่าท่านผู้มองเห็นชัดเจนดี หรือผู้มีทัศนาแจ่มชัด)

๑๖) อกนิฏฐา (เหล่าท่านผู้ไม่มีความด้อยหรือเล็กน้อยกว่าใคร–ผู้สูงสุด)

(๑.๓) “**อรุปาวจรกัมมิ**” (ข้อ ๓ ในกัมมิ ๔ และ อรุปาวจรจิต ๑๒ โดยกัมมิประเภท) คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป ระดับจิตใจที่ปรารถนาธรรมเป็นอารมณ์ ระดับจิตใจของท่านผู้ได้อรุปมาณ หรือผู้อยู่ในอรุปกพทั้ง ๔ ชั้น

๔. “**อรุปาวจรกัมมิ ๔**” (ข้อ ๔ ในกัมมิ ๔-กัมมิ ๓๑) คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป ชั้นรูปพรหม
- ๑) อากาสนัญญาตณกัมมิ (ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีอากาศไม่มีที่สุด)
 - ๒) วิญญาณัญญาตณกัมมิ (ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีวิญญาณไม่มีที่สุด)
 - ๓) อากิญจัญญาตณกัมมิ (ชั้นที่เข้าถึงภาวะไม่มีอะไร)
 - ๔) เนวสัญญานาสัญญาตณกัมมิ (ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่)

[หมายเหตุ: กิจในสมาธิภาวนาในส่วนนี้ถัดไป คือ “**ญาณทัสนนะ**” (ปัญญาในสมาธิ) ที่เกิดขึ้นในอนุปัตสนา ๗-มหาวิปัตสนา ๑๘-ญาณ ๑๖-วิปัตสนาญาณ ๕ หรือ วิปัตสนาญาณ ๑๐ (ปัญญาในวิปัตสนา)]

(๒) “**อนุปาทินนธรรม**” หมายถึง **ธรรมที่ไม่ถูกยึด** ธรรมที่กรรมอันสัมปยุตด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่เข้ายึดครอง ได้แก่ “**นามขันธ์ ๔**” ส่วนนอกนี้ รูปที่มีใจเกิดแต่กรรม และโลกุตตรธรรมทั้งหมด

(๒.๑) “**โลกุตตรกัมมิ**” (ข้อ ๔ ในกัมมิ ๔ และโลกุตตรจิต ๘ โดยกัมมิประเภท) คือ ชั้นที่พ้นจากโลก ระดับแห่งโลกุตตรธรรม ระดับจิตใจของพระอริยเจ้าอันพ้นแล้วจากโลกียกัมมิ ๓ ข้างต้น ข้อนี้ในบาลีที่มา เรียกว่า “**อปริยาปนฺนกัมมิ**” คือ ชั้นที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏะ ระดับที่ไม่ถูกจำกัด

“**โลกุตตรธรรม ๘**” คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก สภาวะพ้นโลก (รวมกับ “**โพธิปักขิยธรรม ๓๗**”) = “**โลกุตตรธรรม ๔๖**” ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ [สติสัมปชัญญะ]-สัมมัปปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทริย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมืองค์ ๘)

- ๑) “**มัคคญาณ-มรรค ๔-อริยมรรค ๔**” หมายถึง ญาณในอริยมรรค ปัญญาสูงสุดที่กำจัดกิเลสเป็นเหตุให้บรรลุความเป็น “**อริยบุคคล**” ชั้นหนึ่งๆ ได้แก่ โสดาปัตติมรรค-สกทาคามีมรรค-อนาคามีมรรค-อรหัตตมรรค หรือ โสดาปัตติมัคคญาณ-สกทาคามีมัคคญาณ-อนาคามีมัคคญาณ-อรหัตตมัคคญาณ
- ๒) “**ผลญาณ-ผล ๔-อริยผล ๔-สามัญผล ๔**” หมายถึง ญาณในอริยผล ญาณที่เกิดขึ้นในลำดับ ต่อจาก “**มัคคญาณ**” และเป็น “**ผลแห่งมัคคญาณ**” นั้น ซึ่งผู้บรรลุแล้วได้ชื่อว่าเป็นพระอริยบุคคลชั้นนั้นๆ ได้แก่ โสดาปัตติผล-สกทาคามีผล-อนาคามีผล-อรหัตตผล หรือ โสดาบัน-โสดาปัตติผลญาณ ๑ สกทาคามี-สกทาคามีผลญาณ ๑ อนาคามี-อนาคามีผลญาณ ๑ อรหันต์-อรหัตตผลญาณ ๑
- ๓) “**นิพพาน ๑**” [อสังขตธาตุ] ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน-อนุปาติเสสนิพพาน

(๒.๒) “**นิพพาน ๒**” คือ สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลส ไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์ ได้แก่

- (๑) **สอุปาทิเสสนิพพาน**–นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ หรือ **กิเลสปรินิพพาน**–ดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์เหลือ ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าพอใจและไม่ น่าพอใจทางอินทรีย์ ๕ รับรู้สุขทุกข์อยู่ เรียกว่า “**สอุปาทิเสสนุคคล–พระเสขะ**”
- (๒) **อนุปาทิเสสนิพพาน**–นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ หรือ **ขันธ์ปรินิพพาน**–ดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ–**วิวิฏฐะ** ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้งปวงแล้ว เรียกว่า “**อนุปาทิเสสนุคคล–พระอเสขะ**” [สัมมาวิมุตติ = สัมมัตตะ ๑๐]

“จิต ๘๕” หมายถึง **ธรรมชาติที่รู้อารมณ์-สภาพที่นึกคิด-ความคิด-ใจ-วิญญาณ** ในโลกแห่งเป็นจริงนั้น “การพัฒนาตนเอง-การเจริญภาวนากรรมฐาน” ก็มีจุดประสงค์เพื่อปรับเปลี่ยนคุณภาพชีวิตและระดับของจิตต์ แยกออกเป็น ๔ ชั้นภูมิ หรือ “ภูมิ ๔” นั่นคือ **ชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจ ระดับชีวิต** ซึ่งประกอบด้วย “**กามาวจรภูมิ-รูปาวจรภูมิ-อรุปาวจรภูมิ-โลกุตตรภูมิ**” ได้แก่

- (๑) **กามาวจรจิต ๕๔** [กามาวจรภูมิ] คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม ระดับจิตใจที่ยังปรารถนากามเป็นอารมณ์ คือ ยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ ระดับจิตใจของสัตว์ในกามภพทั้ง ๑๑ ชั้น ได้แก่ (๑) “**อบายภูมิ ๔**” ภูมิที่ปราศจากความเจริญ คือ **นिरยะ-คิรัจฉาน โยนิ-ปิตติวิสัย-อสุรกาย** (๒) “**กามสุคติภูมิ ๗**” กามาวจรภูมิที่เป็นสุคติ คือ **มนุษย์-จาตุมหาราชิกา-ดาวดึงส์-ยามา-คุสิต-นิมมานรดี-ปรนิมมิตวสวัตดี**
- (๒) **รูปาวจรจิต ๑๕** [รูปาวจรภูมิ] คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป ระดับจิตใจที่ปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์ ระดับจิตใจของท่านผู้ได้ฌานหรือผู้อยู่ในรูปภพทั้ง ๑๖ ชั้น ได้แก่ (๑) “**ปฐมฌานภูมิ ๓**” คือ **พรหมปารีสัชชา-พรหมบุโรหิตา-มหาพรหมา** (๒) “**ทุติยฌานภูมิ ๓**” คือ **ปริตรตาภา-อัปปมาณาภา-อาภัสสรา** (๓) “**ตติยฌานภูมิ ๓**” คือ **ปริตตสุภา-อัปปมาณสุภา-สุกภิณฑา** (๔) “**จตุตถฌานภูมิ ๗**” คือ **เวหัพผลา-อสังขยีสัตว์-อวิหา-อตัปปา-สุทัสสา สุทัสสี-อกนิฐฐา**
- (๓) **อรุปาวจรจิต ๑๒** [อรุปาวจรภูมิ] คือ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรุป ระดับจิตใจที่ปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์ ระดับจิตใจของท่านผู้ได้อรูปฌาน หรือผู้อยู่ในอรุปภพทั้ง ๔ ชั้น ได้แก่ (๑) **อากาสนัญญาตนภูมิ** (๒) **วิญญาณัญญาตนภูมิ** (๓) **อาภิญญัญญาตนภูมิ** (๔) **เนวสัญญานา สัญญาตนภูมิ**
- (๔) **โลกุตตรจิต ๘** [โลกุตตรภูมิ] คือ ชั้นที่พ้นจากโลก ระดับแห่งโลกุตตรธรรม ระดับจิตใจของพระอริยเจ้าอันพ้นแล้วจากโลกียภูมิ ๓ ข้างต้น ได้แก่ (๑) “**มรรค ๔**” คือ **โสดาปัตติมรรค-สกทาคามีมรรค-อนาคามีมรรค-อรหัตตมรรค** (๒) “**ผล ๔**” คือ **โสดาปัตติผล-สกทาคามีผล-อนาคามีผล-อรหัตตผล** (๓) “**นิพพาน ๑**” คือ **อรหัตตผลวิมุตติ** [อนุปาทิสถนิพพาน-นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ] ข้อนี้ในบาลีที่มา เรียกว่า “**อปริยาปนภูมิ**” คือ ชั้นที่ไม่นับเนื่องใน “**วัฏฏะ**” ระดับที่ไม่ถูกจำกัด

ถ้าจำแนกแจกธรรมให้ละเอียดนั้น เรียกว่า “การจำแนกระดับจิตโดยภูมิประเภท” มีรายละเอียดดังนี้

๑. กามาวจรจิต ๕๔ [จิตที่เป็นไปในกามภูมิ]

๑) **อกุศลจิต ๑๒** จิตอันเป็นอกุศล ประกอบด้วย อกุศลมูล ๓ ได้แก่ โลภะ-โทสะ-โมหะ

โลภมูลจิต ๘

โทสมูลจิต ๒

โมหมูลจิต ๒

๒) **อเหตุกจิต ๑๘** จิตอันไม่มีสัมปยุตตเหตุ คือ ไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ ได้แก่ โลภะ-โทสะ-

โมหะ-อโลภะ-อโทสะ-อโมหะ

อกุศลวิบากจิต ๓

กุศลวิบากอเหตุกจิต ๘

อเหตุกกิริยาจิต ๓

๓) **กามาวจรโสภณจิต ๒๔** จิตดีงามที่เป็นไปในกามภูมิ

มหากุศลจิต ๘

มหาวิบากจิต ๘

มหากิริยาจิต ๘

๒. รูปาวจรจิต ๑๕ [จิตอันเป็นไปในรูปภูมิ]

๑) **รูปาวจรกุศลจิต ๕** กุศลจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ ได้แก่ จิตของผู้เข้าถึงรูปฌาน

๒) **รูปาวจรวิบากจิต ๕** วิบากจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ คือ จิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศล

๓) **รูปาวจรกิริยาจิต ๕** กิริยาจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ คือ จิตของพระอรหันต์ผู้กระทำรูปาวจรกุศล

๓. อรูปาวจรจิต ๑๒ [จิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ]

๑) **อรูปาวจรกุศลจิต ๔** กุศลจิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ ได้แก่ จิตของผู้เข้าถึงอรูปฌาน

๒) **อรูปาวจรวิบากจิต ๔** วิบากจิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ คือ จิตที่เป็นผลของอรูปาวจรกุศล

๓) **อรูปาวจรกิริยาจิต ๔** กิริยาจิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ คือ จิตของพระอรหันต์ผู้กระทำอรูปาวจรกุศล

๔. โลกุตตรจิต ๘ [จิตที่เป็น โลกุตตระ]

๑) **โลกุตตรกุศลจิต ๔** กุศลจิตที่เป็น โลกุตตระ คือ กุศลจิตที่ทำให้ข้ามพ้นอยู่นือ โลก

๒) **โลกุตตรวิบากจิต ๔** วิบากจิตที่เป็น โลกุตตระ คือ จิตที่เป็นผลของ โลกุตตรกุศล

ให้พิจารณาลงรายละเอียดยิ่งขึ้นถึง “จิต ๘๕” ที่มี “เจตสิก ๕๒” ต่างๆ ที่มาสัมปยุตต์ด้วย ดังนี้

๑. กามาวจรจิต ๕๔ [จิตที่เป็นไปในกามภูมิ]

๑) **อกุศลจิต ๑๒** [จิตอันเป็นอกุศล] อกุศลจิตมีแต่ที่เป็นกามาวจรนี้เท่านั้น คือ

• **โลภมูลจิต ๘** [จิตมีโลภะเป็นมูล]

๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฎฐิ ไม่มีการชักนำ
๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฎฐิ มีการชักนำ
๓. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฎฐิ ไม่มีการชักนำ
๔. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฎฐิ มีการชักนำ
๕. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฎฐิ ไม่มีการชักนำ
๖. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฎฐิ มีการชักนำ
๗. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฎฐิ ไม่มีการชักนำ
๘. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฎฐิ มีการชักนำ

• **โทสมูลจิต ๒** [จิตมีโทสะเป็นมูล]

๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปฏิฆะ ไม่มีการชักนำ
๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปฏิฆะ มีการชักนำ

• **โมหมูลจิต ๒** [จิตมีโมหะเป็นมูล]

๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยวิจิกิจฉา
๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยอุทธัจจะ

๒) **อเหตุกจิต ๑๘** [จิตอันไม่มีสัมปยุตตเหตุ คือ ไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ ได้แก่ โลภะ-โทสะ-โมหะ-อโลภะ-อโทสะ-อโมหะ]

• **อกุศลวิบากจิต ๗** [จิตที่เป็นผลของอกุศล]

๑. จักขุวิญญาณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
๒. โสตวิญญาณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
๓. ฆานวิญญาณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
๔. ชิวหาวิญญาณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
๕. กายวิญญาณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยทุกขเวทนา
๖. สัมปฏิจฉันนจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
๗. สันตிரณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา

• **กุศลวิบากอเหตุกจิต ๘** [จิตที่เป็นผลของกุศล ไม่มีสัมปยุตตเหตุ]

๑. จักขุวิญญาณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
๒. โสตวิญญาณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
๓. ฆานวิญญาณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
๔. ชิวหาวิญญาณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
๕. กายวิญญาณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนา
๖. สัมปฏิจฉันนจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
๗. สันตிரณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา
๘. สันตிரณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา

• **อเหตุกิริยาจิต ๓** [จิตที่เป็นเพียงกิริยา ไม่มีสัมปยุตตเหตุ]

๑. ปัญจทวาราวชชนจิต* ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
๒. มโนทวาราวชชนจิต** ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
๓. หลีตุปปาทจิต*** ที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา

* จิตที่รำพึงถึงอารมณ์ที่กระทบทวารทั้ง ๕

** จิตที่รำพึงถึงอารมณ์อันมาถึงคลองในมโนทวาร = โวภูฐัพพะ

*** จิตที่ทำให้เกิดการแย้มยิ้มของพระอรหันต์

๓) **กามาวจรโสณจิต ๒๔** [จิตคิงามที่เป็นไปในกามภูมิ]

• **มหากุศลจิต** หรือ **สเหตุกกามาวจรกุศลจิต ๘** [จิตที่เป็นกุศลยิ่งใหญ่ หรือ กุศลจิตที่เป็นไปในกามภูมิ มีสัมปยุตตเหตุ]

๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ
๓. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
๔. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ
๕. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
๖. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ
๗. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
๘. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ

• **มหาวิบากจิต** หรือ **สเหตุกามาวจรวิบากจิต ๘**

[จิตอันเป็นผลของมหากุศล หรือวิบากจิตที่เป็นไปในกามภูมิ มีสัมปยุตตเหตุ]

[เหมือนกับมหากุศลจิตทุกข้อ]

๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ
๓. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
๔. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ
๕. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
๖. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ
๗. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
๘. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ

• **มหาภิกขิต** หรือ **สเหตุกามาวจรภิกขิต ๘**

[จิตอันเป็นภิกขาอย่างที่ทำมหากุศลแต่ไม่มีวิบาก ได้แก่ การกระทำมหากุศลของพระอรหันต์ หรือภิกขิตในกามภูมิ มีสัมปยุตตเหตุ]

[เหมือนกับมหากุศลจิตทุกข้อ]

๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ
๓. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
๔. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ
๕. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
๖. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ
๗. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
๘. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ

๒. **รูปาวจรจิต ๑๕** [จิตอันเป็นไปในรูปภูมิ]

๑) **รูปาวจรกุศลจิต ๕** [กุศลจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ ได้แก่ จิตของผู้เข้าถึงรูปฌาน]

๑. ปฐมฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
๒. ทุติยฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย วิจารณ์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
๓. ตติยฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย ปีติ-สุข-เอกัคคตา
๔. จตุตถฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย สุข-เอกัคคตา
๕. ปัญจฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย อุเบกขา-เอกัคคตา

๒) **รูปาวจรวิบากจิต ๕** [บากจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ คือ จิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศล]

[เหมือนกับรูปาวจรกุศลจิตทุกข้อ เปลี่ยนแต่คำท้ายเป็น วิบากจิต]

๑. ปฐมฌานวิบากจิต ที่ประกอบด้วย วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
๒. ทุติยฌานวิบากจิต ที่ประกอบด้วย วิจารณ์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
๓. ตติยฌานวิบากจิต ที่ประกอบด้วย ปีติ-สุข-เอกัคคตา
๔. จตุตถฌานวิบากจิต ที่ประกอบด้วย สุข-เอกัคคตา
๕. ปัญจฌานวิบากจิต ที่ประกอบด้วย อุเบกขา-เอกัคคตา

๓) **รูปาวจรกิริยาจิต ๕**

[กิริยาจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ คือ จิตของพระอรหันต์ผู้กระทำรูปาวจรกุศล]

[เหมือนกับรูปาวจรกุศลจิตทุกข้อ เปลี่ยนแต่คำท้ายเป็น กิริยาจิต]

๑. ปฐมฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วย วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
๒. ทุติยฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วย วิจารณ์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
๓. ตติยฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วย ปีติ-สุข-เอกัคคตา
๔. จตุตถฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วย สุข-เอกัคคตา
๕. ปัญจฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วย อุเบกขา-เอกัคคตา

๓. **อรูปาจรจิต ๑๒** [จิตที่เป็นไปในอรูปรภูมิ]

๑) **อรูปาจรกุศลจิต ๔** [กุศลจิตที่เป็นไปในอรูปรภูมิ ได้แก่ จิตของผู้เข้าถึงอรูปร]

๑. กุศลจิตประกอบด้วยอากาสนัญญาตนฌาน
๒. กุศลจิตประกอบด้วยวิญญาณัญญาตนฌาน
๓. กุศลจิตประกอบด้วยอากิญจัญญาตนฌาน
๔. กุศลจิตประกอบด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนฌาน

๒) **อรูปาจรวิบากจิต ๔** [วิบากจิตที่เป็นไปในอรูปรภูมิ คือ จิตที่เป็นผลของอรูปาจรกุศล]

[เหมือนกับอรูปาจรกุศลจิตทุกข้อ เปลี่ยนแต่คำท้ายเป็น วิบากจิต]

๑. อรูปาจรวิบากจิต ประกอบด้วยอากาสนัญญาตนฌาน
๒. อรูปาจรวิบากจิต ประกอบด้วยวิญญาณัญญาตนฌาน
๓. อรูปาจรวิบากจิต ประกอบด้วยอากิญจัญญาตนฌาน
๔. อรูปาจรวิบากจิต ประกอบด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนฌาน

๓) อรูปาวจรกิริยาจิต ๔

[กิริยาจิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ คือ จิตของพระอรหันต์ผู้กระทำอรูปาวจรกุศล]

[เหมือนกับอรูปาวจรกุศลจิตทุกข้อ เปลี่ยนแต่คำท้ายเป็น กิริยาจิต]

๑. อรูปาวจรกิริยาจิต ประกอบด้วยอากาสนัญญาตนนมาน
๒. อรูปาวจรกิริยาจิต ประกอบด้วยวิญญาณัญญาตนนมาน
๓. อรูปาวจรกิริยาจิต ประกอบด้วยอากิญจัญญาตนนมาน
๔. อรูปาวจรกิริยาจิต ประกอบด้วยเนวสัญญานาสัญญาตนนมาน

๔. โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ [จิตที่เป็นโลกุตตระ]

๑) **โลกุตตรกุศลจิต ๔** หรือ ๒๐ [กุศลจิตที่เป็น โลกุตตระ คือ กุศลจิตที่ทำให้ข้ามพ้นอยู่เหนือโลก]

๑. จิตที่ประกอบด้วย โสตาปัตติมัคคญาณ คือ กุศลจิตที่เป็นทางให้ถึงกระแสอันไหลไปสู่นิพพาน
 ๒. จิตที่ประกอบด้วยสกทาคามิมัคคญาณ คือ กุศลจิตที่เป็นทางให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี
 ๓. จิตที่ประกอบด้วยอนาคามิมัคคญาณ คือ กุศลจิตที่เป็นทางให้ถึงความเป็นพระอนาคามี
 ๔. จิตที่ประกอบด้วยอรหัตตมัคคญาณ คือ กุศลจิตที่เป็นทางให้ถึงความเป็นพระอรหันต์
- (อย่างพิสดาร ให้แจ่มกคจิต ๔ นี้ ด้วยมาน ๕ ตามลำดับ ก็จะได้จำนวน ๒๐)

๒) **โลกุตตรวิบากจิต ๔** หรือ ๒๐ [วิบากจิตที่เป็น โลกุตตระ คือ จิตที่เป็นผลของโลกุตตรกุศล]

๑. จิตที่ประกอบด้วย โสตาปัตติผลญาณ
๒. จิตที่ประกอบด้วยสกทาคามีผลญาณ
๓. จิตที่ประกอบด้วยอนาคามีผลญาณ
๔. จิตที่ประกอบด้วยอรหัตตผลญาณ

“เจตสิก ๕๒” หมายถึง **กรรมที่ประกอบกับจิต** หรือ **สภาวะธรรมที่เกิดควบพร้อมกับจิต มีอารมณ์และวัตถุที่อาศัยเดียวกันกับจิต** หรือ **อาการและคุณสมบัติต่างๆ ของจิต** ได้แก่

ก. **อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓** [เจตสิกที่มีเสมอกันแก่จิตพวกอื่น คือ ประกอบเข้าได้กับจิตทุกฝ่าย ทั้งกุศลและอกุศล มิใช่เข้าได้แต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งพวกเดียว]

๑) **สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗** [เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับจิตทุกดวง]

๑. **ผัสสะ** [ความกระทบอารมณ์]
๒. **เวทนา** [ความเสวยอารมณ์]
๓. **สัญญา** [ความหมายรู้อารมณ์]
๔. **เจตนา** [ความจงใจต่ออารมณ์]
๕. **เอกัคคตา** [ความมีอารมณ์เป็นอันเดียว]
๖. **ชีวิตินทรีย์** [อินทรีย์ คือ ชีวิต สภาวะที่เป็นใหญ่ในการรักษานามธรรมทั้งปวง]
๗. **มนสิการ** [ความกระทำอารมณ์ไว้ในใจ ใส่ใจ]

๒) **ปกิณณกเจตสิก ๖** [เจตสิกที่เรียกรายแพร่กระจายทั่วไป คือ เกิดกับจิตได้ทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล แต่ไม่แน่นอนเสมอไปทุกดวง]

๘. **วิตก** [ความตรึกอารมณ์]
๙. **วิจาร** [ความตรองหรือพิจารณาอารมณ์]
๑๐. **อธิโมกข์** [ความปลงใจหรือปักใจในอารมณ์]
๑๑. **วิริยะ** [ความเพียร]
๑๒. **ปีติ** [ความปลาบปลื้มในอารมณ์ ความอึดใจ]
๑๓. **หันทะ** [ความพอใจในอารมณ์]

ข. **อกุศลเจตสิก ๑๔** [เจตสิกฝ่ายอกุศล]

๑) **สัพพากุศลสาธารณเจตสิก ๔** [เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับอกุศลจิตทุกดวง]

๑๔. **โมหะ** [ความหลง]
๑๕. **อหิริกะ** [ความไม่ละอายต่อบาป]
๑๖. **อโนตตัมปะ** [ความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป]
๑๗. **อุททัจจะ** [ความฟุ้งซ่าน]

๒) ปกิณณกอกุศลเจตสิก ๑๐ [อกุศลเจตสิกที่เกิดเรียรายแก่อกุศลจิต]

- ๑๘. โลกะ [ความอยากได้อารมณ์]
- ๑๙. ทิฎฐิ [ความเห็นผิด]
- ๒๐. มานะ [ความถือตัว]
- ๒๑. โทสะ [ความคิดประทุษร้าย]
- ๒๒. อิสสา [ความริษยา]
- ๒๓. มัจฉริยะ [ความตระหนี่]
- ๒๔. กุกุจจะ [ความเดือดร้อนใจ]
- ๒๕. ถีนะ [ความหดหู่]
- ๒๖. มितฺทธะ [ความง่วงเหงา]
- ๒๗. วิจิกิจฉา [ความคลางแคลงสงสัย]

ค. โสภณเจตสิก ๒๕ [เจตสิกฝ่ายดีงาม]

๑) โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕ [เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับจิตดีงามทุกดวง]

- ๒๘. สัทธา [ความเชื่อ]
- ๒๙. สติ [ความระลึกได้ ความสำนึกพร้อมอยู่]
- ๓๐. หิริ [ความละอายต่อบาป]
- ๓๑. โอตตัปปะ [ความสะดุ้งกลัวต่อบาป]
- ๓๒. อโลกะ [ความไม่อยากได้อารมณ์]
- ๓๓. อโทสะ [ความไม่คิดประทุษร้าย]
- ๓๔. ตัตตรมัชฌัตตตา [ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ]
- ๓๕. กายปัสสัทธา [ความสงบแห่งกองเจตสิก]
- ๓๖. จิตตปัสสัทธา [ความสงบแห่งจิต]
- ๓๗. กายลหุตตา [ความเบาแห่งกองเจตสิก]
- ๓๘. จิตตลหุตตา [ความเบาแห่งจิต]
- ๓๙. กายมฺหุตตา [ความอ่อนหรือนุ่มนวลแห่งกองเจตสิก]
- ๔๐. จิตตมฺหุตตา [ความอ่อนหรือนุ่มนวลแห่งจิต]
- ๔๑. กายกัมมัณฺญุตตา [ความควรแก่การงานแห่งกองเจตสิก]
- ๔๒. จิตตกัมมัณฺญุตตา [ความควรแก่การงานแห่งจิต]
- ๔๓. กายปาคุณฺญุตตา [ความคล่องแคล่วแห่งกองเจตสิก]
- ๔๔. จิตตปาคุณฺญุตตา [ความคล่องแคล่วแห่งจิต]
- ๔๕. กายชุกฺกตา [ความซื่อตรงแห่งกองเจตสิก]
- ๔๖. จิตตชุกฺกตา [ความซื่อตรงแห่งจิต]

๒) **วิรตีเจตสิก ๓** [เจตสิกที่เป็นตัวความงควั่น]

๔๗. สัมมาวาจา [เจรจาชอบ]

๔๘. สัมมากัมมันตะ [กระทำชอบ]

๔๙. สัมมาอาชีวะ [เลี้ยงชีพชอบ]

๓) **อัปมัญญาเจตสิก ๒** [เจตสิก คือ อัปมัญญา]

๕๐. กรุณา [ความสงสารสัตว์ผู้ถึงทุกข์]

๕๑. มุกิตา [ความยินดีต่อสัตว์ผู้ได้สุข]

๔) **ปัญญาทรียเจตสิก ๑** [เจตสิก คือ ปัญญาทรีย]

๕๒. ปัญญาทรีย-อโมหะ [ความรู้เข้าใจ ไม่หลง]

“กิจ ๑๔-วิญญาณกิจ ๑๔” หมายถึง กิจของวิญญาณ **หน้าที่ของจิต** ที่เรียกว่า “**วิญญาณปวัตติ-วิญญาณปวัตติ**
อาการ” ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ทำให้รู้แจ้งในการทำงานของจิตใน ๑ ขณะจิต [วิธีจิต = **มโนทวารวิธี** คือ การ
คำนึงอารมณ์ใหม่ทางทวารนั้นๆ ในทวารทั้ง ๕ เรียกว่า “**มโนทวารวัชชนะ**” หรือ “**ชวนจิต**” คือ หมายถึงจิต
ซึ่งทำหน้าที่รับอารมณ์ในวิถี หรือ การทำหน้าที่ของจิตในการรับอารมณ์นั้น] ได้แก่

(๑) “**ปฐิสณิ**” คือ หน้าที่สืบต่อภพใหม่ ได้แก่ จิต ๑๕ คือ อุเบกขาสันติระณะ ๒ มหาวิบาก ๘ รูปวิบาก
๕ อรูปวิบาก ๔

(๒) “**ภวังคะ**” คือ หน้าที่เป็นองค์ของภพ ได้แก่ จิต ๑๕ อย่างเดียวกับปฐิสณิ

(๓) “**อวัชชนะ**” คือ หน้าที่คำนึงอารมณ์ใหม่ ได้แก่ จิต ๒ คือ ปัญจทวารวัชชนะ-มโนทวารวัชชนะ

(๔) “**ทัตสณะ**” คือ หน้าที่เห็นรูป ได้แก่ จักขุวิญญาณ ๒

(๕) “**สวานะ**” คือ หน้าที่ได้ยินเสียง ได้แก่ โสตวิญญาณ ๒

(๖) “**ฆายนะ**” คือ หน้าที่รู้กลิ่น ได้แก่ ฆานวิญญาณ ๒

(๗) “**สายนะ**” คือ หน้าที่ลิ้มรส ได้แก่ ชิวหาวิญญาณ ๒

(๘) “**มุสณะ**” คือ หน้าที่ถูกต้องโผฏฐัพพะ ได้แก่ กายวิญญาณ ๒

(๙) “**สัมปฏิจฉณะ**” คือ หน้าที่รับอารมณ์ ได้แก่ สัมปฏิจฉณะ ๒

(๑๐) “**สันติระณะ**” คือ หน้าที่พิจารณาอารมณ์ ได้แก่ สันติระณะ ๓

(๑๑) “**โวฏฐัพพะ-โวฏฐูปณะ**” คือ หน้าที่ตัดสินอารมณ์ ได้แก่ มโนทวารวัชชนะ ๑

(๑๒) “**ชวนะ**” คือ หน้าที่เล่นเสพอารมณ์ อันเป็นช่วงที่ทำการม ได้แก่ จิต ๕๕ คือ กุศลจิต ๒๑ อกุศล
จิต ๑๒ กิริยาจิต ๑๘ คือ เว้นอวัชชนะทั้งสอง โลกุตตรผลจิต ๔

(๑๓) “**ตทาสัมพะณะ**” คือ หน้าที่รับอารมณ์ต่อจากชวนะก่อนตทกวังค์ ได้แก่ จิต ๑๑ คือ มหาวิบาก ๘
สันติระณะ ๓

(๑๔) “**จติ**” คือ หน้าที่เคลื่อนจากภพปัจจุบัน ได้แก่ จิต ๑๕ อย่างเดียวกับในปฐิสณิ

หมายเหตุ: ให้พิจารณากระบวนการวิญญานกิจทั้ง ๑๔ ขั้นตอน เพื่อให้เกิด **ปัญญาแห่งปฏิจสมุปบาท** และ **ไตรลักษณ์** คือ (๑) **เห็นการเกิดดับที่แปรผัน** และ (๒) **ความเสื่อมสลายไปแห่งนามขันธ์** นั่นคือ **“จิต-จิตวิญญาน”** เพื่อเปรียบเทียบกับรูปขันธ์ นั่นคือ **“มหุตรูป ๔”** ด้วย (๑) **อนิจจานุปัสส** นายถาภูตญาณ คือ ความไม่เที่ยง (๒) **ทุกขานุปัสส** นายถาภูตญาณ คือ ความเป็นทุกข์ (๓) **“อนัตตานุปัสส** นายถาภูตญาณ คือ ความไม่ใช่ตัวตน อันเป็น **“ญาณวิโมกข์”** ได้

“อายตนะ ๑๒” ประกอบด้วย (๑) **อายตนะภายใน ๖** และ (๒) **อายตนะภายนอก ๖** อันเป็นสมมุติฐานแห่งการเกิดขันธ์ ๕ ที่เรียกว่า **“อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์”** ดังนี้

“อายตนะภายใน ๖” หมายถึง **ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้** แคนต่อความรู้ฝ่ายภายใน บาลีเรียก **“สพายตนะ-อัมมัตติกายตนะ = อินทริย์ ๖”** ได้แก่

- (๑) **“จักขุ”** คือ จักขุ-ตา
- (๒) **“โสตตะ”** คือ หู
- (๓) **“ฆานะ”** คือ จมูก
- (๔) **“ชีวหา”** คือ ลิ้น
- (๕) **“กาย”** คือ กาย
- (๖) **“มโน”** คือ ใจ

“อายตนะภายนอก ๖” หมายถึง **ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้** แคนต่อความรู้ฝ่ายภายนอก บาลีเรียก **“พาหิรายตนะ = อารมณ ๖”** ได้แก่

- (๑) **“รูปะ”** คือ รูป สิ่งที่เห็น หรือ วัณณะ คือสี
- (๒) **“สัทตะ”** คือ เสียง
- (๓) **“คันธะ”** คือ กลิ่น
- (๔) **“รสตะ”** คือ รส
- (๕) **“โผฏฐัพพะ”** คือ สัมผัสทางกาย สิ่งที่ถูกต้องกาย
- (๖) **“ธรรม-ธรรมารมณ”** คือ อารมณ์ที่เกิดกับใจ สิ่งที่ใจนึกคิด

“สัมผัส ๖-ผัสสะ ๖” หมายถึง ความกระทบ ความประจวบกันแห่ง (๑) “อายตนะภายใน ๖” (๒) “อายตนะภายนอก ๖” และ (๓) “วิญญาณ ๖” ได้แก่

- (๑) “จักขุสัมผัส” คือ ความกระทบทางตา นั่นคือ “ตา + รูป + จักขุวิญญาณ”
- (๒) “โสตสัมผัส” คือ ความกระทบทางหู นั่นคือ “หู + เสียง + โสตวิญญาณ”
- (๓) “ฆานสัมผัส” คือ ความกระทบทางจมูก นั่นคือ “จมูก + กลิ่น + ฆานวิญญาณ”
- (๔) “ชีวหาสัมผัส” คือ ความกระทบทางลิ้น นั่นคือ “ลิ้น + รส + ชิวหาวิญญาณ”
- (๕) “กายสัมผัส” คือ ความกระทบทางกาย นั่นคือ “กาย + โผฏฐัพพะ + กายวิญญาณ”
- (๖) “มโนสัมผัส” คือ ความกระทบทางใจ นั่นคือ “ใจ + ธรรมารมณ์ + มโนวิญญาณ”

“วิญญาณ ๖” หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ โดยผ่าน “ผัสสะ ๖” คือ ความประจวบกันแห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และ วิญญาณ ประกอบด้วย (๑) จักขุสัมผัส-ความกระทบทางตา (๒) โสตสัมผัส-ความกระทบทางหู (๓) ฆานสัมผัส-ความกระทบทางจมูก (๔) ชิวหาสัมผัส-ความกระทบทางลิ้น (๕) กายสัมผัส-ความกระทบทางกาย (๖) มโนสัมผัส-ความกระทบทางใจ ได้แก่

- (๑) “จักขุวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางตา นั่นคือ รู้รูปด้วยตา = เห็น
- (๒) “โสตวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางหู นั่นคือ รู้เสียงด้วยหู = ได้ยิน
- (๓) “ฆานวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางจมูก นั่นคือ รู้กลิ่นด้วยจมูก = ได้กลิ่น
- (๔) “ชีวหาวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางลิ้น นั่นคือ รู้รสด้วยลิ้น = รู้รส
- (๕) “กายวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางกาย นั่นคือ รู้โผฏฐัพพะด้วยกาย = รู้สึกกายสัมผัส
- (๖) “มโนวิญญาณ” คือ ความรู้อารมณ์ทางใจ นั่นคือ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ = รู้ความนึกคิด

“ธาตุ ๑๘” หมายถึง *สิ่งที่ทรงสภาวะของคนอยู่เอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น* เป็นไปตาม *ธรรมเนียม* คือ *กำหนดแห่งธรรมดา* หรือ *กฎธรรมชาติ* ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล และมีรูปลักษณะกิจการเป็นแบบจำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่างๆ (ลำดับตามอายตนะ ๑๒ = อินทรีย์ ๖ กับ อารมณ์ ๖) ได้แก่

[๑] ตา-รูป

- (๑) “**จักขุธาตุ**” คือ ธาตุคือจักขุปสาท
- (๒) “**รูปธาตุ**” คือ ธาตุคือรูปารมณ์
- (๓) “**จักขุวิญญาณธาตุ**” คือ ธาตุคือจักขุวิญญาณ

[๒] หู-เสียง

- (๔) “**โสตธาตุ**” คือ ธาตุคือโสตปสาท
- (๕) “**สัทธาตุ**” คือ ธาตุคือสัทธารมณ์
- (๖) “**โสตวิญญาณธาตุ**” คือ ธาตุคือโสตวิญญาณ

[๓] จมูก-กลิ่น

- (๗) “**ฆานธาตุ**” คือ ธาตุคือฆานปสาท
- (๘) “**คันธธาตุ**” คือ ธาตุคือคันธารมณ์
- (๙) “**ฆานวิญญาณธาตุ**” คือ ธาตุคือฆานวิญญาณ

[๔] ลิ้น-รส

- (๑๐) “**ชีวหาธาตุ**” คือ ธาตุคือชีวหาปสาท
- (๑๑) “**รสธาตุ**” คือ ธาตุคือรสารมณ์
- (๑๒) “**ชีวหาวิญญาณธาตุ**” คือ ธาตุคือชีวหาวิญญาณ

[๕] กาย-โผฏฐัพพะ

- (๑๓) “**กายธาตุ**” คือ ธาตุคือกายปสาท
- (๑๔) “**โผฏฐัพพธาตุ**” คือ ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ์
- (๑๕) “**กายวิญญาณธาตุ**” คือ ธาตุคือกายวิญญาณ

[๖] ใจ-ธรรมารมณ์

- (๑๖) “**มโนธาตุ**” คือ ธาตุคือมโน
- (๑๗) “**ธรรมธาตุ**” คือ ธาตุคือธรรมารมณ์
- (๑๘) “**มโนวิญญาณธาตุ**” คือ ธาตุคือมโนวิญญาณ

“อินทรีย์ ๒๒” หมายถึง สิ่งที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน ซึ่งทำให้ธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นไปตามตน ใน กิจนั้นๆ ในขณะที่เป็นไปอยู่นั้น ดังนี้

หมวดที่ ๑ คือ **อายตนะภายใน ๖** ได้ เพื่อ “**อินทรีย์สังวร**” คือ **สำรวมอินทรีย์ มีสติระวัง รักษาใจ มิให้** กิเลสคือความยินดียินร้ายเข้าครอบงำ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๖ มิเห็นรูปด้วยตา ได้ยินเสียง ด้วยหู ได้กลิ่นด้วยจมูก ได้รสด้วยลิ้น ได้รู้สึกรสสัมผัสด้วยกาย ได้รู้รับเสพธรรมารมณ์ด้วยใจ ซึ่งเกิดขึ้น พร้อมๆ กัน จนนึกคิดไม่ทันในอารมณ์นั้นๆ ได้แก่

- (๑) **จักขุอินทรีย์** (จักขุประสาท)
- (๒) **โสตอินทรีย์** (โสตประสาท)
- (๓) **ฆานินทรีย์** (ฆานประสาท)
- (๔) **ชีวหินทรีย์** (ชีวหาประสาท)
- (๕) **กายอินทรีย์** (กายประสาท)
- (๖) **มนินทรีย์** [ใจ ได้แก่ จิต ๘๕]

หมวดที่ ๒ คือ **ภาวะแห่งชีวิตในรูปธรรม** เพื่อพิจารณาเห็นความแตกต่างระหว่างเพศที่เป็นหญิงหรือ ชายปรากฏในรูปธรรมที่เป็นสิ่งมีชีวิต ได้แก่

- (๗) **อิตถินทรีย์** [อิตถิภาวะ]
- (๘) **ปुरुสินทรีย์** [ปुरुสภาวะ]
- (๙) **ชีวิตินทรีย์** [ชีวิต]

หมวดที่ ๓ คือ **เวทนา ๕** ความรู้สึกในอารมณ์ เพื่อพิจารณาความรู้สึกที่มีต่ออารมณ์ทั้ง ๖ ที่ผ่านเข้ามา ทางอินทรีย์ทั้ง ๖ ทั้งกายและใจ อันจะทำให้เกิดจิตและเจตสิกต่างๆ เพิ่มเติม ได้แก่

- (๑๐) **สุขินทรีย์** [สุขเวทนา]
- (๑๑) **ทุกขินทรีย์** [ทุกขเวทนา]
- (๑๒) **โสมนัสสินทรีย์** [โสมนัสสเวทนา]
- (๑๓) **โทมนัสสินทรีย์** [โทมนัสสเวทนา]
- (๑๔) **อุpekขินทรีย์** [อุเบกขาเวทนา]

หมวดที่ ๔ คือ **อินทรี ๕-พละ ๕ แห่งโพธิญาณ** เพื่อพิจารณาถึง อินทรีที่แก่กล้า และพละที่ แข็งแกร่ง ทำให้ธรรมปฏิบัติเข้าครอบงำจิตใจไม่ได้ จนทำให้ถึงพร้อมด้วย “โพชนงค์ ๗” ที่เป็นองค์ ธรรมแห่งความตรัสรู้ได้ ได้แก่

- (๑๕) **สัทอินทรี** [ศรัทธา]
- (๑๖) **วิริยอินทรี** [วิริยะ]
- (๑๗) **สตินทรี** [สติ]
- (๑๘) **สมาธินทรี** [สมาธิ]
- (๑๙) **ปัญญาอินทรี** [ปัญญา]

หมวดที่ ๕ คือ **วิปัสสนาปัญญาญาณ** เพื่อพิจารณาเห็นลำดับความหลุดพ้นจากการดับกิเลส ซึ่งเป็น ความจริงแห่งอริยสัจทั้ง ๔ คือ “**วิราคะ**” อริยมรรควิถีแห่งมรรคญาณ ซึ่งเป็นธรรมที่ละเอียดประณีต ขั้นสูง และ “**นิโรธ**” อริยผลวิถีแห่งผลญาณ ซึ่งเป็นธรรมที่ละเอียดประณีตขั้นสูง ธรรมดังกล่าวนี้ ย่อม ทำให้กัลยาณบุรุษกลายเป็นอริยบุคคล ได้แก่

- (๒๐) **อัญญาตัญญูสามีนทรี** [อินทรีแห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้ ได้แก่ โสตาปัตติมรรคญาณ]
- (๒๑) **อัญญินทรี** [อัญญา หรือปัญญาอันรู้ทั่วถึง ได้แก่ ญาณ ๖ ในท่ามกลาง คือ โสตาปัตติผล ญาณ-สกทาคามีมรรคญาณ-สกทาคามีผลญาณ-อนาคามีมรรคญาณ-อนาคามีผลญาณ- อรหัตตมรรคญาณ]
- (๒๒) **อัญญาตาวินทรี** [ปัญญาผู้รู้ทั่วถึงแล้วของพระอรหันต์ ได้แก่ อรหัตตผลญาณ]

“อริยสัจจ์ ๔” หมายถึง ความจริงอันประเสริฐ ๑ ความจริงของพระอริยะ ๑ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึง กลายเป็นอริยะ ๑ เรียกสามัญว่า “ทุกข-สมุทัย-นิโรธ-มรรค” ได้แก่

- (๑) “**ทุกข**” คือ ความทุกข สภาพที่ทนได้ยาก สภาพที่บีบคั้น ขัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งทีรัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า “อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข”
- (๒) “**ทุกขสมุทัย**” คือ เหตุเกิดแห่งทุกข สาเหตุให้ทุกขเกิด ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และ วิภวตัณหา
- (๓) “**ทุกขนิโรธ**” คือ ความดับทุกข ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกข้อม ไม่คิดข้อม หลุดพ้น สงบ ปลอดโปร่ง เป็นอิสระ คือ “นิพพาน”
- (๔) “**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา**” คือ ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข “มรรค ๘-มัคคญาณ” ได้แก่ “อริยอัฏฐังคิกมรรค” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” แปลว่า “ทางสายกลาง” มรรคมืองค์ ๘ นี้ สรุปลงใน “ไตรสิกขา” คือ “ศีล-สมาธิ-ปัญญา”

“กิจในอริยสัจจ์ ๔” หมายถึง หน้าที่อันจะพึงทำต่ออริยสัจจ์ ๔ แต่ละอย่าง ข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและเสร็จสิ้นในอริยสัจจ์ ๔ แต่ละอย่าง [ปโยคะ] จึงจะชื่อว่ารู้อริยสัจจ์หรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว ได้แก่

- (๑) “**ปริยญา**” คือ การกำหนดรู้ เป็น “กิจในทุกข” ตามหลักว่า “ทุกข อริยสัจจ์ ปริญญะยฺ” ทุกขควรกำหนดรู้ คือ ควรศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา
- (๒) “**ปหานะ**” คือ การละ เป็น “กิจในสมุทัย” ตามหลักว่า “ทุกขสมุทโย อริยสัจจ์ ปหาดพฺพ” สมุทัยควรละ คือ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่ การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา
- (๓) “**ตั้งฉิกิริยา**” คือ การทำให้แจ้ง เป็น “กิจในนิโรธ” ตามหลักว่า “ทุกขนิโร โธ อริยสัจจ์ สจฺฉิกิ กาทพฺพ” นิโรธควรทำให้แจ้ง คือ เข้าถึง หรือบรรลุ ได้แก่ การเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ
- (๔) “**ภาวนา**” คือ การเจริญ เป็น “กิจในมรรค” [มรรค ๘] ตามหลักว่า “ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจ์ ภาเวตพฺพ” มรรคควรเจริญ คือ ควรฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย ได้แก่ การลงมือแก้ไขปัญหา

“ปฏิจสงมุปบท ๑๒” หมายถึง การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน, ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม, การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันๆ จึงเกิดขึ้น ดังนี้

“อนุโลมปฏิจสงมุปบท” = ฝ่ายสมุทัย

- (๑) เพราะ อวิชา เป็นเหตุปัจจัย ปัจจัยธรรม จึงมี
- (๒) เพราะ อวิชา เป็นปัจจัย สังขาร จึงมี
- (๓) เพราะ สังขาร เป็นปัจจัย วิญญาน จึงมี
- (๔) เพราะ วิญญาน เป็นปัจจัย นามรูป จึงมี
- (๕) เพราะ นามรูป เป็นปัจจัย สฬายตนะ จึงมี
- (๖) เพราะ สฬายตนะ เป็นปัจจัย ผัสสะ จึงมี
- (๗) เพราะ ผัสสะ เป็นปัจจัย เวทนา จึงมี
- (๘) เพราะ เวทนา เป็นปัจจัย ตัณหา จึงมี
- (๙) เพราะ ตัณหา เป็นปัจจัย อุปาทาน จึงมี
- (๑๐) เพราะ อุปาทาน เป็นปัจจัย ภพ จึงมี
- (๑๑) เพราะ ภพ เป็นปัจจัย ชาติ จึงมี
- (๑๒) เพราะ ชาติ เป็นปัจจัย ขรามรณะ จึงมี

ความโศก-ความคร่ำครวญ-ทุกข์-โทมนัส-และ-ความคับแค้นใจ ก็มีพร้อม
ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีด้วยประการฉะนี้

“อนุโลมปฏิจตมุปบาท” = ฝ่ายนิโรธ

- (๑) เพราะ **อวิชา** สำรอกดับไปไม่เหลือ
- (๒) เพราะ อวิชา ดับ **สังขาร** จึงดับ
- (๓) เพราะ สังขาร ดับ **วิญญาณ** จึงดับ
- (๔) เพราะ วิญญาณ ดับ **นามรูป** จึงดับ
- (๕) เพราะ นามรูป ดับ **สพายนะ** จึงดับ
- (๖) เพราะ สพายนะ ดับ **ผัสสะ** จึงดับ
- (๗) เพราะ ผัสสะ ดับ **เวทนา** จึงดับ
- (๘) เพราะ เวทนา ดับ **ตัณหา** จึงดับ
- (๙) เพราะ ตัณหา ดับ **อุปาทาน** จึงดับ
- (๑๐) เพราะ อุปาทาน ดับ **ภพ** จึงดับ
- (๑๑) เพราะ ภพ ดับ **ชาติ** จึงดับ
- (๑๒) เพราะ ชาติ ดับ **ชรา มรณะ** จึงดับ

ความโศก-ความคร่ำครวญ-ทุกข์-โทมนัส-และ-ความคับแค้นใจ ก็ดับ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

สำหรับ “ปฏิจตมุปบันนธรรม” ถือเป็นฝ่ายสมุทัย คือ “อนุโลมปฏิจตมุปบาท” เพียงแต่นำองค์ประกอบปัจจัยทั้ง ๑๒ อย่าง มาจำแนกแจกตามหลักธรรมย่อย “ปัจจัยธรรม” ส่วนเรื่อง “กฎแห่งกรรม” และ “กฎกรรมของสัตว์” นั้น อยู่ใน “วิญญะ ๓-ไตรวิญญ์” ดังนี้

๑. อัธธา ๓ (Periods)

“อัธธา ๓” หมายถึง **กาลเวลาทั้ง ๓ ช่วง** ได้แก่

- (๑) “**อดีต**” = อวิชา-สังขาร
- (๒) “**ปัจจุบัน**” = วิญญาณ-นามรูป-สพายนะ-ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ
- (๓) “**อนาคต**” = ชาติ-ชรา มรณะ (โศก-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส)

๒. สังเขป ๔ (Sections)

“สังเขป ๔” (สังคหะ ๔) หมายถึง ช่วงองค์ประกอบปัจจัยสืบเนื่องกันด้วยเหตุและผลเป็นระยะ ๔ หมวด หรือแยกเป็น ๔ กลุ่ม ได้แก่

- (๑) “อดีตเหตุ” = อวิชา-สังขาร
- (๒) “ปัจจุบันผล” = วิญญาณ-นามรูป-สพยตนะ-ผัสสะ-เวทนา
- (๓) “ปัจจุบันเหตุ” = ตัณหา-อุปาทาน-ภพ
- (๔) “อนาคตผล” =ชาติ-ชรามรณะ (โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส)

๓. สนิธิ ๓ (Connections)

“สนธิ ๓” หมายถึง ขั้วต่อ ระหว่างสังเขป หรือช่วงทั้ง ๔ ได้แก่

- (๑) ระหว่าง “อดีตเหตุ” กับ “ปัจจุบันผล”
- (๒) ระหว่าง “ปัจจุบันผล” กับ “ปัจจุบันเหตุ”
- (๓) ระหว่าง “ปัจจุบันเหตุ” กับ “อนาคตผล”

๔. วัฏฏะ ๓ (Cycles)

“วัฏฏะ ๓” (ไตรวัฏฏ์) หมายถึง การวน วงเวียน องค์ประกอบปัจจัยใหญ่ที่หมุนเวียนต่อเนื่องกันของ “ภวจักร” หรือ “สังสารจักร” ดังนี้

- (๑) “กิลเลสวัฏฏ์” คือ วงจรกิลเลส ได้แก่ อวิชา-ตัณหา-และ-อุปาทาน
- (๒) “กรรมวัฏฏ์” คือ วงจรกรรม ได้แก่ สังขาร-และ-กรรมภพ (อภิสังขาร ๓ หรือ เจตนา)
- (๓) “วิปากวัฏฏ์” คือ วงจรวิปาก ได้แก่ วิญญาณ-นามรูป-สพยตนะ-ผัสสะ-เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏที่เรียกว่า “อุปปีตติภพ” คือ ภพที่อุปบัติขึ้น ชาติ-ชรามรณะ-ความโสกะ-ความคร่ำครวญ-ทุกข์-โทมนัส-และ-ความคับแค้นใจ

๕. อาการ ๒๐ (Modes)

“อาการ ๒๐” หมายถึง องค์ประกอบแต่ละอย่าง อันเป็นคู่ของกำลัง (Causes) และส่วนผล (Effects) ได้แก่

- (๑) “อดีตเหตุ ๕” = อวิชา-สังขาร-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ
- (๒) “ปัจจุบันผล ๕” = วิญญาณ-นามรูป-สพยตนะ-ผัสสะ-เวทนา
- (๓) “ปัจจุบันเหตุ ๕” = อวิชา-สังขาร-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ
- (๔) “อนาคตผล ๕” = วิญญาณ-นามรูป-สพยตนะ-ผัสสะ-เวทนา

หมายเหตุ: “อาการ ๒๐” คือ หัวข้อที่กระจายให้เต็มในทุกช่วงของ “สังเขป ๔”

๖. มूल ๒ (Roots)

“มूल ๒” หมายถึง กิเลสที่เป็นตัวมูลเหตุ ซึ่งกำหนดเป็นจุดเริ่มต้นในวงจรแต่ละช่วง ได้แก่

(๑) “**อวิชชา**” เป็นจุดเริ่มต้นในช่วงอดีต ส่งผลถึงเวทนาในช่วงปัจจุบัน

(๒) “**ตัณหา**” เป็นจุดเริ่มต้นในช่วงปัจจุบัน ส่งผลถึงชรามรณะในช่วงอนาคต

ในอันดับต่อไป ให้พิจารณาในเรื่อง “กฎแห่งกรรม-กัมมัฏสตกตาปัญญา” ตามบทสวดมนต์ ดังนี้

กฎแห่งกรรม (The Law of Volitional Actions)

กฎข้อที่ ๑ **กัมมัฏสะโกมมะหิ** (เรามีกรรมเป็นของๆ คน)

กฎข้อที่ ๒ **กัมมะทายาทอ** (เราเป็นผู้รับผลของกรรม)

กฎข้อที่ ๓ **กัมมะโยนิ** (เรามีกรรมเป็นกำเนิด)

กฎข้อที่ ๔ **กัมมะพันธู** (เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์)

กฎข้อที่ ๕ **กัมมะปะฏิสะระโณ** (เรามีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย)

กฎข้อที่ ๖ **ยัง กัมมัง ะริสสามิ** (เราจักทำกรรมอันใดไว้)

กัลลยะณัง วา ปาปะกัง วา (ดีหรือชั่วก็ตาม)

ตัสสะ ทายาทอ ะริสสามิ (เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้นๆ)

นอกจากนี้ ยังหลักกรรม “ปัจฉัย ๒๔” ที่มีลักษณะกระบวนการคิดคล้ายคลึงกับ “ปฏิจสมุปบาท ๑๒” ซึ่งเป็นการอธิบายลักษณะความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆ ดังนี้

“ปัจจัย ๒๔” [อยู่ในบทสวดพระอภิธรรม –ข้อนี้มีประโยชน์สำหรับนักวิจัยในการอภิปรายผลการ วิจัย เพราะเป็นการแยกความสัมพันธ์ออกเป็น ๒๔ ประการ และเป็น “มหาปฏิฐาน” แห่งพุทธปัญญา] หมายถึง ลักษณะหรืออาการแห่งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย ที่สิ่งหนึ่งหรือสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง เป็น องค์ประกอบที่ช่วยเอื้อ เกื้อหนุน คำจุน เป็นเหตุ หรือเป็นเงื่อนไข ให้สิ่งอื่น หรือสภาวะธรรมอย่างอื่น เกิดขึ้น คงอยู่ หรือเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง และย่อมเห็นผลแห่งกุศลวิบากที่ตามมา คือ “โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข-โถมน์ส-อุปายาส” เช่นกัน ได้แก่

- (๑) “เหตุปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นเหตุ
- (๒) “อาร์มมณปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นอารมณ์
- (๓) “อธิปัตปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นเจ้าของ
- (๔) “อนันตรปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นภาวะต่อเนื่อง ไม่มีช่องระหว่าง
- (๕) “สมนันตรปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นภาวะต่อเนื่องทันที
- (๖) “สหชาติปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเกิดร่วมกัน
- (๗) “อัญญมัญญปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยอาศัยซึ่งกันและกัน
- (๘) “นิสสยปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นที่อาศัย
- (๙) “อุปนิสสยปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นเครื่องหนุนหรือกระตุ้นเร้า
- (๑๐) “ปุเรชาติปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเกิดก่อน
- (๑๑) “ปัจฉาชาติปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเกิดทีหลัง
- (๑๒) “อาเสวนปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยการเข้าไปช่วยหรือทำให้ชิน
- (๑๓) “กรรมปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นกรรมคือเจตจำนง
- (๑๔) “วิปากปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นวิบาก
- (๑๕) “อาหารปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นอาหาร หรือเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง
- (๑๖) “อินทริยปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นเจ้าของ
- (๑๗) “ฉานปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยภาวะจิตที่เป็นฉาน
- (๑๘) “มรรคปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยเป็นมรรค
- (๑๙) “สัมปยุตตปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยประกอบกัน
- (๒๐) “วิปยุตตปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยแยกต่างหากกัน
- (๒๑) “อติปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยต้องมีอยู่
- (๒๒) “นัตติปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยต้องไม่มีอยู่
- (๒๓) “วิคตปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยต้องปราศไป
- (๒๔) “อวิคตปัจจัย” คือ ปัจจัยโดยต้องไม่ปราศไป

แต่อย่างไรก็ตาม ในขั้นตอนการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ให้พิจารณาถึง “**ธรรม ๒**” ได้แก่ (๑) “**สมณธรรม**” คือ ธรรมทำให้ปลีกออกจากกามคุณ ธรรมแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ และ (๒) “**สมธรรม**” คือ ธรรมสงบ และเป็น “**ธรรมประณีต**” ขึ้นสูงสุดกว่าธรรมอื่นทั้งปวง ได้แก่ “**ขั้น ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-กุศลธรรม-อกุศลธรรม-อภัยกตธรรม-กามาวจรธรรม-รูปาวจรธรรม-อรูปาวจรธรรม-โลกุตระธรรม**” ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งธรรมทั้ง ๒ รวมกันแล้ว เรียกว่า “**โฆทานธรรม**” [สัลเลขธรรม-ธรรมขัดเกลากิเลสทั้งหลาย] หมายถึง ธรรมที่ทำให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ความบริสุทธิ์ ความผ่องแผ้ว การชำระล้าง การทำให้สะอาด ธรรมที่อยู่ใน “**วิเสสภาค**” คือในฝ่ายข้างวิเศษ ได้แก่ ธรรมจำพวกที่ทำให้เจริญองกามคติยิ่งขึ้นไปจนปลอดพ้นจากประดาสิ่งมัวหมองบริสุทธิ์บริบูรณ์ เช่น โยนิโสมนสิการ-กุศลมูล-สมณะและวิปัสสนา ตลอดถึง นิพพาน โดยรวมแล้ว ปัจจัยแห่งความบริสุทธิ์แห่งโฆทานธรรมทั้งหลาย นั่นคือ “**กุศลกรรมบถ ๑๐**” นั่นเอง นอกจากนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมยังควรพิจารณาถึงองค์ประกอบสำคัญของภาวนาธรรม ๒ ประการ ได้แก่ (๑) ฝ่ายสมณะ-สมถภาวนา คือ “**ปัญญาในสมาธิ**” ได้แก่ **ญาณในธรรมอุปการะแก่สมาธิ ๘** [สติปัญญา ๔]-**รูปฌาน ๔** [วิชา ๓]-**อรุฌาน ๔** กับ (๒) ฝ่ายวิปัสสนา-วิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ “**ปัญญาในวิปัสสนา**” ได้แก่ มหาวิปัสสนา ๑๘ [อนุปัสสนา ๗]-**ญาณ ๑๖** [โสฬสญาณ]-**วิปัสสนาญาณ ๑๐** [วิปัสสนาญาณ ๕ เรียกอีกอย่างว่า **ภูฐานคามินีปฏิบัติทา-โลกุตระธรรม ๘** [อริยมรรค ๔-อริยผล ๔ -(คั้นด้วย **ปัจจเวกขณญาณ** มีอาการ ๑๕ คือ โลกียญาณ-อัสวักขณญาณ มีอาการ ๖๔ คือ โลกุตระญาณ)-**นิพพาน ๑**] อันดับต่อไปนี้ ให้พิจารณาถึงนิยามของ คำว่า “**สมธรรม**” [ธรรม ๓๗ ประการ = เพื่อให้มี] ซึ่งในความเป็นจริง ก็คือ การลบความทรงจำในธรรมเป็นการแข่งดี โอ้อวดตน ไม่ยอมแพ้ จะเอาชนะให้ได้ เรียกว่า “**ปัจจนิกธรรม**” คือ “**การสงบปัจจนิกธรรม**” [เพื่อไม่ให้มี] อันเป็นธรรมที่ปฏิบัติต่อ “**สมณธรรม-สมธรรม**” นั่นเอง อนึ่ง ธรรมทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ ย่อมมีเกิดและดับอยู่ใน “**สัญญา**” [ฐานข้อมูลความทรงจำ] ดังนี้

[๗๒๕] คำว่า “**สมธรรม**” [ธรรมสงบ] ความว่า:

ฝ่ายสมถผละ [ปัญญาในสมาธิ]

[๑] ในอันดับ ข้อ ๑-๗ คือ **ญาณในธรรมอุปการะแก่สมาธิ ๘**

- (๑) เพราะท่านละ “**กามฉันทะ**” ได้แล้ว “**เนกขัมมะ**” จึงเป็น “**สมณธรรม**”
- (๒) เพราะท่านละ “**พยาบาท**” ได้แล้ว “**อภัยบาท**” จึงเป็นสมธรรม
- (๓) เมื่อท่านละ “**ถีนมิททะ**” ได้แล้ว “**อาโลกสัญญา**” จึงเป็นสมธรรม
- (๔) เพราะท่านละ “**อุทธัจจะ**” ได้แล้ว “**อวิกเขปะ**” จึงเป็นสมธรรม
- (๕) เพราะท่านละ “**วิจิกิจฉา**” ได้แล้ว “**ธรรมวัตถาน**” จึงเป็นสมธรรม
- (๖) เพราะท่านละ “**อวิชชา**” ได้แล้ว “**ฌาน**” [ญาณ] จึงเป็นสมธรรม
- (๗) เพราะท่านละ “**อรต**” ได้แล้ว “**ปราโมทย์**” จึงเป็นสมธรรม

[๒] ในอันดับ ข้อ ๘-๑๑ คือ รูปฌาน ๔

- (๘) เพราะท่านละ “นิวรณ์” ได้แล้ว “ปฐมฌาน” [วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา] จึงเป็นสมุทธรรม
- (๙) เพราะท่านละ “วิตก-วิจารณ์” ได้แล้ว “ทุติยฌาน” [ปีติ-สุข-เอกัคคตา] จึงเป็นสมุทธรรม
- (๑๐) เพราะท่านละ “ปีติ” ได้แล้ว “ตติยฌาน” [สุข-เอกัคคตา] จึงเป็นสมุทธรรม
- (๑๑) เพราะท่านละ “สุข” ได้แล้ว “จตุตถฌาน” [อุเบกขา-เอกัคคตา = จิตประภัสสร] จึงเป็นสมุทธรรม

[๓] ในอันดับ ข้อ ๑๒-๑๕ คือ อรูปฌาน ๔

- (๑๒) เพราะท่านละ “รูปสัญญา-ปฏิมสัญญา-นันทตสัญญา” ได้แล้ว “อากาสนัญญาตนสมาบัติ” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๑๓) เพราะท่านละ “อากาสนัญญาตนสัญญา” ได้แล้ว “วิญญาณัญญาตนสมาบัติ” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๑๔) เพราะท่านละ “วิญญาณัญญาตนสัญญา” ได้แล้ว “อากิญจัญญาตนสมาบัติ” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๑๕) เพราะท่านละ “อากิญจัญญาตนสัญญา” ได้แล้ว “เนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ” จึงเป็นสมุทธรรม

ฝ่ายวิปัสสนาพละ [ปัญญาในวิปัสสนา]

[๔] ในอันดับ ข้อ ๑๖-๓๓ คือ มหาวิปัสสนา ๑๘

- (๑๖) เพราะท่านละ “นิจสัญญา” ได้แล้ว “อนิจจานุปัสสนา” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๑๗) เพราะท่านละ “สุขสัญญา” ได้แล้ว “ทุกขานุปัสสนา” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๑๘) เพราะท่านละ “อัตตสัญญา” ได้แล้ว “อนัตตานุปัสสนา” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๑๙) เพราะท่านละ “นันทสัญญา” [ความเพลิดเพลิน] ได้แล้ว “นิพพิทานุปัสสนา” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๒๐) เพราะท่านละ “ราคสัญญา” ได้แล้ว “วิราคานุปัสสนา” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๒๑) เพราะท่านละ “สมุทสัญญา” ได้แล้ว “นิโรธานุปัสสนา” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๒๒) เพราะท่านละ “อาทานสัญญา” [ความสำคัญโดยความถ่อมมัน] ได้แล้ว “ปฏินิสัคคานุปัสสนา” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๒๓) เพราะท่านละ “ฉนสัญญา” [สำคัญว่าเป็นก้อน] ได้แล้ว “ขยานุปัสสนา” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๒๔) เพราะท่านละ “อายุหนา” [การประมวลมา] ได้แล้ว “วยานุปัสสนา” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๒๕) เพราะท่านละ “ฐวสัญญา” [สำคัญว่ายั่งยืน] ได้แล้ว “วิปริณามานุปัสสนา” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๒๖) เพราะท่านละ “นิमितตสัญญา” ได้แล้ว “อนิมิตตานุปัสสนา” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๒๗) เพราะท่านละ “ปณิธิสัญญา” [การตั้งมั่นแห่งกิเลส] ได้แล้ว “อัปณิหิตานุปัสสนา” จึงเป็นสมุทธรรม
- (๒๘) เพราะท่านละ “อภินิเวส” [ยึดมั่น-อึดตาคินิเวส] ได้แล้ว “สุญญตานุปัสสนา” จึงเป็นสมุทธรรม

- (๒๙) เพราะท่านละ “สาราทานาภินิเวส” [ยึดมั่นด้วยยึดถือว่าเป็นสาระ] ได้แล้ว “**อธิปัญญาธรรม**
วิปัสสนา” จึงเป็นสมธรรมชาติ [การเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง]
- (๓๐) เพราะท่านละ “สัมโมทาภินิเวส” [ยึดมั่นด้วยความลุ่มหลง] ได้แล้ว “**ยถาภูตญาณทัสนะ**” จึงเป็น
สมธรรมชาติ
- (๓๑) เพราะท่านละ “อาลยาภินิเวส” [ยึดมั่นในอาลัย] ได้แล้ว “**อาทีนวานุปัสสนา**” จึงเป็นสมธรรมชาติ
- (๓๒) เพราะท่านละ “อปปปฏิสังขา” [ไม่พิจารณา] ได้แล้ว “**ปฏิสังขานุปัสสนา**” จึงเป็นสมธรรมชาติ
- (๓๓) เพราะท่านละ “สังโยคาภินิเวส” [ยึดมั่นในการประกอบกิเลส] ได้แล้ว “**วิวิญ्ञานานุปัสสนา**” จึง
เป็นสมธรรมชาติ

[๕] ในอันดับ ข้อ ๑๒-๑๕ คือ อริยมรรค ๔

- (๓๔) เพราะท่านละ “กิเลสอันตั้งอยู่ในฐานเดียวกับทิวฐิ” ได้แล้ว “**โสดาปัตติมรรค**” จึงเป็นสมธรรมชาติ
- (๓๕) เพราะท่านละ “กิเลสอย่างหยาบ” ได้แล้ว “**สกทาคามิมรรค**” จึงเป็นสมธรรมชาติ
- (๓๖) เพราะท่านละ “กิเลสอย่างละเอียด” ได้แล้ว “**อนาคามิมรรค**” จึงเป็นสมธรรมชาติ
- (๓๗) เพราะท่านละ “กิเลสทั้งปวง” ได้เด็ดขาดแล้ว “**อรหัตตมรรค**” จึงเป็นสมธรรมชาติ

(พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๒ - หน้าที่ 802 FILE 69)

หมายเหตุ: ให้พิจารณารายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับ “มหาวิปัสสนา ๑๘”

มหาวิปัสสนา ๑๘

- (๑) “อนิจจานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง เพราะดับ นิจสัจสัญญา
- (๒) “ทุกขานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความทุกข์ เพราะดับ สุขสัจสัญญา
- (๓) “อนัตตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่ใช่ตัวตน เพราะดับ อัตตสัจสัญญา
- (๔) “นิพพิทานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย เพราะดับ นันทิสัจสัญญา
- (๕) “วิราคานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด เพราะดับ รากสัจสัญญา
- (๖) “นิโรธานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความดับ เพราะดับ สมุททยสัจสัญญา
- (๗) “ปฏินิสัคคานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความสลัดคืน เพราะดับ อาทานสัจสัญญา
- (๘) “ขยานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความลึนไป เพราะดับ มนสัจสัญญา
- (๙) “วยานุปัสสนา” คือ การเห็นความเสื่อมไป เพราะดับ อายุหนา
- (๑๐) “วิปริณามานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความแปรปรวน เพราะดับ ฐวสัจสัญญา
- (๑๑) “อนิมิตตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมาย เพราะดับ นิमितตสัจสัญญา
- (๑๒) “อัปป์ลหิตานุปัสสนา” คือ การเห็นธรรมไม่มีที่ตั้ง เพราะดับ ปณฺธิสัจสัญญา
- (๑๓) “สุญญตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเป็นความว่างเปล่า เพราะดับ อภินิเวส
- (๑๔) “อธิปฺญญาธรรมวิปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง เพราะดับ สาราทานาภินิเวส
- (๑๕) “ยถาภูตญาณทัสนะ” คือ ความรู้ความเห็นตามความเป็นจริง เพราะดับ สัมโมหาภินิเวส
- (๑๖) “อาทินวานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นโทษ เพราะดับ อาลยาภินิเวส
- (๑๗) “ปฏิสังขานุปัสสนา” คือ การพิจารณาหาทาง เพราะดับ อัปป์ปฏิสังขา
- (๑๘) “วิวิฏฺฐานุปัสสนา” คือ การพิจารณาการเห็นอุบายที่จะหลีกเลี่ยง เพราะดับ สังโยคาภินิเวส

นอกจากนี้ ก็จะต่อเนื่องด้วย (๑) “อริยผล ๔” [โสดาปัตติผล-สกทาคามีผล-อนาคามีผล-อรหัตผล] (๒) “ปัจจุเวกขณญาณ” มีอาการ ๑๘ หรือ ญาณทัสนะอันปริวิภูฏ์ ๓ มีอาการ ๑๒ [กิจในอริยสัจจ์ ๔: ปริปัญญา-ปหานะ-สังคิกิริยา-ภาวนา หรือกิจใน ทุกข์-สมุทัย-นิโรธ-มรรค อันสัมปยุตต์ด้วย ญาณ ๓: สัจจญาณ-กิจจญาณ-กตญาณ] (๓) “อาสวักขยญาณ” มีอาการ ๖๔ [อินทรีย์ ๓ (ข้อ ๕ ในอินทรีย์ ๒๒) อันสัมปยุตต์ ในอริยมรรค ๔ (มีอาการ ๓๒) กับ อริยผล ๔ (มีอาการ ๓๒) ที่สหรถด้วย อินทรีย์ ๘ รวมเป็น อาการ ๖๔] ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) **อริยมรรค ๔** หรือ **“มัคคญาณ”** คือ **ญาณในอริยมรรค** นั่นคือ ความหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จ **“ภาวะอริยบุคคล”** แต่ละขั้น ซึ่งทำให้เห็น **“อริยสัจ ๔”** ทั้งหมด = **“โลกุตตรมรรค [มรรค ๔-มคตสังคี-มัคคญาณแห่งมรรค ๘]”** ได้แก่ **โศคาปัตติมรรค-สกทาคามิมรรค-อนาคามิมรรค-อรหัตตมรรค = โลกุตตรญาณ**

(๒) **อริยผล ๔** หรือ **“ผลญาณ”** คือ **ญาณในอริยผล** นั่นคือ ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลขั้นนั้นๆ = **“โลกุตตรผล [ผล ๔-ผลสมังคี-ผลญาณแห่งมรรค ๘]”** ได้แก่ **โศคาปัตติผล-สกทาคามิผล-อนาคามิผล-อรหัตตผล = โลกุตตรญาณ**

(๓) **“ปัจเจกขณญาณ”** [โลกียญาณ] คือ **ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน** ที่เรียกว่า **“ญาณทัสสนะมีปริวัฏฏ์ ๓ มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒”** หรือ มีอาการ ๑๕ ประการ นั่นคือ (๑) **สำรวจรู้มรรค** (๒) **สำรวจรู้ผล** (๓) **สำรวจรู้กิเลสที่ละแล้ว** (๔) **สำรวจรู้กิเลสที่เหลืออยู่** และ (๕) **สำรวจรู้นิพพาน** เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ซึ่งสุดท้ายทำให้เกิด **“อาสวักขยญาณ”** [โลกุตตรญาณ] = **“ปัญญาตรัสรู้”** [สัมโพธิ-สัมโพธิญาณ-นิพพาน ๒] อันมีอาการ ๖๔ แห่งอินทรีย์ ดังรายละเอียดข้างล่างนี้

ปัจเจกขณวิถี	มัคควิถี	จำนวน
ปัจเจกขณวิถีที่เกิดภายหลัง	โศคาปัตติมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจเจกขณวิถีที่เกิดภายหลัง	สกทาคามิมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจเจกขณวิถีที่เกิดภายหลัง	อนาคามิมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจเจกขณวิถีที่เกิดภายหลัง	อรหัตตมัคควิถี	มี ๔ ประการ
รวม		๑๙ ประการ
อาสวักขยญาณ [มีอาการ ๖๔] ได้แก่ อินทรีย์ ๓ และ อินทรีย์ ๘ ประการ ในแต่ละขั้นของ มรรค ๔-ผล ๔		

(๑) **“อินทรีย์ ๓”** ได้แก่ **อนัญญาตัญญูสามิตินทรีย์ ๑ อัญญินทรีย์ ๑ อัญญาตาวิณฑรีย์ ๑**

(๒) **“อินทรีย์ ๘ ประการ”** ได้แก่ **สัทธินทรีย์ ๑ วิริยินทรีย์ ๑ สตินทรีย์ ๑ สมาธินทรีย์ ๑ ปัญญินทรีย์ ๑ มนินทรีย์ ๑ โสมนัสสินทรีย์ ๑ ชีวิตินทรีย์ ๑** โดยมีนัยแสดงความเป็นบริวาร ดังต่อไปนี้

- (๑) **“สัทธินทรีย์”** ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) **“วิริยินทรีย์”** มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) **“สตินทรีย์”** มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) **“สมาธินทรีย์”** มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) **“ปัญญินทรีย์”** มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) **“มนินทรีย์”** มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) **“โสมนัสสินทรีย์”** มีความยินดีเป็นบริวาร และ (๘) **“ชีวิตินทรีย์”** มีความเป็นอธิปัตติ

(๔) การตรัสรู้-สัมโพธิะ คือ อาสวัภยญาณ ฉะนั้น “มรรค ๔” = “**อาสวัภยญาณ มีอาการ ๓๒**” กับ “ผล ๔” = “**อาสวัภยญาณ มีอาการ ๓๒**” รวมจำนวนอินทรีย์ทั้งหมดเป็น “**มีอาการ ๖๔**” = โลกุตตรญาณ

(๑) โสดาบัน-ผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว	
(๑) ตำรวจมรรค	โสดาปัตติมรรค-สมุจเฉทนิโรธ = อนัญญาตัญญูสามินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๒) ตำรวจผล	โสดาปัตติผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๓) กิเลสละแล้ว	กิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกันกับทิวฐิ [สักกายทิวฐิ-วิจิจจา-สีลพทปราสาท-ทิวฐานุสสัย-วิจิจจานุสสัย]
(๔) กิเลสเหลืออยู่	กิเลสหายาๆ-กิเลสละเอียด-กิเลสทั้งหลาย
(๕) นิพพาน	ผู้ถึงกระแส [ยังไม่ถึงนิพพาน]

(๒) สกทาคามี-ผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว	
(๑) ตำรวจมรรค	สกทาคามีมรรค-สมุจเฉทนิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๒) ตำรวจผล	สกทาคามีผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๓) กิเลสละแล้ว	กิเลสหายาๆ [กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างหาย-กามราคานุสสัย-ปฏิฆานุสสัยอย่างหาย]
(๔) กิเลสเหลืออยู่	กิเลสละเอียด-กิเลสทั้งหลาย
(๕) นิพพาน	ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว [ยังไม่ถึงนิพพาน]

(๓) อนาคามี-ผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว	
(๑) ตำรวจมรรค	อนาคามีมรรค-สมุจเฉทนิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๒) ตำรวจผล	อนาคามีผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๓) กิเลสละแล้ว	กิเลสละเอียด [กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด-กามราคานุสสัย-ปฏิฆานุสสัยอย่างละเอียด]
(๔) กิเลสเหลืออยู่	กิเลสทั้งหลาย
(๕) นิพพาน	ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก [ยังไม่ถึงนิพพาน]

(๔) อรหันต์-ผู้บรรลุอรหันต์ผลแล้ว	
(๑) ตำรวจมรรค	อรหันต์มรรค-สมุจเฉทนิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๒) ตำรวจผล	อรหันต์ผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ-นิสสรณนิโรธ [นิพพาน] = อัญญาตาวินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๓) กิเลสละแล้ว	กิเลสทั้งหลาย [รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุทธัจจะ-อวิชชา-มานานุสสัย-ภวราคานุสสัย-อวิชชานุสสัย]
(๔) กิเลสเหลืออยู่	[ไม่มีการพิจารณา]
(๕) นิพพาน	ผู้หักกำแพงสงสารแล้ว [บรรลุถึงนิพพานแล้ว-วิวิญญะ]

“นิพพาน ๒” หมายถึง *สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว-ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์* ได้แก่ = *โลกุตตรญาณ*

- (๑) “**สตูปาทิเสสนิพพาน**” หมายถึง *นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ* โดยดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์เหลือ นั่นคือ “*กิเลสปรินิพพาน*” ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจทางอินทรีย์ ๕ รับรู้สุขทุกข์อยู่ ท่านผู้บรรลุนิพพานนี้ เรียกว่า “*สตูปาทิเสสนุคคล = พระเสขะ*”
- (๒) “**อนุปาทิเสสนิพพาน**” หมายถึง *นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ* โดยดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ นั่นคือ “*ขันธปรินิพพาน*” ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้งปวงแล้ว ท่านผู้บรรลุนิพพานนี้ เรียกว่า “*อนุปาทิเสสนุคคล = พระอเสขะ*”

ในอิกนัยหนึ่งนั้น ให้ทำความเข้าใจถึง “**ปัญญา ๒**” ในการเจริญภาวนากรรมฐาน ดังนี้ (๑) “**ปัญญาในสมาธิ**” คือ *รูปฌาน ๔* ที่เป็นสมุฏฐานให้เกิด *วิชชา ๓* กับ (๒) “**ปัญญาในวิปัสสนา**” คือ *มหาวิปัสสนา ๑๘-ญาณ ๑๖-วิปัสสนาญาณ ๑๐-มรรค ๔-ผล ๔-ปัจจเวกขณญาณ-อาสวัภยญาณ-นิพพาน ๒* ดังนี้

- (๑) “**บุพเพนิวาสานุสติญาณ**” (ข้อ ๑ ในวิชา ๓: ญาณทัตสนะ-ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ) คือ **ปัญญา** *เห็นเรื่องในอดีตด้วยการระลึกชาติได้-ญาณเป็นเหตุระลึกขันธ์ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้* ซึ่งเป็นสมุฏฐานให้เกิดปัญญาในวิปัสสนา นั่นคือ “**นามรูปปริจเฉทญาณ**” (ข้อ ๑ ในญาณ ๑๖ เรียกอีกอย่างว่า *นามรูปปริคคหญาณ* หรือ *สังขารปริจเฉทญาณ*) หมายถึง *ญาณกำหนดจำแนกรูปนามและรูป คือ รู้ว่าสิ่งทั้งหลายมีแต่รูปธรรมและนามธรรม และกำหนดแยกได้ว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม หรืออิกนัยหนึ่ง ญาณกำหนดแยกนามรูป ญาณหยั่งรู้ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นแต่เพียงนามและรูป และกำหนดจำแนกได้ว่าสิ่งใดเป็นรูป สิ่งใดเป็นนาม อิกประการหนึ่ง องค์ความรู้ในญาณดังกล่าวนี้ จะสัมปยุตต์ด้วย “**ทัญญูวิสุทธี**” (ข้อ ๓ ในวิสุทธี ๓) หมายถึง *ความหมดจดแห่งทัญญู* คือ *ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริง เป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด จัดเป็นขั้นกำหนดทุกข์สัจ**
- (๒) “**จตุปปาทญาณ**” (ข้อ ๒ ในวิชา ๓: ญาณทัตสนะ-ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ) หมายถึง **ปัญญา** *เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย-ญาณกำหนดรู้จุดและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม* ซึ่งเป็นสมุฏฐานให้เกิดปัญญาในวิปัสสนา นั่นคือ “**ปัจจยปริคคหญาณ**” (ข้อ ๒ ในญาณ ๑๖ เรียกอีกอย่างว่า *นามรูปปัจจยปริคคหญาณ-ปริคคหญาณ-กังขาวิตรณญาณ-ธัมมัญญูติญาณ*) หมายถึง *ญาณกำหนดรู้ปัจจยของนามและรูป คือ รู้ว่ารูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจย และเป็นปัจจยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตามแนวปฏิจจสมุปบาท ก็ดี ตามแนวกฎแห่งกรรมก็ดี ตามแนววิภูฏะ ๓ ก็ดี เป็นต้น หรืออิกนัยหนึ่ง ญาณกำหนดจับปัจจยแห่งนามรูป*

ญาณหยั่งรู้ที่กำหนดจับได้ซึ่งปัจจัยแห่งนามและรูปโดยอาการที่เป็นไปตามหลักปฏิจสมุปบาท หลักปฏิจสมุปป็นนธรรม กฎแห่งกรรม หรือ กฎกรรมของสัตว์ [กัมมัตสกตา] อีกประการหนึ่ง องค์ความรู้ในญาณดังกล่าวนี้ “**กัังขาวิตรณวิสุทธี**” (ข้อ ๔ ในวิสุทธี ๗) หมายถึง **ความหมจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้** คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง ๓ ข้อนี้ตรงกับ “**ธรรมฐิติญาณ [ธัมมัญญิติญาณ]-ยถาภูตญาณ-สัมมาทัสสนะ**” จัดเป็นขั้นกำหนดคสมุทัยสังข์ [ถ้าไม่มีญาณในข้อนี้ บุคคลนั้น ไม่สามารถบรรลุถึง **ภูฐานคามินีปฏิปทา** (กระบวนกรทุบขันธ ๕) ได้ ๑ ไม่สามารถบรรลุถึง **อาสวัคชญาณ-สัมโพธะ** (ความตรัสรู้) ได้ ๑ ไม่สามารถบรรลุถึง **นิพพาน** ได้ ๑]

ต่อจากนั้น จะประกอบด้วย “**ญาณในวิปัสสนา**” ประกอบด้วยญาณ ๘ อย่าง ได้แก่ (๑) วิปัสสนาญาณ ๑๐ (๒) มหาวิปัสสนา ๑๘ (๓) โคตรภูญาณ (๔) มัคคญาณ (๕) ผลญาณ (๖) ปัจจเวกขณญาณ (๗) อาสวัคชญาณ และ (๘) นิพพาน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) “**วิปัสสนาญาณ ๑๐**”

- (๑) “**สัมมสนญาณ**” คือ ญาณหยั่งรู้ด้วยพิจารณานามรูปโดยไตรลักษณ์
- (๒) “**อุท্থัพพยานุปีสสนาญาณ-อุท্থัพพยญาณ**” คือ ญาณตามเห็นความเกิดและความดับแห่งนามรูป
- (๓) “**กัังขานุปีสสนาญาณ-กัังคญาณ**” คือ ญาณตามเห็นจำเพาะความดับเด่นขึ้นมา
- (๔) “**ภยตฺถุปัฏฐานญาณ-ภยญาณ**” คือ ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
- (๕) “**อาทีนวานุปีสสนาญาณ-อาทีนวญาณ**” คือ ญาณค้ำนึ่งเห็นโทษ
- (๖) “**นิพพิทานุปีสสนาญาณ-นิพพิทาญาณ**” คือ ญาณค้ำนึ่งเห็นด้วยความหน่าย
- (๗) “**มฺหุจฺจิกมฺยตาญาณ**” คือ ญาณหยั่งรู้อันให้ใครจะพ้นไปเสีย
- (๘) “**ปฏิสังขานุปีสสนาญาณ-ปฏิสังขญาณ**” คือ ญาณอันพิจารณาทบทวนเพื่อจะหาทาง
- (๙) “**สังขารูปกขาญาณ**” คือ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร
- (๑๐) “**สังจานุโลมิกญาณ-อนุโลมญาณ**” คือ ญาณเป็นไปโดยควรแก่การหยั่งรู้ร้อยสังข์

(๒) “มหาวิปัสสนา ๑๘”

- (๑) “อนิจจานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
- (๒) “ทุกขานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความทุกข์
- (๓) “อนัตตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่ใช่ตัวตน
- (๔) “นิพพิทานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย
- (๕) “วิราคานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด
- (๖) “นิโรธานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความดับ
- (๗) “ปฏินิสัสคคานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความสละคืน
- (๘) “ขยานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความสิ้นไป
- (๙) “วยานุปัสสนา” คือ การเห็นความเสื่อมไป
- (๑๐) “วิปริณามานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความแปรปรวน
- (๑๑) “อนิมิตตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมาย
- (๑๒) “อัปปลิตตานุปัสสนา” คือ การเห็นธรรมไม่มีที่ตั้ง
- (๑๓) “สุญญตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเป็นความว่างเปล่า
- (๑๔) “อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง
- (๑๕) “ยถาภูตญาณทัสนะ” คือ ความรู้ความเห็นตามความเป็นจริง
- (๑๖) “อาทิวานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นโทษ
- (๑๗) “ปฏิสังขานุปัสสนา” คือ การพิจารณาหาทาง
- (๑๘) “วิวัฏฏณานุปัสสนา” คือ การพิจารณาการเห็นอุบายที่จะหลีกไป

(๓) “โคตรภูญาณ” หมายถึง ญาณครอบ โศตร คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นหัวข้อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยบุคคล

(๔) “มัคคญาณ” [มรรค ๔-อริยมรรค ๔ = โลกุตตรญาณ]

(๔.๑) ฝ่ายสมณะ ได้แก่ โสคาปัตติมรรคสมาธิ-สกทาคามิมรรคสมาธิ-อนาคามิมรรคสมาธิ-
อรหัตตมรรคสมาธิ

(๔.๒) ฝ่ายวิปัสสนา ได้แก่ โสคาปัตติมัคคญาณ-สกทาคามิมัคคญาณ-อนาคามิมัคคญาณ-อรหัตต
มัคคญาณ

(๔.๓) ฝ่ายอาสวัภยญาณ (คูทบทวน หมวดที่ ๕ ในอินทรีย์ ๒๒) ได้แก่

(๑) โสคาปัตติมรรค-สมุจเฉทนิโรธ = อนุญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ [อินทรีย์ ๘ ประการ]

(๒) สกทาคามิมรรค-สมุจเฉทนิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘ ประการ]

(๓) อนาคามิมรรค-สมุจเฉทนิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘ ประการ]

(๔) อรหัตตมรรค-สมุจเฉทนิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘ ประการ]

(๕) “ผลญาณ” [ผล ๔-อริยผล ๔-สามัยผล-สัมมาญาณ (ข้อ ๕ ในสัมมัตตะ ๑๐) = โลกุตตรญาณ]

(๕.๑) ฝ่ายสมณะ ได้แก่ โสคาปัตติผลสมาธิ-สกทาคามิผลสมาธิ-อนาคามิผลสมาธิ-อรหัตตผลสมาธิ

(๕.๒) ฝ่ายวิปัสสนา ได้แก่ โสคาปัตติผลญาณ-สกทาคามิผลญาณ-อนาคามิผลญาณ-อรหัตตผลญาณ

(๕.๓) ฝ่ายอาสวัภยญาณ (คูทบทวน หมวดที่ ๕ ในอินทรีย์ ๒๒) ได้แก่

(๑) โสคาปัตติผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘ ประการ]

(๒) สกทาคามิผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘ ประการ]

(๓) อนาคามิผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘ ประการ]

(๔) อรหัตตผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ-นิสสรณนิโรธ [นิพพาน] = อัญญาตาวินทรีย์ [อินทรีย์ ๘
ประการ]

ข้อพึงสังเกต: คือ อนาคามี และ อรหันต์ ผู้ที่ได้ “สมาบัติ ๘” ก่อน จึงสามารถเข้านิโรธสมาบัติ ที่เรียก
เต็มว่า “สัญญาเวทิตนิโรธ” คือ สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา ซึ่งเป็นการรู้เห็น “สัจภาวะแห่ง
นิพพาน” ได้เพียงชั่วคราว แต่ควรสัมปยุตต์กับ “อนุภาทิสสนิพพาน” คือ การดับขันธปรินิพพาน

(๖) “ปัจจบเวกขณญาณ” [= โลกีย์ญาณ] คือ **ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน** ที่เรียกว่า “ญาณทัสสนะมีปริวัฏฐ์ ๓ มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒” หรือ มีอาการ ๑๕ ประการ นั่นคือ (๑) **สำรวจมรรค** (๒) **สำรวจผล** (๓) **สำรวจกิเลสที่ละแล้ว** (๔) **สำรวจกิเลสที่เหลืออยู่** และ (๕) **สำรวจนิพพาน** เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ซึ่งสุดท้ายทำให้เกิด “**อาสวักขญาณ**” [โลกุตตรญาณ] = “**ปัญญาตรัสรู้**” [สัมโพธิญาณ-สัมโพธิญาณ-นิพพาน ๒] อันมีอาการ ๖๔ แห่งอินทรีย์ ดังรายละเอียดข้างล่างนี้

ปัจจบเวกขณวิถี	มัคควิถี	จำนวน
ปัจจบเวกขณวิถีที่เกิดภายหลัง	โศคาปัตติมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจจบเวกขณวิถีที่เกิดภายหลัง	สกทาคามีมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจจบเวกขณวิถีที่เกิดภายหลัง	อนาคามีมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจจบเวกขณวิถีที่เกิดภายหลัง	อรหัตตมัคควิถี	มี ๔ ประการ
รวม		๑๕ ประการ
อาสวักขญาณ [มีอาการ ๖๔] ได้แก่ อินทรีย์ ๓ และ อินทรีย์ ๘ ประการ ในแต่ละขั้นของ มรรค ๔-ผล ๔		

(๑) “อินทรีย์ ๓” ได้แก่ **อัญญาตัญญูสามิตินทรีย์ ๑ อัญญินทรีย์ ๑ อัญญาตาวินทรีย์ ๑**

(๒) “อินทรีย์ ๘ ประการ” ได้แก่ **สัทธินทรีย์ ๑ วิริยินทรีย์ ๑ สตินทรีย์ ๑ สมာธินทรีย์ ๑ ปัญญินทรีย์ ๑ มนินทรีย์ ๑ โสมนัสสตินทรีย์ ๑ จีวัตินทรีย์ ๑** โดยมีนัยแสดงความเป็นบวราว ดังต่อไปนี้

- (๑) “**สัทธินทรีย์**” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบวราว (๒) “**วิริยินทรีย์**” มีการประคองไว้เป็นบวราว (๓) “**สตินทรีย์**” มีความตั้งมั่นเป็นบวราว (๔) “**สมာธินทรีย์**” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบวราว (๕) “**ปัญญินทรีย์**” มีความเห็นเป็นบวราว (๖) “**มนินทรีย์**” มีความรู้แจ้งเป็นบวราว (๗) “**โสมนัสสตินทรีย์**” มีความยินดีเป็นบวราว และ (๘) “**จีวัตินทรีย์**” ความเป็นอธิบดี

(๓) “**อาสวักขญาณ**” [= **โลกุตตรญาณ**] (ข้อ ๓ ในวิชา ๓: ญาณทัสสนะ-ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ) คือ ความตรัสรู้-ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ-ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย [ให้ทบทวนกับ ปัจจบเวกขณญาณ ใน (๖) ดังกล่าวข้างต้น]

(๘) “นิพพาน ๒” [อมตธาตุ = โลกุตตรญาณ] หมายถึง *สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว-ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นนิสสรภาพสมบุรณ์* ได้แก่

- (๑) “**สตูปาทิเสสนิพพาน**” หมายถึง นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ โดยดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์เหลือ นั่นคือ “**กิเลสปรินิพพาน**” ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจทางอินทรีย์ ๕ รับรู้สุขทุกข์อยู่ ท่านผู้บรรลุอุคิมธรรมนี้ เรียกว่า “**สตูปาทิเสสบุคคล = พระเสขะ**”
- (๒) “**อนุปาทิเสสนิพพาน**” หมายถึง นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ โดยดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ นั่นคือ “**การดับขันธปรินิพพาน**” (วิภูฏะ-สัมมาวิมุตติ ข้อ ๑๐ ในสัมมัตตะ ๑๐) ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้งปวงแล้ว ท่านผู้บรรลุอุคิมธรรมนี้ เรียกว่า “**อนุปาทิเสสบุคคล = พระอเสขะ**” และมีนัยตรงกับ “**ชีวิตสมสึสี**” มากกว่า “**สมสึสี**” [สะ-มะ-สี-สี] ใช้อีก

คำว่า “**สมสึสี**” [สะ-มะ-สี-สี] หมายถึง (๑) **ผู้มีธรรมอันสงบ** [สมะ = “*ธรรม ๓๗ ประการ*” เช่น เนกขัมมะ เป็นต้น ชื่อว่า “**สมะ**” เพราะ *ปัจจนิกธรรม* ทั้งหลายสงบ อันเป็น *การแข่งดี* ด้วยธรรมปฏิบัติกับ “*ธรรม ๓๗ ประการ*” เช่น นิเวธน์ เป็นต้น] และ **ธรรมอันเป็นประธาน** [สีสะ = ศรัทธา-วิริยะ-สติ-สมาธิ-ปัญญา-ชีวิตินทรีย์-วิโมกข์-นิโรธ ชื่อว่า “**สีสะ**” เพราะเป็นประธานตามสมควรแก่การประกอบและเพราะเป็นยอด] หรือ (๒) **บุคคลผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับสิ้นชีวิต** คือ บรรลุอรหัตตผลในขณะที่เดียวกับที่สิ้นชีวิต นี่เป็นความหมายหลักตามพระบาลี แต่ใน “*มโนรทปฐมิ*” อรรถกถาแห่งอังคุตตรนิกาย ให้ความหมาย “**สมสึสี**” ว่าเป็นการสิ้นอาสวะพร้อมกับสิ้นอย่างอื่นอันใดอันหนึ่งใน ๔ อย่าง และแสดงสมสึสีไว้ ๔ ประเภท ได้แก่

- (๑) “**โรคสมสึสี**” คือ **ผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับหายโรค** หรือ บุคคลใด เกิดโรคอย่างหนึ่งแล้ว เริ่มตั้งวิปัสสนาในภายในโรคนั้นเองแล้วบรรลุพระอรหัต แล้วปรินิพพานไปด้วยโรคนั้น
- (๒) “**เวทนาสมสึสี**” คือ **ผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับที่เวทนาซึ่งกำลังเสวยอยู่สงบระงับไป** หรือ บุคคลใด เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เวทนาสงบระงับไปและอาสวะสิ้นไป ในคราวเดียวกัน
- (๓) “**อิริยาบถสมสึสี**” คือ **ผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับกำลังของอิริยาบถอันใดอันหนึ่ง** หรือ บุคคลใด กำลังจงกรมอยู่ เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัต ยังจงกรมอยู่นั่นเองก็ปรินิพพาน บุคคลใด กำลังยืนอยู่เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัต ยังยืนอยู่นั่นเองก็ปรินิพพาน บุคคลใด กำลังนั่งอยู่เริ่มตั้งวิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัต ยังนั่งอยู่นั่นเองก็ปรินิพพาน

(๔) “ชีวิตสมถีสี” [อรหัตตสมถีสี] คือ ผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับการสิ้นชีวิต สิ้นอาสวะและสิ้นชีพ พร้อมคราวเดียวกัน ไม่ก่อนไม่หลัง หรือ บุคคลใด พยายามฆ่าตัวตายหรือทำสมณธรรมอยู่ ชีวิตสิ้นไป และอาสวะก็สิ้นไป โดยขณะเดียวกัน นั่นคือ ความสิ้นไปแห่งอาสวะ ย่อมมิได้ด้วยมรรคจิต อรหัตมรรคย่อมครอบงำ “อวิชา” อันเป็น “กิเลสสี่ตะ” ความสิ้นสุดแห่งชีวิตย่อมมิได้ด้วยจตุตถจิต จตุตถจิตย่อมครอบงำ “ชีวิตินทรีย์” อันเป็น “ปวัตตสี่ตะ” จิตที่ครอบงำอวิชาครอบงำชีวิตินทรีย์ ไม่ได้ จิตที่ครอบงำชีวิตินทรีย์ก็ครอบงำอวิชาไม่ได้ จิตที่ครอบงำอวิชาเป็นอย่างหนึ่ง และจิตที่ครอบงำชีวิตินทรีย์ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง

คำว่า “สมถีสี” นี้ สี่ตะ [ศิระยะ] มี ๒ คือ “ปวัตตสี่ตะและกิเลสสี่ตะ” บรรดาสี่ตะทั้ง ๒ นั้น “ชีวิตินทรีย์” ชื่อว่า “ปวัตตสี่ตะ” และ “อวิชา” ชื่อว่า “กิเลสสี่ตะ” บรรดา ชีวิตินทรีย์ และ อวิชา นั้น จตุตถจิต ย่อมทำชีวิตินทรีย์ ให้สิ้นไป มรรคจิต ทำ อวิชา ทั้งหลายให้สิ้นไป จิตสองดวงย่อมไม่เกิดพร้อมคราวเดียวกัน แต่ ผลจิต เกิดในลำดับ มรรคจิต และ ภวังคจิต [จิตประภัสสร] ที่เกิดขึ้นระหว่างปฏิสนธิและจติ หรือเกิดจากการได้จตุตถจิตแล้ว) เกิดในลำดับ ผลจิต ออกจาก ภวังคจิต แล้ว ปัจจเวกขณจิต ก็เกิด ปัจจเวกขณจิต นั้นบริบูรณ์บ้างไม่บริบูรณ์บ้าง จริงอยู่แม้เอา คาบอันคมกริบตัดศิระยะ ปัจจเวกขณจิต ย่อมเกิดขึ้น ๑ วาระ หรือ ๒ วาระ โดยแท้ แต่เพราะจิตทั้งหลายเป็น ไปเร็ว การสิ้นอาสวะและการสิ้นชีพจึงปรากฏเหมือนมีในขณะเดียวกัน (พระสุตตันตปิฎก สังขุตตนิคาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 68-69 FILE 25)

ในทำนองเดียวกัน ชื่อว่า ความเกิดพร้อมแห่ง (๑) ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ [อาสวัภยยะ-สัมโพชะ - ความตรัสรู้] และ (๒) การสิ้นสุดแห่งชีวิต [ตัณญา-เวทนา] ทั้ง ๒ อย่าง นั้น ย่อมมีในขณะเดียวกัน ไม่ได้ ก็เพราะเหตุทั้ง ๒ ประการนี้ ได้แก่

(๑) อาสวะของ **ชีวิตสมถีสีบุคคล** นั้นสิ้นไป [ดูบททวน **อาสวัภยญาณ** ดังกล่าวข้างต้น ที่ สัมปยุตต์พร้อมด้วย **อริยมรรค ๔** และ **อริยผล ๔**]

(๒) ความสิ้นสุดแห่งชีวิตก็มาถึง [**กาลกิริยา-การกระทำกาละ** = การตาย-มรณะ]

โดยเหตุการณ์ทั้ง ๒ นั้น ย่อมเกิดขึ้น ใน “ลำดับวาระแห่งปัจจเวกขณะ” ที่เดียว-ครั้งเดียว-อย่างต่อเนื่อง [ญาณทัสสนะอันมีปริวัฏฏ์ ๓ มีอาการ ๑๒ คือ มี **ญาณ ๓**: สัจญาณ-กิจญาณ-กตญาณ ใน **กิจในอริยสังข์ ๔**: ปริปัญญา-ปหานะ-สังนิกิริยา-ภาวนา สัมปยุตต์กัน เท่ากับ ๑๒ อาการ] ไม่ขาดช่วง-ไม่ปรากฏช่องว่าง [ด้วยอำนาจแห่ง **อานันตริกสมาธิญาณ** คือ ปัญญาในการตัดอาสวะขาด เพราะความบริสุทธิ์แห่งสมาธิอันเป็นเหตุไม่ฟุ้งซ่าน = Synchronization หรือ **ธรรมสามัคคี**] (พระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย สัตตค-อัฐก-นวกนิบาต เล่ม ๔ - หน้าที่ 34 FILE 37)

แต่อย่างไรก็ตาม “**สี่ตะ**” [ศิระษะ] ทั้ง ๒ อย่าง นี้ [อวิชา-กิเลสสี่ตะ กับ ชีวิตินทรีย์-ปวัตตสี่ตะ] “มีพร้อมๆ กัน” ได้ เพราะมีพร้อมๆ กัน ได้ด้วยวาระ [วิถี] การออกจากมรรคยอมมีในวาระใด วาระนั้นชื่อว่า “มีพร้อมๆ กัน” [Omnipresence] คือว่า บุคคลใดตั้งอยู่ใน “ลำดับวาระแห่งปัจจเวกขณญาณ ๑๕ ประการ” [ดู **ปัจจเวกขณญาณ** ที่บรรยายมาแล้วข้างต้น ความตรัสรู้ถึงสัมโพธิะด้วยวาระลำดับแห่ง **อัสวัภยะ** ด้วย = ธรรมสามัคคี] คือ มีลำดับวาระแห่งปัจจเวกขณ ๕ ประการ [(๑) **สำรวจรู้มรรค** (๒) **สำรวจรู้ผล** (๓) **สำรวจรู้กิเลสที่ละแล้ว** (๔) **สำรวจรู้กิเลสที่เหลืออยู่** และ (๕) **สำรวจรู้นิพพาน** ซึ่งทบทวนใน **โลกุตตรธรรม ๘: มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑**] ได้แก่ ลำดับวาระต่อไปนี่ (๑) ในโศคาปัตติมรรค ๕ ประการ (๒) ในสกทามิมรรค ๕ ประการ (๓) ในอนาคามิมรรค ๕ ประการ (๔) ในอรหัตตมรรค ๔ ประการ แล้วหยั่งลงสู่ **ภวังค์** [ภวังคจิต-จิตประภัสสร = จิตที่เป็นองค์แห่งภพ-จิตในภาวะที่เป็นองค์แห่งภพ-จิตที่เป็นพื้นอยู่ระหว่างปฏิสนธิและจุติ] จึง **ปรินิพพาน** ฉะนั้น **ความสิ้นไปแห่งสี่ตะทั้งสองอย่างนี้** จึงชื่อว่า “มีพร้อมๆ กัน” เพราะความพร้อมๆ กัน ด้วยวาระเหล่านั้น (พระอภิธรรมปิฎก ธาตุกถา-บุคคลบัญญัติ เล่ม ๓ - หน้า ๒12 FILE 79)

คำว่า “**สี่ตะมี ๑๑ อย่าง**” [ศิระษะ] ได้แก่ (๑) ตัณหา-ปถิโพธิสี่ตะ (๒) มานะ-พันชนสี่ตะ (๓) ทิฏฐิ-ปรามาสสี่ตะ (๔) อุทธัจจะ-วิกเขปสี่ตะ (๕) **อวิชา-กิเลสสี่ตะ** (๖) ศรัทธา-อวิโมกขสี่ตะ (๗) วิริยะ-ปักคหสี่ตะ (๘) สติ-อุปปัญฐานสี่ตะ (๙) สมาธิ-อวิกเขปสี่ตะ (๑๐) ปัญญา-ทัตสนสี่ตะ (๑๑) **ชีวิตินทรีย์-ปวัตตสี่ตะ** (๑๒) วิโมกข์-โคจรสี่ตะ (๑๓) นิโรธ-สังขารสี่ตะ (พระอภิธรรมปิฎก ธาตุกถา-บุคคลบัญญัติ เล่ม ๓ - หน้า ๒11 FILE 79)

ดังนั้น การสิ้นชีพมรณะในพระพุทธศาสนา [กาลกิริยา] นั้น จึงไม่ใช่เรื่องน่ากลัวสำหรับพระอรหันต์แต่ประการใดเลย เพราะทุกอย่างมีขั้นตอนที่รู้ได้อย่างชัดเจน “**สัญญาบริสุทธิ์-สติบริสุทธิ์-สัมปชัญญะเป็นบริสุทธิ์อุเบกขา**” นั่นคือ

“**อุเบกขา**” ไคบริสุทธิ์จาก **ปัจจนิกกรรม** ทั้งปวง [การแข่งดี เพื่อเอาชนะกัน จึงไม่ได้ดี เช่น บอกว่าขาว ก็ขัดแย้ง บอกว่าดำ เป็นต้น] ได้แก่ **นิรณฺ**: กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมัทธะ-อุทธัจจกุกกุจจะ-วิจิกิจฉา-อวิชา-อโรติ-อกุศลกรรมทั้งปวง เป็นต้น อันเป็นธรรมที่ตรงกันข้ามกับ “**สมชรรณ**” คือ ธรรมแห่งความสงบ ที่เรียกว่า “**ธรรม ๓๗ ประการ**” ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น] ไม่ต้องขวนขวายแม้ใน **การสงบปัจจนิกกรรม** ซึ่งมีมาในพระบาลีอย่างนี้ว่า เพราะ **จตุตถฌาน** คือ ฌานที่ ๔ มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา ดังนี้ อุเบกขานี้ชื่อว่า “**ปาริสุทธิอุเบกขา**” (พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้า ๔59 FILE 75)

ฉะนั้น จึงเป็นการมรณะที่ประกอบด้วยสมาธิและปัญญา ไม่ใช่ตายด้วยอวิชชา หรือมีชีวิตด้วยอวิชชา คือ ความไม่จริงในใน “อริยธรรม-อริยมรรค” [ไตรสิกขา อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยสัจ ๔ ธรรมชั้น ๕] นั่นคือ ไม่เอาดีทางธรรม เพราะกลัวได้ดี กลัวหามาไม่สรรเสริญ ขอบคบคนนิสัยหมาๆ เป็นมิตรคู่คิด ไม่ชอบให้คน ดีสรรเสริญ [อัมปมาทะ] หรือมีกัลยาณบุพพชนเป็นมิตรแท้ [กัลยาณมิตรตตะ] อยู่อย่างไรสติสัมปชัญญะ ไม่ รู้จักคิดพิจารณาสิ่งต่างๆ รอบข้าง [โยนิโสมนสิการ] นั่นคือ สงสัยว่า ระบบความจำชั่วคราว [สัญญา] รวมทั้ง ระบบตรรกะมีความบกพร่อง [ธรรมฐิติ-ปัจจยาการ] ด้วย ความจริงนั้น เพราะความไม่รู้จริงแห่งอวิชชา [กิเลสสี่ละ] ที่เรียกว่า “อวิชชา ๔-อวิชชา ๘” [ใน ๔ ข้อแรก นั้น คือ อวิชชา ๔ คือ ไม่รู้อริยสัจ ๔] ได้แก่

- (๑) “ทุกเข อญญาณ” คือ **ไม่รู้ในทุกข์**
- (๒) “ทุกขสมุทเท อญญาณ” คือ **ไม่รู้ในทุกขสมุทัย**
- (๓) “ทุกขนิโรธ อญญาณ” คือ **ไม่รู้ในทุกขนิโรธ**
- (๔) “ทุกขนิโรธคามินียา ปฏิปทาย อญญาณ” คือ **ไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา**
- (๕) “บุพพนเต อญญาณ” คือ **ไม่รู้ในส่วนอดีต**
- (๖) “อปฺรนเต อญญาณ” คือ **ไม่รู้ในส่วนอนาคต**
- (๗) “บุพพนตาปรนเต อญญาณ” คือ **ไม่รู้ทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต**
- (๘) “อิทฺตปฺปจฺยตาปฏิจฺจสมฺปฺปนฺเนสุ รมฺเมสุ อญญาณ” คือ **ไม่รู้ในธรรมทั้งหลาย ที่อาศัยกันจึงเกิด มีขึ้น ตามหลักอิทัปปัจจยตา**

แต่อย่างไรก็ตาม ให้ผู้ปฏิบัติธรรม พิจารณาลักษณะองค์ประกอบอันเป็นคุณลักษณะเฉพาะของอวิชชาอีกมุม หนึ่ง ดังนี้

“อวิชชา มีลักษณะ ๒๕ ประการ” [องค์แห่งอวิชชา] ได้แก่

- (๑) “อัญญาณ” คือ ความไม่หยั่งรู้ด้วยญาณ [ญาณ-ปริชาหยั่งรู้]
- (๒) “อทัสสนะ” คือ ความไม่เห็นด้วยญาณทัสสนะ [ทัสสนะ-ความเห็น]
- (๓) “อนภิสมัย” คือ ความไม่ตรัสรู้ [ภิสมัย-ความตรัสรู้]
- (๔) “อนนุโพทะ” คือ ความไม่ตรัสรู้ตาม [อนุโพทะ-ความตรัสรู้ตาม]
- (๕) “อสัมโพทะ” คือ ความไม่ตรัสรู้พร้อม [สัมโพทะ-ความตรัสรู้พร้อม]
- (๖) “อัมปภาวระ” คือ การไม่แทงตลอด [ัมปภาวระ-การแทงตลอด]
- (๗) “อสังคาหณา” คือ ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง [สังคาหณา-ความถือเอาถูกต้อง]
- (๘) “อปริโยคาหณา” คือ ความไม่หยั่งโดยรอบคอบ [ปริโยคาหณา-ความหยั่งโดยรอบคอบ]
- (๙) “อสมเปกขนา” คือ ความไม่พินิจ [สมเปกขนา-ความพินิจ]
- (๑๐) “อปัจจเวกขณา” คือ ความไม่พิจารณา [ปัจจเวกขณา-ความพิจารณาทบทวน]
- (๑๑) “อัมปจจกขกรรม” คือ ความไม่รู้ในกรรมของตน [กัมมผลสัทธา-กฎแห่งกรรม]

- (๑๒) “**ทุมมิชณะ**” คือ ความทรมานปัญญา [**สัมมาทิฐิ**–ความเห็นชอบ **อริปัญญา**–ปัญญาอันยิ่ง]
- (๑๓) “**พาลยะ**” คือ ความโง่เขลา [**วิสารทะ**–ฉลาดชำนาญ **ปฏิกาณ**–ความคิดทันการ]
- (๑๔) “**อสัมปชัญญะ**” คือ ความไม่รู้ทั่วพร้อม [**สัมปชัญญะ**–ความรู้ทั่วพร้อม]
- (๑๕) “**โมหะ**” คือ ความหลง [**ปัญญา**–ความรอบรู้–ความรู้ชัด = ญาณ]
- (๑๖) “**ปโมหะ**” คือ ความลุ่มหลง [**อวิกขปะ**–ความไม่ฟุ้งซ่าน **เอกัคคตา**–จิตตสมาธิ]
- (๑๗) “**สัมโมหะ**” คือ ความหลงไหล [**อสัมโมหสัมปชัญญะ**–รู้ชัดว่าไม่หลง]
- (๑๘) “**อวิชา**” คือ รู้สิ่งที่ไม่ควรรู้ [**วิชา**–ความรู้แจ้ง **อภิญา**–ความรู้ยิ่งยวด]
- (๑๙) “**อวิชณะ**” คือ โอะหะคืออวิชาให้จมลงในวิญญะ [**วิญญะ**–ความพ้นจากวิญญะ = วิวิญญะ]
- (๒๐) “**อวิชาโยคะ**” คือ โยคะคืออวิชาให้ประกอบไว้ในวิญญะ [**วิราคะ**–ความไม่ติดพันเป็นอิสระ]
- (๒๑) “**อวิชานุสัย**” คือ อนุสัยคืออวิชาด้วยอำนาจการละยังไม่ได้ [**นิโรธ**–ความดับกิเลสและทุกข์]
- (๒๒) “**อวิชาปริยภูฐาน**” คือ การกลุ้มรมุจคืออวิชา [**อุปสมะ**–ความสงบ **สมตะ**–การสงบระงับจิต]
- (๒๓) “**อวิชาลังคิ**” คือ กลอนเหล็กหรือลิ่มคืออวิชา [**วิสังโยค**–ความหมดเครื่องผูกมัด]
- (๒๔) “**โทสะ**” คือ ความคิดประทุษร้าย [**อพยาบาท**–ความไม่ขัดเคืองมีเมตตา]
- (๒๕) “**โลภะ**” คือ ความอยากได้ [**อปัจจัยะ**–ความไม่พอกพูนกิเลส]

เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ถูกต้องนั้น แม้ในตอนสุดท้ายแห่งชีวิต [ชีวิตินทรีย์–ปวัตตสีสะ] ก็ยังต้องดับ “อวิชา–กิเลสสี่สะ” ในคราวเดียวกัน ดับดวงวิญญานนั้นในขณะที่ยังมี “สติสัมปชัญญะ” [สติกับปัญญา] คือ สามารถรู้เห็น “สัญญา” [รวมทั้ง เวทนา–สังขาร = เจตสิก] ในภูมิแห่งโลกุตตรธรรม ได้แก่ (๑) **อริยมรรค ๔** (๒) **อริยผล ๔** (๓) **ปัจจบวณณามี ๑๕ ประการ** [โลกียญาณ] สัมปยุตต์ด้วย **อสาวิกขณญาณ มีอาการ ๖๔** และ (๔) **นิพพาน ๒** ฉะนั้น ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย [พระเสขบุคคล–พระอเสขบุคคล] นั้น ย่อมมีจิตประกอบด้วย “สัญญา–เวทนา” เท่านั้น ใน “สัญญา” นั้น คือแหล่งเก็บความทรงจำและรากเหง้าแห่งเจตนาในการปรุงแต่ง “เวทนา–สังขาร” ทำให้เกิด “จิต” ที่มีสภาพหลากหลายไปตามอำนาจกิเลสทั้งหลาย การทำความสัญญาให้บริสุทธิ์ คือ ให้ปราศจาก “ปัจจนิกธรรม” [การแข่งดีเอาชนะด้วย **ปปัจจนธรรม ๓**: กิเลสเครื่องเน้นซ้ำ ได้แก่ (๑) **ตัณหา**–ความทะยานอยาก (๒) **ทิฐิ**–ความคิดเห็น ความยึดติดในทฤษฎี ถือความคิดเห็นเป็นความจริง (๓) **มานะ**–ความถือตัว ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูงถือต่ำ ยิ่งใหญ่เท่าเทียม หรือด้อยกว่าผู้อื่น] อันเป็นธรรมตรงกับข้ามกับ “สมณธรรม–สมณธรรม” [ธรรม ๓๗ ประการ] ทั้งหมด **เพื่อการดับอวิชา** [อวิชามีลักษณะ ๒๕ ประการ] นั่นเอง ถ้าให้อวิชาแห่งโมหะดับได้ พร้อมกันกับดับชีวิต จึงเรียกว่า “**ชีวิตสมลีสีบุคคล**” เรียกอีกอย่างว่า “**อนุปาทิสสนิพพาน**” [การดับขันธปรินิพพาน] หมายถึง นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ โดยดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ แต่อย่างไรก็ตาม บุคคลผู้เป็นพุทธบริษัทหรือพุทธมามกะ ที่เรียกว่า “พุทธศาสนิกชน” ทั้งหลายนั้น ถ้ามีพื้นจิตแห่งสัญญาเจตนาไม่เอา “พระนิพพาน” เป็นที่ตั้งแห่งปรารถนา [ปณิธิ] เป็นอธิษฐานจิต เป็นอธิษฐานธรรม ก็

ไม่ทราบเหมือนกันว่า จะมาปฏิบัติธรรมเจริญสมาธิภาวนาไปทำไม ยิ่งบุคคลผู้ถือเพศเป็นสมณะ ก็ยิ่งน่าอัศจรรย์ยิ่งกว่าใน โลกทั้ง ๓ [มนุษย์-เทวดา-พรหม] ได้แก่

(๑) **มนุษย์โลก**-โลกคือหมู่มนุษย์

(๒) **เทวดโลก**-โลกคือหมู่เทพ-สวรรค์ชั้นกามาวจรทั้ง ๖

(๓) **พรหมโลก**-โลกคือหมู่พรหม-สวรรค์ชั้นพรหม

อันเป็นภาวะจิตที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่สรรเสริญอย่างแน่นอน เพราะย่อมกลายเป็นผู้มี “**ทิฏฐิวิบัติ**” [ทุศีล] ได้ “**ทิฏฐิวิปลาส**” [ร่างทรง-หมอดู-ตัวแทนทวยเทพ คือ เปิดสาขาเชื่อมโยงมนุษย์ผู้มีวิชา] ทิฏฐิคลาดเคลื่อน ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง โดยเฉพาะเชื่อถือไปตาม “**สัตตวิปลาส**” [สัตตญาณช่อมไม่เสร็จ-ไม่ปฏิบัติธรรมถูกต้อง] นั่นคือ **เห็นไม่เที่ยง เป็นเที่ยง ๑ เห็นทุกข์ เป็นสุข ๑ เห็นอนัตตา เป็นอัตตา ๑ เห็นไม่งาม เป็นงาม ๑** ถ้าจะมาในสูตรมหาปรัสนี้ เจริญในทางเสื่อมแน่นอน ท่านรุ่งเรืองในวิปลาสชั้นที่ ๔ หนักมากและเป็นอันตรายถึงชีวิตได้ ป้าแหงบ้านข้างวัด แก่ก็เป็นห่วงหน่อพุทโธทั้งหลาย ฝากบอกว่า ให้มีสติเจริญสติปัญญา ๔ เอาไว้ อย่าได้ขาดกันเลย...นะ เพราะชาวบ้านมีศรัทธาวิฤตมากขึ้น เดี่ยวสถานที่ท่านจะเป็นอโคจรไปเปล่าๆ ก็เกรงใจแก่หน่อพุทโธ แก่ก็แล้วกัน] หรือ “**จิตตวิปลาส**” [จิตคิดไปเอง ฟุ้งซ่าน ไม่เป็นสมาธิ] นั้น เพราะฉะนั้น การมาปฏิบัติธรรม จึงมีนัยถึง การล้างสมอง ล้างทิฏฐิเดิมๆ ล้างทำความสะอาดสัตตญาณใหม่ นำสิ่งดีๆ มาสู่คุณภาพชีวิตและระดับจิตใหม่ๆ โดยนัยรวม ที่เรียกว่า “**ความเป็นพุทธะ**” [ผู้รู้-ผู้ตื่น-ผู้เบิกบาน = “**ผู้ปราศจาก** (ผู้สงบสังกิเลสทั้งหลาย) **โศกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส เป็นธรรมดา**” = พระอรหันต์-พระอรหันตจีนาสพ-จตุสัจจพุทธะ ที่เรียกว่า “**วิสุทธิเทพ**” คือ **เทวดาโดยความบริสุทธิ์-โฆทานธรรม**] เพราะฉะนั้น “**สัตตญาณ**” [Perception] จึงเป็นบ่อเกิดแห่งสรรพสิ่งที่มีความต่อเนื่องข้ามภพข้ามชาติมา กับบุคคลนั้นตลอด นรกก็อยู่ตรงนั้น มนุษย์ก็อยู่ตรงนั้น สวรรค์ก็อยู่ตรงนั้น เทพพรหมก็อยู่ตรงนั้น แล้วเจ้าของบ้านจะเลือกอะไร ใฝ่ต่ำหรือใฝ่สูง จะคิดเป็นหมาหรือคนก็อยู่ตรงนั้น อีกเช่นกัน แต่เทวดาบอกว่า ไหเลือกเป็นคนดีกว่า แต่เป็นคนปฏิบัติธรรม เป็นนักปฏิบัติธรรม เป็นนักบำเพ็ญเพียรภาวนา อย่างนี้ ดีแน่ กุศลอุดมเอก อุดมมงคลย่อมเกิดขึ้นในตนเอง ไม่ใช่เป็นของเธอผู้อื่น ย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในกิเลสทั้งหลาย โดยปริยายเป็นอัตโนมัติบริบูรณ์สมบูรณ์ จะพอกพูนด้วยอริมรรค อย่างแน่นอน ไม่ต้องมีใครมาสอน ก็จะมีเจริญก้าวหน้าได้ ไม่ทั้งความกังวลให้ผู้อยู่ข้างหลัง จะอยู่หรือตาย ไม่มีใครเป็นห่วง คือ **อยู่ก็เป็นสุข ๑ ตายก็เป็นวิมุตติสุข ๑** [อันหลังนี้ตายในขณะที่บรรลุอิทธิธรรมทั้งปวง **หายาก...นะ**] อีกนัยหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า ใน “**สัตตญาณ**” นั้น จะประกอบด้วย (๑) **ความทรงจำ** [มีคติ] (๒) **ความรำลึกได้** [มีสติ-สติมา] (๓) **ความมีปัญญา-ความรู้** [มีสัมปชัญญะ-สัมปชาโน] (๔) **ความคิดเป็น** [โยนิโสมนสิการ] และพร้อมด้วย (๕) **ความมีความเพียร** [สัมมัปปธาน-อาตปปี] ให้สรุปง่ายๆ ยิ่งขึ้น ถ้าเป็นผู้ทรงศีลทรงธรรมแล้ว ย่อมมี “**ไตรสิกขาอันบริสุทธิ์ได้**” ย่อมมีติดตามตัวจิตวิญญาณอยู่ตลอดเวลาไป [อธิศีลสิกขา-อธิจิตตสิกขา-อธิปัญญาสิกขา = อริยมรรคมีองค์ ๘] ฉะนั้น ถ้าจะล้างสัตตญาณให้สะอาดบริสุทธิ์ จะล้างด้วยน้ำยาล้างห้องน้ำหรือสบู่ย่อมไม่ได้ เพราะเป็นเรื่ององพื้นจิตตสันดานอันอยู่ลึกๆ ในใจ แต่ต้องล้างด้วยพระธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เท่านั้น ประการสำคัญ อย่าเอานิสัยชอบซื้อของตามร้านสะดวกซื้อ มาใช้กับการปฏิบัติธรรม เพราะใช้เงินซื้อไม่ได้ ถ้าใช้เงินซื้อพระธรรมนั้นได้ ย่อมไม่ใช่พระสัตตศาสนาแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแน่นอนอน มิฉะนั้นพระองค์จะเสด็จออกผนวชไปทำไม อยู่เป็นกษัตริย์สบายกว่ากันเยอะเลย ให้รู้จักละอายใจในเรื่องนี้ด้วย อย่าหน้าด้านหน้าทนนักเลย เพราะจะกลายเป็น “ตัณหา-ภริญฺฐิ-มานะ” พวกมันเข้ามาสิงใจกัดใจให้แห้วทุกวัน ไป เขาเรียกว่า “กัณฺฐมฺรุมจิตใจ-ปริยฺญฐานกิเลส = นีวรมฺ์ทังปวง” [ขยายความ: นีวรมฺ์ ๕-อวิชชา-อโรติ-อกุศลธรรมทั้งปวง = ปัจจนิกกรรมทั้งปวง] นั่นเอง กล่าวโดยสรุป แล้วจะพากันล้างกันใหม่ พวกสัตตญาทั้งหลายของตน ถ้าเอาจริงด้วยใจ ก็ย้อนกลับอดีตคำบรรยายข้างต้น ให้อ่านหลายๆ รอบ คือ กลับไประลึกชาติใหม่อีกครั้ง เป็นการซ่อมการได้ “บุพเพนิวาสานุสติญาณ” [Retrocognition] ก่อน ว่าเป็นเรื่องจริง เพราะเราสามารถกลับย้อนไปนึกถึงเรื่องราวในอดีตได้อีก สองกิดดู! ถ้าเป็นในฉนสมาธิจะเป็นเรื่องขนาดไหน [ผลานิสงส์แห่งการปฏิบัติธรรมถูกหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า] ปราภฏการณนี้ ผู้ปฏิบัติสามารถอุปมาเอาเองได้ ไม่ใช่เรื่องเกินปัญญาที่จะคิดได้เลย แต่อย่างไรก็ตาม ก็ให้มีข้อประพดปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงจิตใจ [พื้นจิต-นึสัย-สันดาน] ของตน เพื่อเป็นการทำความสะอาดจิตใจ ให้บริสุทธิ์จากนิวรมฺ์ทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “จิตตอุปกิเลส ๑๖” [อุปกิเลส ๑๖] ดังนี้

“อุปกิเลส ๑๖” หมายถึง โทษเครื่องเศร้าหมอง-สิ่งที่ทำให้จิตต์ใจให้เศร้าหมองขุ่นมัว ซึ่งรับคุณธรรมได้ยาก เรียกอีกอย่างว่า “จิตตอุปกิเลส” ได้แก่

- (๑) “อภิชฌาวิสมโลภะ” คือ คิดเพ่งเล็งอยากได้ โลกไม่สมควร
- (๒) “พยาบาท” คือ คิดร้ายเขา
- (๓) “โกธะ” คือ ความโกรธ
- (๔) “อุปนาหะ” คือ ความผูกโกรธ
- (๕) “มกฺขะ” คือ ความหลู่ความดีของผู้อื่น
- (๖) “ปลาสะ” คือ ความตีเสมอ
- (๗) “อิสตา” คือ ความริษยา
- (๘) “มัจฉริยะ” คือ ความตระหนี่
- (๙) “มายา” คือ มารยา
- (๑๐) “สาเลยยะ” คือ ความโอ้อวดหลอกเขา
- (๑๑) “ถัมภะ” คือ ความหัวดีอกระด้าง
- (๑๒) “สารัมภะ” คือ ความแข่งดีไม่ยอมลดละ
- (๑๓) “มานะ” คือ ความถือตัวทะนงตน
- (๑๔) “อติมานะ” คือ ดูหมิ่นเขา
- (๑๕) “มทะ” คือ ความมัวเมา
- (๑๖) “ปมทะ” คือ ความประมาทละเลยเลินเล่อ

อีกประการหนึ่ง ผู้บรรยายได้พัฒนาซอฟต์แวร์เป็นเครื่องมือตรวจสอบจิตตอูปกิเลสและนิเวศน์ โดยหาค่าสถิติเพื่อวัดความก้าวหน้าในการกำจัดกิเลสทั้งหลาย ว่าทำได้มากน้อยแค่ไหน แล้วค่อยๆ ปรับปรุงให้ดีขึ้น ก็ให้เข้าตรวจสอบได้ทุกวัน ที่เว็บไซต์ Siripat.Com แต่ผู้ตรวจสอบภาวะจิตของตนเองต้องมีความซื่อสัตย์กับตนเองให้มากที่สุด เพราะเราเป็นทั้งผู้ตรวจสอบและประเมินตนเอง ดีกว่าทำอย่างอื่นเยอะเลย ถ้ามีกิเลสหนาแน่น ค่าสถิติที่เป็นค่าเฉลี่ยก็จะต่ำมาก เป็นต้น เกณฑ์คะแนนมากที่สุด คือ จิตเป็นสมาธิปราศจากนิเวศน์ นั่นเอง เช่น เมื่อออกจากการนั่งสมาธิแล้วในแต่ละครั้ง ก็วัดผลประเมินผลคุณภาพจิตของตนเองได้โดยจดค่าคะแนนแต่ละครั้ง ไว้เปรียบเทียบให้ความเปลี่ยนแปลงในจิตใจของตน

(๑) ตรวจสอบสภาพจิตวันนี้กับอูปกิเลส

URL: <http://www.Siripat.Com/Check-Up-Your-States-Of-Mind-CheckList-Form.asp>

(๒) ตรวจสอบสภาพจิตวันนี้กับนิเวศน์

URL: <http://www.Siripat.Com/Check-Up-Your-States-Of-Mind-CheckList-Hidrance-Form-2015.asp>

ความหมายคำย่อ:

URL: Universal Resource Locator = *the address of a World Wide Web page* [ที่อยู่หน้าเว็บ]

ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมควรเข้าไปใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนบนโลกนี้ เดี่ยวพวกนักวิทยาศาสตร์นอกศาสนาจะหาว่า พระพุทธศาสนาสู้กับพวกหมอดูไม่ได้ มีคู่หมอดูตามห้างใหญ่หมดแล้ว หรือมีเว็บไซต์หมอดูบริการ ทั้งฟรีและเสียค่าบริการ รวมทั้งสะเดาะเคราะห์ พร้อมน้ำมนต์ และมีโปรแกรมอื่นอีกเพียบ เพื่อบริการคนไม่มั่นใจตนเอง และพวกไม่เชื่อคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และก็อย่าลืมเรื่อง “ความเป็นพุทธะ” ได้แก่ “ผู้รู้-ผู้ตื่น-ผู้เบิกบาน” หรือ “อริยบุคคล-ปราชญ์มุณี-พหูสูต” [พุทธศาสนา-พุทธปรัชญา-พุทธเทคนิโถย] คือ ของเขาดีจริงๆ ในเรื่องนี้ และอย่าไปกังวลเรื่องแผ่นดินไหวจะเกิดขึ้น ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมพากันสำเร็จบรรลุถึงพระอรหันต์ ว่าจะเป็็นสาเหตุให้เกิดแผ่นดินไหว เพราะพระอรหันต์อุบัติขึ้นในโลก อย่าไปคิดว่า มันจะกลายเป็นกรรมหนักติดตัว หลุดออกจากความเป็นพระอรหันต์นิมิต เพราะถ้าได้เป็น ก็เป็นแล้วเป็นเลย ไม่มีการถอยศดิ่งศักดิ์ออก เพราะเป็นเรื่องเหนือวิสัยโลกมนุษย์ไปแล้ว ที่สำคัญอย่าไปคบมันมากพวกมนุษย์คดเห้มน แต่ถ้าท่านทั้งหลายอยากมตตพวกมันก็เชิญตามสบาย ก็แสดงว่าอารมณ์ของผู้นั้น ยังไม่ผ่านเรื่องการเจริญสติปัญญา ๔ ในข้อ “ปฏิถุณมณสิการ” [ในวัตถุที่ ๔ แห่งกายานุปัสสนาสติปัญญา] อริยบุคคลทั้งหลายไม่พึงปรารถนาผลิตเพลินในโลก แม้แต่ร่างกายตนเอง ยังต้องทำเบื้อหน่ายหนีจากสังขารทั้งปวง เพื่อให้ถึงอริยมรรค อย่าไปมตตพวกมนุษย์และเทวดาเลย ปลีกวิเวกให้ *กายบังง*-อยู่ในที่สงบ *จิตบังง*-ทำจิตให้สงบส่องใส *อุปธิบังง*-ดำเนินธรรมเป็นที่สงบระงับสังขารทั้งปวงเพื่อพระนิพพาน ก็เลือกเจริญธรรมให้ *สงบ-สะงัด-เยือกเย็น* ดีกว่า เป็นการล้าง “*สัญญา*” ทั้งหลายให้บริสุทธิ์จากนิเวศน์ทั้งปวง จะได้เข้าสู่กระแสนิพพาน ทั้งหมดที่บรรยายมาเป็นเรื่องจริง.

